

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 8 NOVEMBER 2019 PRIS: 89:-

Frihetstid?

Liberalismens motgångar och möjligheter

SAMHÄLLE

SIMON WESTBERG

om hur man bygger
bort barnen.

OPINION

**NICKLAS BERILD
LUNDBLAD**

om det oförutsägbara
informationssamhället.

TRADITION

TOMMY OLOFSSON

om det unika fenomenet
Werner Aspenström.

Läs om flygeln som hjälper överviktiga att leva friskare.

Om överviktiga en dag kan börja leva friskare, kan en flygel spela en viktig roll. Bland annat tack vare en flygel kan nämligen SSMF finansiera Emma Börgesons fascinerande forskning kring övervikt och inflammationer.

Malmsjöflyglar räknas till de främsta i världen. De tillverkades i över 100 år, produktionen lades ner 1971. En fin Malmsjöflygel skänktes av en privatperson till Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF.

Pengarna från försäljningen av flygeln och andra värdeföremål finansierar nu forskning på Göteborgs universitet ledd av den lovande unga forskaren Emma Börgeson.

”Det som mitt hjärta brinner för är inflammatorisk resolution,” säger Emma. Eller mer begripligt uttryckt: inflammationer i kroppen ”sätts igång” och ”stängs av” med hjälp av olika molekyler.

Länge trodde man att det enda som behövdes för att en inflammation skulle avslutas var att molekylerna som satte igång den försvann.

”Nu vet vi att det inte är så. Startmolekylerna sätter igång en snöboll som rullar för evigt ner för berget om den inte aktivt stoppas av andra molekyler.”

Emma Börgesons forskning kan användas för att hjälpa

överviktiga att leva friskare. En tredjedel av överviktiga patienter tycks inte utveckla följsjukdomar på samma sätt.

”Mina preliminära data tyder på att en felaktigt reglerad inflammation kan ligga bakom följsjukdomar. Just nu undersöker jag och mitt team om det anti-inflammatoriska ämnet lipoxin kan stoppa detta.”

Periodvis forskar Emma från hon vaknar på morgonen till hon somnar. Men för Emma är detta inte betungande arbete.

Forskning är en passion som har tagit henne från Linköping till Dublin och San Diego och nu till Göteborg.

Utan SSMF:s Stora Anslag hade Emma inte kommit till Göteborg, där hon nu satt samman ett eget team.

”Anslaget har gett mig ett lugn, vilket jag tror är centralt för att lyckas. Om man slappnar av och läser av intresse, då kommer idéerna. Det är viktigt att inte låsa sig vid en hypotes.”

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING

GRUNDAT 1919

Fira SSMF:s 100-årsjubileum genom ett bidrag till svensk medicinsk forskning. Genom SSMF kan du stödja forskning kring så gott som alla sjukdomar och du kan göra det både genom mindre gåvor, en större donation eller genom att tänka på SSMF i ditt testamente. Läs mer på ssmf.se eller ring 08-33 50 61. Bankgiro 901-1099. Plusgiro 90 11 09-9. Swish 1239011099.

"Årets mest ambitiösa mediesatsning"

fler än
Nu 150 000 användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Nu kan du tvingas skatta för jobb-förmåner du inte använder

Så mycket har samhället förlorat på värnskatten

SKL:s ordförande: Mörka inte kostnaderna för nyanlända

Kommunen kräver chokladkaka på menyn - annars ryker tillståndet

Under klimatmötet i New York hyllade alla ståljätten SSAB:s initiativ att fasa ut kolet. Hemma i Sverige måste ledningen stängas med den akuta kapacitetsbristen i elnäten och långa miljötillståndprocesser.

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✦ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✦ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✦ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✦ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- ✦ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet.
- ✦ **fPlus Hållbarhet:** Nyhetsbrevet om näringslivets roll i klimat- och miljöarbetet

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Johan Norberg: Greta har fel - därför dör fler med noll tillväxt

"Det största hotet mot människan är fortfarande underutveckling, vilket också gör det svårare att möta andra hot, till exempel från miljön", skriver krönikören Johan Norberg.

Läs mer i fPlus

Läs mer i fPlus

- ✦ Tusentals nyhets-källor i ett svep
- ✦ Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik
- ✦ Skräddarsy ditt nyhetsflöde

f står för företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Varningen: Myt om kronan kan fördjupa krisen

Kronan ligger nu på samma nivåer som under IT-kraschen 2000 och finans-krisen 2008. Ska Sverige ha en chans att mota lågkonjunkturen måste vi fimpå idén om att en svag krona gynnar industrin, menar såväl ekonomer som pressade företag.

Läs mer i fPlus

Foto: Mostphotos

PJ Anders
Linder

FOTO: UREAN ANDERSSON/TT

Från taktisk triumf till pyrrhusseger

Januariöverenskommelsen ger Socialdemokraterna fortsatt maktinnehav, men vad innebär den för dem därutöver? Ja, det mest uppenbara är att deras strindbergiska äktenskap med Miljöpartiet fortsätter.

I början av oktober kände sig statsminister Stefan Löfven för ett ögonblick som en riktig gammaldags S-märkt HSB (Han Som Bestämmer) och berättade för journalister i Malmö att det svenska flyktingmottagandet borde minskas med 50 procent: "Vi ska inte ha fler flyktingar. Vi ska ha färre." Men denna sköna HSB-känsla försvann lika snabbt som den infunnit sig. Före detta statsrådskollegan Alice Bah Kuhnke (MP) skrev indignerat om "retorik från högern". Grön Ungdom tjöt om "fega jävla sossar". Och torrare men långt mer förödande påpekade Löf-

vens ställföreträdare, vice statsminister Isabella Lövin (MP), att regeringschefens uttalande är "Socialdemokraternas politik, inte regeringens". Det dröjde inte heller länge förrän en pressekreterare (S) bekräftade att det var som partiledare Stefan Löfven hade yttrat sig.

HÄR HAR VI EN andra sak som Jöken innebär för Socialdemokraterna: att regeringens politik rätt ofta är en annan än deras egen. Är det inte miljöpartistiska migrationslöften som Stefan Löfven ska företräda så är det ett centerpartistiskt ingångsavdrag eller en liberal marginalskattesänkning. Han får säga vad andra tycker, och när han försöker tycka något själv blir han tillrättavisad och får lov att retirera.

Är det så här han ska ha det i tre år fram-

över? Är det så här hans parti ska ha det? Kommer ombudsmän, kommunalråd och LO-medarbetare att bita ihop och knyta näven i fickan och nynna litet självvironiskt på Kjell Höglunds gamla låt:

*Och jobbet som man gör
Det har man ingenting för
Det är nån annan som drar nytta av det
Ingen aning vem
Man bara flyttar sina papper
Drar i sina spakar
Hämtar sina pengar
Det känns dumt och idiotiskt*

*Men man vänjer sig
Man vänjer sig*

VÄNJER DE SIG? Eller sparkar de bakut?

Vem vet. Det är ingen lätt sak för topparna i ett parti som har fantomsmärtor i 45-procentsnivån att dansa efter 4,5-procentarnas pipa, men det är inte heller lätt att bryta upp och sätta regeringsinnehavet på spel. Det var en enastående taktisk triumf när S trots den stora icke-socialistiska majoriteten i riksdagen lyckades snuva Ulf Kristersson på statsministerposten och det ska mycket till för att man ska sätta det man då uppnådde på spel.

Samtidigt är det lätt att se den taktiska triumfen transformeras till pyrrhusseger.

Jöken bröt det politiska dödläget och gjorde att Sverige fick en regering till sist. Fast priset för nationen blev högt, eftersom uppgörelsen har satt tvångströja på det stora regeringspartiet och gjort det oförmöget att ta itu med angelägna frågor på ett konstruktivt sätt.

Migrationen är bara en av dessa frågor men också det allra tydligaste exemplet. I ett läge där det behövs mycket stor stramhet vad gäller tillströmningen för att Sverige ska kunna hantera följderna av en lång tids låtgåpolitik, tvingar Jöken regeringen att gå i motsatt riktning. Stefan Löfven har möjligen fått upp ögonen för problemet till sist – hans kommunalråd kommer med alltmer otvetydiga besked – men överenskommelsen gör att han bara kan prata som partiledare, inte agera som statsminister. Sker ingen förändring kommer trycket på socialtjänst, skola, bostadsförsörjning och polis att bli ännu långt större än idag, och ingen förändring lär ske så länge MP och Centerpartiet får råda.

JÖKEN SKAPADE KLARHET om vilka partier som sitter i Sveriges regering. I gengäld blev det desto mindre klart vem som regerar. Politiken bygger till dels på de båda regeringspartiernas samarbete, till dels på en uppgörelse med två partier utan-

för regeringen. Budgeten är gemensam för de fyra, men det betyder inte att alla fyra försvarar den lojalt utan man skryter med egna förhandlingsframgångar och beklagar framgångar som samarbetspartnerna haft. Finansministern kritiserar bärande bjälkar i det bygge som hon själv har monterat ihop.

HÄR BRYTS INTE MOT några formella regler, men det hela är ändå djupt otillfredsställande ur demokratisk synvinkel. Syftet med allmänna val är inte minst att väljarna ska kunna utkräva ansvar av dem som har haft förtroendet att leda landet. Men hur gör man det när det inte är klart vilka som styr utan bara vilka som sitter i regeringen? Och hur ska man förhålla sig till ministrar som tar avstånd från den politik som de själva har lagt fram i riksdagen? Förr i tiden har väl detta kunnat inträffa i enskilda småfrågor, men nu kan det plötsligt gälla det tunga och tongivande. Partiledarnas förtroendetal är redan ovanligt låga. Risken ter sig betydande för att de ska bli ännu lägre.

Sakpolitiken tar stryk. Demokratin tar stryk. Det kan leda till trista konsekvenser för samtliga Jökartier. Men Socialdemokraterna ligger särskilt illa till. Överenskommelsen har inte varit i kraft ens ett år och partiets opinionsstöd har redan sjunkit så att det är jämförbart med Sverigedemokraternas. Det verkar inte riktigt gå hem i stugorna att man låter sig bossas omkring av små samarbetspartier och bedriva en politik som på punkt efter punkt går tvärt emot vad man sade i valrörelsen. Vid årsskiftet träder värnskattensänkningen i kraft och kvällspressen kan publicera kalkyler av hur många extra tusen i månaden som det betyder för direktörer som Leif Östling – och politiker som Stefan Löfven och Magdalena Andersson. Det blir en högtidsdag för Jonas Sjöstedt medan jublet från Rörelsen lär bli mer begränsat.

Och det är tre år kvar till nästa val.

På senare tid har det gått riktigt uselt för socialdemokratiska partier runt om i Europa. Sverige har varit ett av få länder där man har hållit någorlunda emot. Tre år med Jöken kan se till att det blir ändring på den saken.

”Stefan Löfven får säga vad andra tycker, och när han försöker tycka något själv blir han tillrättavisad och får lov att retirera.”

PJ Anders Lind

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson undrar varför allt blev så komplicerat **10**
 Annika Borg bekymrar sig över tvärsäkra budskap **10**
Stadsplanering Simon Westberg upprörs över barnfientlig stadsbebyggelse **12**
Nordism Mats Hellström granskar den nordiska idén **16**
Nya kostvanor Staffan Heimerson om alternativ till Bœuf bourguignon **18**
I korthet Brevskrivning. John le Carré **19**

20 FRIZON

Jon Åsberg tar sig an svensk tystnadskultur **20**

26 OPINION

Nicklas Berild Lundblad om det oordande informationssamhället **26**

TEMA: FRIHETSTID?

30 En lång historia

Liberalismens rötter sträcker sig längre bort än liberalismen själv. Föregångare till liberalismen fanns redan innan begreppet hade formats. **Av Svante Nordin**

34 Den stora illusionen

Trettio år efter murens fall sörjer liberaler en dröm som kraschade. Men världsordningen har aldrig varit liberal. **Av Fredrik Erixon**

40 Liberal svanesång

Likt den socialism den besegrade har liberalismen tappat tron på sig själv. Inte ens liberalerna själva ser förnuftet som användbart inom politiken. **Av Malcom Kyeyune**

44 Den liberala idén

Liberalismen behöver grundas i eviga frågor. Människor kan inte ta bort idéerna ur sitt tänkande. **Av Lena Andersson**

48 Lugnt, ordnat och liberalt

Ett pluralistiskt och dynamiskt samhälle är följderna av en fri och liberal politisk ordning. Den är också grunden för ett välordnat samhälle. **Av Mattias Svensson**

54 En evig renovering

Färre betecknar sig som liberaler, medan konservatismen stärkts i opinionen. Det som förenar oss över ideologiernas gränser är moderniteten och en ständig prövning av politiken. **Av Peter Santesson**

”

*Outhärdlig blir
varje framtids-
plan, alla tankar
på ålderdom, för
över textraderna
faller skuggan av
Auschwitz
skorstenar.*

Hillevi Norburg, sid 66

58 TRADITION

Tommy Olofsson om Werner Aspenström.

62 CIVILISATION

- Film* Fredrik Gustafsson fruktar filmkonstens devalvering **62**
Essäer Blanche Jarn läser Bret Easton Ellis **64**
Religion Hillevi Norburg läser Etty Hillesum **66**
Historia Gunnar Åselius om den nya bilden av Vietnamkriget **68**
Litteratur Jakob Sjövall minns György Konrád **70**
Krönika Erik Thyselius skriver om public service på tyska **71**
I korthet Emma Ophus går på jakt **71**

72 RECENSIONER

- Lars Åke Augustsson ratar hatiska paroller **73**
Ninna Rösiö håller begravning för vår civilisation **77**
Magnus Linton följer språk i döden **80**
Hans-Åke Persson jämför omröstningar **82**
Carl Rudbeck avdemoniserar folkets talesmän **84**
Göran Frankel ser människan glida ur fokus **86**
Emil Uddhammar avlägsnar våt filt **88**
Håkan Lindgren lystrar till visseblås **90**
Eva Forslund funderar över fyllda fångelser **93**
Håkan Arvidsson passerar historiens slutstation **95**

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson om översitteri mot översättare.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter
Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 10 december 2019

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: TT. Photo by 20th
Century Fox/Kobal/REX. Charlton
Heston Planet Of The Apes – 1968

Vinjetbilder: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Lena Andersson
Författare

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Lars Åke Augustsson
Författare

Nicklas Berild Lundblad
Fil dr i informatik

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Fredrik Erixon
Chef för European Centre
for International Political
Economy (ECIPE)

Eva Forslund
Pol kand i nationalekonomi

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist
och författare

Fredrik Gustafsson
Fil dr i filmvetenskap

Staffan Heimerson
Journalist

Mats Hellström
Tidigare socialdemokratisk
riksdagsledamot,
utrikeshandelsminister
och jordbruksminister

Blanche Jarn
Redaktör i nättidskriften
Smedjan

Dan Korn
Författare, samhällsdebattör
och rabbin

Malcom Kyeyune
Skribent och bloggare

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Magnus Linton
Författare och journalist

Hillevi Norburg
Skribent och översättare

Svante Nordin
Professor emeritus i
idé- och lärdoms historia
vid Lunds universitet

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Emma Ophus
Frilansskribent

Hans-Åke Persson
Professor emeritus i modern
europaisk historia

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Ninna Rösiö
Fri skribent, tidigare
minister i UD

Peter Santesson
Opinionschef på Demoskop

Jakob Sjövall
Statsvetare

Mattias Svensson
Författare och debattör

Erik Thyselius
Projektassistent vid Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Emil Uddhammar
Professor i statskunskap
vid Linnéuniversitetet

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Simon Westberg
Författare till *Imorgon
trädgårdstäder*

Jon Åsberg
Programledare i Di TV

Gunnar Åselius
Professor i historia vid
Försvarshögskolan

Syndabocken av William Holman Hunt från Axess 7/2019.

Syndabocks- mekanismer

DET ÄR VERKLIGEN glädjande att Axess (7/2019) ägnat så stor uppmärksamhet åt den fransk-amerikanske litteraturhistorikern och filosofen René Girards tankar om syndabockar. Girard är värd uppmärksamheten och alla har vi något att lära oss av honom. Eftersom jag ofta sticker ut hakan i samhällsdebatten blir jag ibland kallad allt möjligt, från vänsterextremist till nazist. Sådant tar jag lätt på, eftersom det bara visar att de som säger sådant inte har en aning om vem jag är. Annat är det när jag blir kallad konservativ. Jag har aldrig tagit ställning för en viss politisk ideologi, utan försöker istället förstå och uppskatta det bästa ur olika ideologier. När jag därför 2016 kallades "föredömlig konservativ tänkare" förvånade det mig, för det var uppenbart avsett som beröm och inte som skällsord. Om jag är konservativ eller inte må andra bedöma, men orsaken till att jag blir kallad det tror jag beror på något djupare och det hör samman med många års läsande av Girard. Konservatismens viktigaste ingrediens, bortom dagspolitiken, kännetecknas av en pessimistisk syn på människans natur. Så kan även Girards tankevärld ses. Mimetismen, att vi imiterar våra förebilder så att vi kan börja konkurrera med dem, syndabocksmekanismen, vårt behov av offer, allt detta är grundläggande idéer hos Girard som inte visar människan från hennes vackraste sida.

JUST DÄRFÖR ÄR DET viktigt att komma ihåg att Girards människosyn också har en positiv sida. Det är därför att vi imiterar våra medmänniskor som små barn lär sig att tala och gå. Om vi imiterar en människa som eftersträvar att vara god mot sina medmänniskor innebär en sådan imitation att världen får fler goda människor. Positiva förebilder är nödvändiga och värdefulla. Om den mimetiska konkurrensen innebär att två vetenskapsmän tävlar med varandra för att åstadkomma nya upptäckter kan det vara till allas vår välsignelse.

Men viljan att bli lik sin förebild kan slå över i

avund och konkurrens. För att kontrollera detta offerar vi. Det handlar inte bara om offer till forntida gudar, utan idrottsmannens ansträngning eller politikerns kamp för en viss politisk fråga är också former av offer som inte sällan har rituella inslag, något man kan upptäcka inte minst om man genom läsning av Girard tränat sitt öga. Såväl hjälp till flyktingar som omsorg om klimatet är behjärtansvärda ändamål, men flyktingmottagandet 2015 hade uppenbara drag av offerrit, som plötsligt byttes mot ett ännu tydligare offerande till klimatet.

DET BÖRJADE HÖSTEN 2016 med allt fler offentliga biktanden om hur syndiga vi är därför att vi flyger. I Malena Ernmans fall skedde det exempelvis i form av en krönika i Expressen den 18 december 2016: "Jorden behöver en överdos av godhet nu". Plötsligt var flyktingarna glömda och man vältrade sig i skam över att man reste till exotiska länder och belastade klimatet genom att flyga dit. I båda fallen vakade syndabocksmekanismen i vassen. De som inte var intresserade av att ta emot flyktingar skambelades först. De som inte skämdes över att flyga drabbades sedan. Föreställningen om vilka dessa människor var sammanföll så tydligt. Utbildade svenskar i mindre samhällen i glesbygden som röstade på SD var utmärkta syndabockar för offerandet till flyktingarna och det är väl ungefär samma människor som man föreställer sig fortsätter att flyga utan skam till billiga resmål. Girards iakttagelse att syndabocken måste vara någon utanför den inre gruppens "vi", men inte heller en fullständig främling, passar bra in på dessa människor. Syndabocksmekanismen döljer att det givetvis handlar om vanligt klassförakt och social arrogans.

OM EN MAN utnyttjar sin ställning för att sexuellt utnyttja kvinnor i svagare ställning är det givetvis något som skall påtalas och förhindras, men metoo-rörelsen slog också den över i syndabocksmekanismer. Som Christian Abrahamsson visade i sin artikel innebär ett sådant konstaterande inte att alla män som utpekades var oskyldiga, men däremot att förföljelsen av dem antog rituellt karaktär.

Dan Korn

Krönikor

När blev allt så komplicerat?

Det här tycker jag är en fantastisk mening: "Att göra barn till jämställda framtidsmedborgare är en viktig uppgift för förskolepedagoger." Och med fantastisk menar jag förfärlig. Meningen återfinns i en artikel på Skolverkets hemsida.

Egentligen kan ju ingen rimlig människa vara emot genuspedagogik. Det handlar ju bara, säger förespråkarna när de ska försvara sig, om att uppmuntra barn att leka sådana lekar som de kanske annars inte hade valt självmant, att pröva nytt, våga sig utanför det självklara. Det låter väl bra?

Genuspedagogerna ställer sig oförstående inför kritiken: Såna dumheter, det är inte som att vi tvingar pojkar att leka med dockor, flickor som inte vill klättra i träd behöver inte göra det, såklart. Vi försöker bara se varje barn som en individ och undvika att signalera vissa könsstereotyper förväntningar på barnet, det handlar bara om att låta varje barn utvecklas självständigt, utifrån sin egen särart. Vad bråkar ni om?

Jo, låt mig förklara. För det är inte sant att genuspedagogik *bara* är detta.

JAG PRATADE NYLIGEN med en förskollärare som berättade att på hennes

Kyrkans svartvita budskap

DE ÄR SOM klerikala gubbar och gummor i lådan. I snart sagt varenda polariserande samhällsfråga får locket av och de ställer sig upp med pekpinna för att skuldpålägga – istället för att välsignande handpålägga – medborgarna. Jag syftar på det kyrkliga ledargarnityren och deras sakpolitiska opinionsbildning.

Nyligen skrev biskopar och kyrkoledare från den ekumeniska sammanslutningen Sveriges Kristna Råd ett öppet brev till samtliga partiledare om flykting- och migrationspolitiken. Det är inte första gången en liknande aktion sker. Denna gång handlade utspelet om att Sverige inte ska införa, eller ens diskutera, ett tak för invandring. Tidigare inskrifanden i debatten har, för att ta några axplock, handlat om amnesti och om att tillförsäkra att den politik som

bedrevs under år 2015, då Sverige tog emot över 160 000 migranter och flyktingar, ska bedrivas även fortsättningsvis.

Undertecknarna av höstens brev är oroad över att det hörs röster i debatten med åsiktsyttringar som inte är kongruenta med deras eget synsätt på vad det innebär att stå upp för människovärdet inom det migrationspolitiska området. Den klerikala ruelsen omfattar i själva verket en majoritet av Sveriges befolkning.

EN REFERENS I BREVET till en sentens av kyrkofadern Augustinus får understryka att den som har en annan uppfattning i sakfrågan är utesluten ur den världsvida kyrkans gemenskap: Det samhälle eller den människa som tänker annorledes än kyrkoledarna själva om invandring är "inkrökt i sig själv".

Barnen byggs bort

12 Nybyggda bostadsområden saknar ytor för lek och rekreation. Det är en ohållbar situation.

Ett gemensamt intresse

16 Tillit och pragmatism har burit upp den nordiska idén. Värderingar som nu står inför nya utmaningar.

I var mans mun

18 Insekter föder fiskar och djur. Snart står mjölmaskar och bönsyrsor på menyn.

I korthet

19 Brevskrivande. John le Carré.

Jag var ändå inte precis någon pojkflicka.

förskola, en helt vanlig sydsvensk förskola, ska personalen inte säga "pojkar" och flickor" utan bara prata om "barn". Ingen stor grej, men ett litet, illustrativt symptom. För redan där har man gjort könstillhörighet till något problematiskt.

Det är som att den där personligheten vi ändå antar att barnet har är så fruktansvärt skör att minsta lilla pannrynk från vuxenvärlden kommer att få barnet att duka under och uppträda i enlighet med patriarkatets förväntningar. Lustigt. Barn är ju annars fantastiskt egensinniga, på gott och ont. Åtminstone mina barn agerar rätt sällan i enlighet med mina förväntningar...

NÄR JAG VÄXTE UPP fanns det fortfarande ingen genuspedagogik som kunde skydda barnens personligheter mot förtryckande könsnormer. Och för min del var flickförväntningarna direkt uttalade. Jag hade kjol varje söndag och passade småsyskon långt mer än mina äldre bröder. Ändå ägnade jag stora delar av barndomen åt att brottas och slåss, slänga mig från klippor och

hopptorn, leka polis och tjuv eller röda och vita rosen, samt gå in i rollen som sir Lancelot när vi lekte med legoborgar. Jag såg fram emot gymnastiklektionerna och var en stjärna på friidrott.

Jag var ändå inte precis någon pojkflicka. Jag älskade att sitta på mitt rum och pyssla. När jag var åtta år fick jag en docka i naturlig storlek som jag vårdade ömt och oupphörligt i ett helt år, och jag var en passionerad bokmärkssamlare.

Det är möjligt att jag är ett enastående exemplar av en alldeles unikt självständig människotyp, och därför som barn var opåverkad av omgivningens förväntningar. Fast det är troligare att jag inte är unik, och att barn gör ungefär vad de själva vill, så länge ingen direkt hindrar dem och så länge de har något slags rimlig tillgång till lite olika slags aktiviteter.

När blev allt så komplicerat? Varför kunde vi inte nöja oss med att bestämt hävda att en flicka får vara flicka på det sätt som hon vill? Varför måste det ständigt antydast att det är lite problematiskt att hon överhuvudtaget tänker på sig själv som flicka?

VARFÖR LÄGGS DET så oerhört mycket tid, energi, forskning och pengar på att kartlägga varje liten nyans i föreställningarna om kön? Varför är det inte minst lika intressant att ta reda på om det faktiskt

finns sådana skillnader kopplade till kön som gör att det vore klokt att bemöta pojkar och flickor lite olika? Vad behöver flickor för att rustas bättre så att den psykiska ohälsa som drabbar så många tonårstjejer kan förebyggas? Vad behöver pojkar för att senare klara skolan lika bra som flickorna? Finns det rentav en poäng med att flickor leker med dockor och tränar på det där som sannolikt kommer att prägla deras liv på ett mer påtagligt sätt än pojkarnas?

Det finns så många intressanta frågor, men allt sådant måste offras när det överordnade syftet är att "göra barn till jämställda framtidsmedborgare".

Det är detta som är problemet med genuspedagogiken.

Av Susanna Birgersson

Att med andligheten som vapen underkänna meningsmotståndares moral och ande är en hård dom. De må vara en gammal kyrklig tradition att kräva tolkningsföreträde och tystnad, men särskilt aptitlig eller pastoral är inte en sådan människosyn.

Migrationsfrågan är dessutom inte vilket spörsmål som helst. Bilden av, ingångsvärdena i, meningarna och slutsatserna om

cessen. Förfärliga uppgifter om hur barnens människovärde har satts på undantag rullas upp. Men vilka belade tidigare kritik med skam och agerade tvärsäkra när tolkningsherrväldet avgjordes och en strimma av tvivel om rimligheten i barnens apatiska tillstånd skulle utsläckas? Kyrkliga ledare. Och vilka, för att ta ytterligare ett mångtydigt ämne, var högljudda och läste fast

ar brukar prägla populistiska strömningar och föreställningar. Högst bekymmersamt för Guds rike, som inte är av denna världen, förstås. Och inte att förglömma, någonsin: *diablos* är bibliska för att kasta runt, kasta omkring, splittra och förtala.

FINNS DET DÅ anledning att vara pessimistisk och låta nattsvärten sänka sig? Inte då, det finns ett kyrkligt samhällsengagemang bortom polarisering och populism. 2 000 år av kristen historia visar det. Bortom allt rimligt tvivel.

Av Annika Borg

Denna gång handlar utspelet om att Sverige inte ens ska diskutera ett tak för invandring.

invandring och migration sliter hårt i det svenska samhället — och alstrar splittning även i en mångfald andra länder. Det är ett åsiksterritorium präglad av motstridiga uppfattningar: inte enbart i samhällsdiskussionen, utan vid matbordet i älskande människors hem, på släktträffen, under kaffepausen på jobbet, i bokcirkeln och på den vanliga fredagsölen efter jobbet, som skulle vara så trevlig och avslappnande.

EN ANNAN SÖNDRANDE fråga, som denna höst åter kommit upp på agendan, berör de så kallade apatiska barnen och asylpro-

romer i passiva och Singoalla-romantiska roller, rolltilldelningar som helt negligerade frågor om människohandel och organiserad brottslighet? Kyrkliga ledarskikt. De hoppade upp ur lådan och visste tvärsäkert vad som var sant, riktigt och rättfärdigt, vem som var god och vem som var ond.

Det är bekymmersamt att kyrkor, med många och i olika avseenden resursstarka plattformar, är dedikerade åt sakpolitisk opinionsbildning och driver på i de samhällssplitrade politiska områdena. Svartvita budskap, förenklad retorik om rätt och fel och tvärsäkra utpekanden av syndabock-

STADSPLANERING

Barnen byggs bort

Nybyggda bostadsområden saknar ytor för lek och rekreation. Det är en ohållbar situation som riskerar att leda till lägre barnafödande, skriver **Simon Westberg**.

FOTO: SIMONREHNSTRÖM/TT

2010-TALET'S SYMBOLISKA stadsbyggnadsprojekt är Hagastaden som ligger vid gränsen mellan Stockholm och Solna. Projektet har kallats "den största investeringen i Sverige någonsin" och fått symboliseras av Norra tornen – innerstadens högsta bostadshus. När projekteringen började var målet för Hagastaden att skapa en stadsdel med fokus på hälsa och där bostäder möter rekreation och kultur. Men när området nyligen utvärderades vid en stor konferens blev det tydligt att målet var långtifrån uppnått – i alla fall om man intog barnens perspektiv. Analys efter analys visade att i Hagastaden saknas de stadsplanemässiga kvaliteter som främjar barns hälsa, barns rekreation och barns egna skapande.

Det som i planunderlag kallats för förskolegårdar är i realiteten smala hårdgjorda schakt mellan höga betongkroppar. I praktiken saknas utrymme för barns lek. Planerna har på papperet löst detta problem genom att hänvisa till den lokala parken. Men eftersom 700–800 barn förväntas gå i lokala förskolor och de alla är anvisade till samma park blir ytan per barn för liten. Den fria och livaktiga lek man i grunden eftersträvar med utevistelsen omöjliggörs. För att inte tala om de pedagogiska problemen att samtidigt försöka övervaka hundratals barn som leker i en och samma park. Den enda praktiska lösningen för förskolorna blir att ransonera barnens utevistelser.

DE UPPENBARA BRISTERNA i planeringen av Hagastaden borde inte förvåna någon som följt de senaste årens stadsplanering. I våra större kommuner finner man gång på gång samma prioriteringsordning som i Hagastaden – strävan efter en hög exploateringsgrad får gå före barns och familjers behov. Man ser det i de nybyggda bostadsområdena där grönytor, lekplatser och förskolegårdar är kroniskt underdimensionerade. Man ser det i kommunernas översiktsplaner där det saknas beredskap för nya barnvänliga villaområden. Och man ser det i kommunernas aktiva strävan efter att förtäta och på så sätt bygga bort barnvänliga kvaliteter i befintliga bostadsområden.

Detta högexploateringsparadigm har också satt tydliga spår i statistiken. De senaste trettio åren så har småhusens andel av de nybyggda bostäderna fallit från 42 procent till 26 procent. Som en följd har andelen samboende föräldrar i småhus fallit med 10 procentenheter och andelen ensamstående föräldrar i småhus har mer än halverats. Nya förskolegårdar stora nog att motsvara Boverkets rekommendationer är numera sällsynta. I snabbt växande Uppsala är det till exempel bara en enda av de arton förskolor som byggts de senaste

åren som klarar de kraven. Samtidigt minskar både mängden grönyta och nyanlagda parkers storlek i våra större städer. Fram till 2030 förväntas till exempel andelen grönyta per invånare falla med närmare 30 procent i Stockholm.

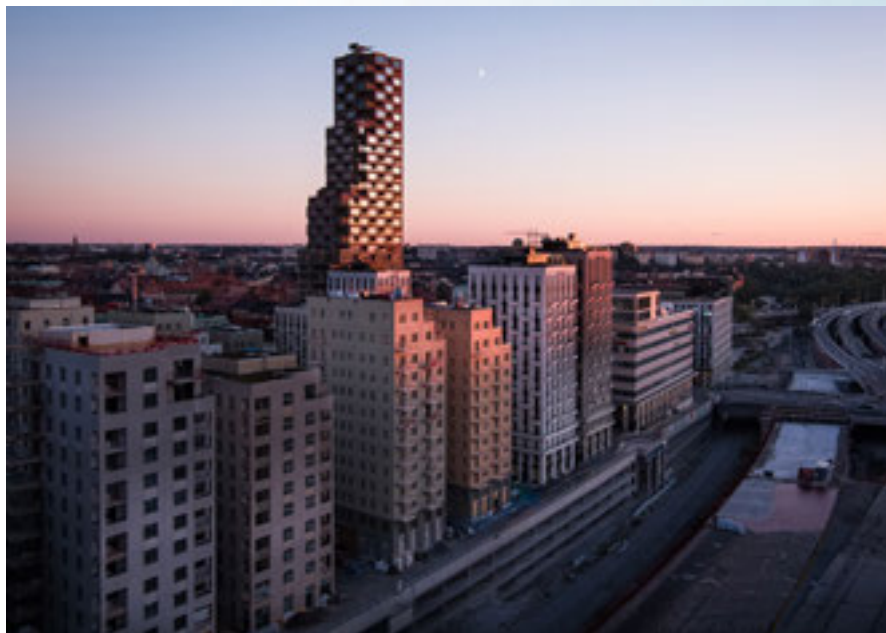
DETTA SKIFTE i prioriteringar och i hur vi bygger våra städer är en följd av att stadsplaneringen de senaste decennierna kommit att kretsa alltmer kring två idéer förenade i ett ideal. Den första idén är att den mest eftersträvarsvärda formen av bostadsmiljö präglas av porlande folkliv och närhet till kommersiell service så som restauranger, kaféer och butiker. Trots svagt stöd i empirin har denna typ av miljöer påståtts främja kreativitet, integration och ekonomisk tillväxt. Den andra idén är att människor kommer att leva mer hållbart ifall det mesta som de efterfrågar finns på gångavstånd från bostaden eller nås enkelt med hjälp av kollektivtrafik. Dessa två idéer har gift sig samman i ett stadsbyggnadsideal där den övergripande målsättningen blivit att uppnå en hög befolkningstäthet som kan agera grundplåt åt såväl butiker som bussar. Istället för ett klätterträd åt varje barn tycks målet nu vara en sushirestaurang i varje kvarter.

Det är naturligtvis inte fel att planera för lokal service eller bereda plats för kollektivtrafik. Men genom att nedprioritera barn förlorar våra städer sin långsiktiga hållbarhet. Genom undermåliga uppväxtmiljöer bäddar vi för framtida problem och när unga par får svårare att hitta någonstans att bo drabbar det familjebildningen.

Vi vet nämligen att barn frodas i andra miljöer än den tätbebyggda staden. Tittar man på forskningen pekar den på att de bästa förutsättningarna för barns utveckling finns i moderna "Bullerbyar". Det vill säga småskaliga, lummiga och måttfullt bebyggda miljöer där barnen själva kan utforska sin närmiljö och skapa sina egna världar.

NÄRHET TILL NATUREN förbättrar barns kognitiva, fysiska, och sociala utveckling. Barn som bor i lummiga kvarter har till exempel fem gånger så mycket livaktigt fysisk aktivitet som barn utan tillgång till grönytor. Dessa barn uppvisar också ett högre arbetsminne och har en bättre uppmärksamhetsförmåga. I våras kom en nationell studie från Danmark, där över 900 000 personer ingått, som leder i bevis att den som växer upp i lummiga bostadsområden får ett förstärkt skydd mot psykisk ohälsa som håller livet ut.

En viktig anledning till att tillgången till grönytor är så centralt för barns utveckling är att det möjliggör för fri lek. Barnens självorganiserade lek – där de själva utvecklar reglerna – är mer värdefull för deras >>

**Hagastaden:
barnförbjudet.**

FOTO: ULF GRÜNBAUM/TT

utveckling än de lekar som organiseras av vuxenvärlden. Den fria leken stärker barnens sociala kompetens och lär dem att fatta beslut, lösa problem och utöva självkontroll. De lär sig hantera sina känslor och hur man skapar vänskapsband genom att behandla andra som jämlikar.

Medan lummiga småskaliga miljöer främjar fria lekar är konkurrensen om ytor i den tätbebyggda staden så stor att barnen pressas bort. Trängseln, trafiken och det ständiga flödet av främlingar gör det vanskligt för barnen att röra sig fritt. Närmiljön krymper.

SKILLNADEN ATT VÄXA upp i småskaliga kvarter mot tätbebyggda områden har på studerats av professor Lia Karsten. Hon har i Amsterdam bland annat jämfört livet för barnen i lummiga radhusområden med hur barn lever i innerstaden. Utmärkande för radhusbarnen var att de lekte tillsammans på de allmänna grönyttorna. Karsten beskriver hur barnen från sina sovrumsfönster kunde se hur andra barn lekte och då spontant sprang ut för att delta. När hon

I innerstaden var barnen tvärtom i det närmaste isolerade från sin närmiljö och från grannbarnen. I området fanns inga trädgårdar och den närmaste parken var praktiskt utom räckhåll på grund av trängseln och trafiken. Bristen på barnvänliga miljöer gjorde att barnen sällan lekte spontant, fritt eller utomhus. Fritiden för barnen cirkulerade istället kring olika former av vuxenarrangerade aktiviteter. För att ge sina barn goda uppväxtvillkor behövde innerstadsföräldrarna upprätthålla ett omfattande, tidskrävande och inte minst dyrt livspussel.

JUST SVÄRIGHETERNA att ge utrymme för den fria leken är troligtvis ett bärande skäl till varför höghus gång på gång visat sig vara en suboptimal uppväxtmiljö för barn. När man jämfört barn som växer upp i höghus med dem som växer upp i små- eller låghus har man funnit att de i högre utsträckning lider av beteendeproblem samt faller efter i såväl den motoriska som den sociala utvecklingen. Sannolikt beror detta på att tröskeln för

inomhus mer – vilket blir en påfrestning både för dem och för barnen. Professor Richard Gifford har torrt sammanfattat forskningsläget om barn och höghus på följande sätt "Numerous studies suggest that children have problems in highrises; none suggest benefits for them."

Föräldrarna känner förstås till mycket av detta eller har det i alla fall på känn. En inte oansenlig del av dem är själva uppvuxna i trädgårdsstäder, byar och villaförorter. De vet av egen erfarenhet vilka fördelar det ger familjer. De flesta föräldrar vill också ge sina barn samma goda uppväxtvillkor som de själva hade. Därför finns det också goda skäl att tro att dagens förtätnings- och stadsbyggnadspolitik har en direkt negativ påverkan på nativiteten.

Sedan användandet av preventivmedel blev allmänt är barnafödande ofta en del av

en planerad process. Par vill ta emot barn när de är redo – emotionellt men framförallt ekonomiskt. Att uppfostra barn i en liten lägenhet är för det stora flertalet uteslutet. Istället pekar forskningen på att par, inte minst inom medelklassen, eftersträvar att säkra ett bra arbete och en barnanpassad bostad innan de bildar familj. I land efter land har forskningen funnit att god tillgång till småhus, till rymliga bostäder och till ny tomtmark är faktorer som påverkar barnafödandet i positiv riktning.

När stadsplaneringen inte möter denna ambition utan pressar ner utbudet av småhustomter (och därmed skruvar upp priserna) fångas många par i ett ekonomiskt ekorrhjul. Familjebildningen skjuts hela tiden på framtiden i jakt på bättre förutsättningar. Ju högre huspriser, desto längre fram skjuts processen.

Frågar man svenskorna hur många barn de skulle vilja haft landar genomsnittet på 2,45 barn per kvinna – men den svenska nativiteten är enbart 1,6 barn per kvinna. Det är en skillnad på nästan ett barn

Familjebildningen skjuts hela tiden på framtiden i jakt på bättre förutsättningar. Ju högre huspriser, desto längre fram skjuts processen.

intervjuade barnen fann hon att de kunde namnet på flertalet andra barn som bodde på samma gata – även de som gick i andra skolor. Tillsammans byggde de kojor, spånade på främlingar, lekte vid ån och köpte smågodis i den lokala butiken.

att släppa ut barnen att leka växer i takt med husen. Vi vet att redan från den tredje våningen börjar det bli svårt för föräldrar att få kontakt med barnen när de rör sig nere på gården. Föräldrarna som bor högre upp i husen håller därför sina barn

Den nödvändiga
fria leken.

FOTO: FREDRIK SCHLYTER

De uppenbara bristerna i planeringen av Hagastaden borde inte förvåna någon som följt de senaste årens stadsplanering.

per kvinna och det största nativitetsgapet i hela EU. Denna skillnad mellan önskemål och verklighet reflekterar de svårigheter svenska familjer idag har att etablera sig. Det är symptomatiskt att Sveriges Radio rapporterar att ett tredje barn har börjat betraktas som en statussymbol inom medelklassen – det är helt enkelt bortom räckhåll för allt för många familjer.

I STOCKHOLM ÄR NU genomsnittsåldern för förstföderskor uppe i 31,5 år – och den ofrivilliga barnlösheten ökar. Sedan millennieskiftet har antalet IVF-behandlingar ökat från 8 000 per år till 16 000 per år. Många par som egentligen hade önskat sig flera barn får till sist bara ett eller kanske två – och många par som önskat ta emot

Kreativ miljö?

FOTO: ANDERS WIKLUND / TT

sitt första barn upptäcker att den dörren stängts bakom dem. Barnlöshet är en tyst sorg som bärs av många.

Dagens stadsplanering är ohållbar eftersom den fokuserar på den vuxna konsumerande individens livsmönster snarare än familjers och samhällets möjligheter att reproducera sig. Men kanske är vi närmare slutet på förtätningarnas och den tätbebyggda stadens epok än vad vi spontant skulle tro. I slutet av sommaren rapporterades i flera medier att de som flyttat in i det första tornet i Hagastaden redan gett byggnaden smeknamnet "The tower of terror". Bygget lider av omfattande problem med hissarna, brister i värmesystemet och felaktiga avlopp: typiska problem för de avancerade tekniska utmaningar som skyskrapor är. Projektutvecklarna Oscar Properties har där till försökt bita av mer än de kan tugga och marknaden oroas nu för en eventuell konkurs. När den samlade ekonomiska, ekologiska och sociala notan för Hagastaden till sist hamnar på bordet kanske stadsplanerarna till sist besvarar frågan de allt för länge duckat för: När blir en bebyggelse för tät? ✨

Ett gemensamt intresse

Tillit och pragmatism har burit upp den nordiska idén. De värderingarna står nu inför nya utmaningar, skriver **Mats Hellström**.

DET NORDISKA 100-årsjubileet – för Föreningarna Norden – har triggat många debatter. Men inte så mycket ägnas åt den klassiska frågan ”Vad är nordiskt?”. Det finns dock goda skäl att studera de visioner som förts fram där debattörerna under tidernas lopp har valt en passande klädsel alltefter de politiska eller kulturella värden som man vill torgföra.

Hursomhelst får man starta tidigt. Från vikingatiden finns det mycket som visar på en gemensam nordlig kultur. Att vi i Sverige alls vet något om myterna kring Uppsala högar, för detta får vi tacka skalden från Västnorge Tjodolf av Hvin. I Valentinatrakten utanför Stockholm finns ett antal runstenar där det skrivs att den döde hade varit med Knut och tagit Danagäld. Det verkar ha varit naturligt för ungdomar i Uppland att hänga på danskarna till England för att bidra till den något bisarra form av beskattning som Danagäld utgjorde. Och givetvis kommer mycket av vad vi vet om verklighet och myter i Norden från de isländska sagorna.

Medeltidens nordiska höjdpunkt är drottning Margaretas Kalmarunion – vilken dock snabbt föll samman genom konflikter kring den dominerande Hansan – Danmark emot och svenskar för – liksom bråk kring fogdevälde och bergsbruk. Det är sedan påfallande genom historien att geopolitiska intressen på ett vidare plan har skadat eller gjort det omöjligt att förverkliga nordiska samarbetsidéer.

EFTER ÅRHUNDRADEN av svensk-danska krig blommar intresset upp för nordiska och skandinaviska begrepp under tidigt 1800-tal med Napoleontiden och dess omstöpnings av Europas nationer.

Visionerna blir olika i Danmark och Sverige till följd av skilda nationella intressen. Gärna ett nordiskt centrum i Köpenhamn för danskarna och för Karl Johan den skandinaviska halvön (Sverige och Norge). Att anpassa visionerna om Norden till de egna intressena har sedan följt debatten intill våra dagar.

Påfallande är också regionala skillnader. Det är knappast någon tillfällighet att Tegnérs berömda hyllningstal till den danske nationalskalden Oehlenschläger år 1829 sker i Lund

En för alla, alla för en.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

ETT ANNORLUNDA UPSPSVING kommer på 1840-talet med studentskandinavismen. Denna rörelse ville genom brödraskapet vid stora möten runt om i Danmark och Sverige – med mycken poesi och sång – kompensera för hundratals år av krig dem emellan.

Studentskandinavismen uppträder i en

tid då *nationalismen* frodas. Här gäller det liksom för annan nationalism att skapa ett Norden som avgränsar sig mot andra i söder och öster.

Denna rörelse – påhejad av det första kriget mellan Danmark och Preussen – får avgörande avbräck vid Danmarks andra krig mot Preussen 1864 med dess

betydande territoriella förluster. Sverige ställer då inte upp militärt på Danmarks sida.

Den skandinavistiska rörelsen fortsätter dock också efter Danmarks militära katastrof. En skandinavisk myntunion skapas under 1870-talet. Men i huvudsak blir ansträngningarna nu mer *bottom up* än tidigare *upside down*. De nya folkrörelserna – ofta i Grundtvigs anda med nordisk orientering.

ÅR 1919 GRUNDAS Föreningarna Norden. Året är omvälvande i Europa efter första världskriget med omstöpning av gamla och skapande av nya stater. Det är naturligt att den nordiska idén och tanken på en nordisk union återigen manifesteras. En roll spelar också trycket från de uppåtstigande makterna Ryssland och Tyskland där Norden kan synas ligga i kläm däremellan.

Andra världskriget knäcker de gamla planerna på en nordisk solidaritet och Erlanders förslag till en nordisk försvarsunion blir till intet då Danmark och Norge söker sig till Atlantpakten.

Nu följer emellertid en period av ett viktigt nordiskt institutionsbyggande med Nordiska rådet från 1952 och Nordiska ministerrådet från 1971. De bägge institutionerna skapades – ingalunda som alternativ men i relation till – större internationella initiativ; Nato på 1950-talet och EG:s utvidgning med Storbritannien, Irland och Danmark på 1970-talet – och efter miss-

Uppsala högar: tidig gemensam nordisk kultur.

FOTO: JOHAN BJURER/TT

egna synen på Norden hos framförallt socialdemokrater, liberaler och de gröna nu överensstämmer ganska väl med hur omvärlden ser på oss, vilket givetvis stärker den egna trovärdigheten. Ibland idylliseras vi till och med – som i modern tysk syn på Norden. Strävan till regional integration hör också till EU:s ”modersmjölk”.

EN NYGAMMAL ASPEKT har tillkommit. Ryssland ses åter som ett hot och diskussionen om Östersjöregionen som en framtida gemensam ekonomisk marknad kling-

i världen. Inom litteraturen och från och med 1800-talet är ett svar givet: De isländska sagornas betydelse för världslitteraturen ska inte underskattas. Vid 1900-talets ingång var nordisk litteratur något som tyska läsare tog till sig före annat med Ibsen, Strindberg, Selma Lagerlöf och många andra. Deras böcker trycktes snabbt och ibland till och med tidigare på tyska än på originalspråket. Det nordiska formspråket, estetiken och tematiken sågs som överlägsen och framtidsinriktad – en nordisk hajp i Tyskland.

Att klä de egna prioriteringarna i nordisk dräkt har vi sålunda sett under lång tid.

lyckandet med en nordisk ekonomisk union – Nordek.

DEN NORDISKA IDÉN lyfts nu fram av ytterst olikartade grupperingar. Nazisternas efterföljare vill göra ett omtag från vikingatiden och är såtillvida framgångsrika som det tar flera decennier innan seriösa forskare på allvar tår sig in i studier av denna fascinerande nordiska epok från den yngre järnåldern.

I det demokratiska moderna samhället läggs nu istället vikt vid vad som uppfattas som relativt unikt i i en snabbt omvälvande global ekonomi. I Norden förenar man innovationskraft med social trygghet. Begreppet *tillit* hör också hemma här. Socialdemokrater betonar de fackliga förhandlingarnas roll för stabilitet och fördelningspolitik. Liberaler menar att den nordiska marknadsekonomin står stark på rättssamhällets grund.

Att klä de egna prioriteringarna i nordisk dräkt har vi sålunda sett under lång tid. Men det finns skäl att hävda att den

ar nu av inför militära manövrer på bägge sidor och med ett förnyat engagemang från höger och mitten.

Hur långt sträcker sig dagens Norden? Upplever de baltiska länderna sig som nordiska?

Detta tog nog många engagerade nordister för givet när järnridån sjönk i havet. Men det är inte enkelt att bekräfta idag. Här finns givetvis den förre estniske presidenten Ilves berömda julteorem: Verkligt nordiska är bara de länder som har ”jul” i språket istället för ”Christmas” eller liknande. Då deltar Estland med joul medan Lettland och Litauen faller bort.

ILVES TEOREM är nog inte enbart ett skämt: Estland ligger betydligt närmare de nordiska länderna också ifråga om tilliten i samhället än de övriga baltiska länderna – vilket inte hindrar att nordisk folkbildning också spelar en viss roll i Lettland och Litauen.

Genom tidernas lopp har man ställt frågan om nordisk kultur givit avtryck

också i nutid finns i Tyskland en förkärlek för nordiska romaner. Som jag har förstått av förläggare och översättare handlar det om att författarna verkligen *berättar* – och gärna med ett visst experimenterande. Så också barn- och ungdomslitteraturen och det anglosachsiskt/franska läsan-

det av kriminalromanerna ”Nordic Noir”. Om berättandet är väsentligt i litteraturen, så är det ”nordiska ljuset” fortfarande dragplåster vid stora konstutställningar världen runt. Och i musiken är det experimenterandet som lockar.

Vad kan vi tro om framtiden? Nästa stora utmaning för sammanhållningen har vi norr om oss – i de isiga vidderna – i Arktis – med smältande isar i varmare klimat, olja, gas och mineraler, säkerhetspolitik och militära dispositioner och helt nya globala transportvägar – och till allt detta viktig biologisk mångfald som göms under isen.

Framtida nordiska utmaningar blir sålunda mer mångskiftande och med fler aktörer runt omkring. Det kräver angreppssätt som fungerar annorlunda och mer flexibelt än tidigare. Med en inbyggd pragmatism och anpassningsförmåga ska de nordiska länderna kunna klara av att hantera också det nya som kan skönjas vid horisonten. ✨

NYA KOSTVANOR

Snart i var mans mun

Insekter föder fiskar och djur. Snart står mjölmaskar och bönsyrsor även på vår meny, skriver **Staffan Heimerson**.

JAG HADE SVÄNGT AV motorvägen från Paris och kört in i norra Bourgogne. Det var som det skulle: landskapet dignade av livets goda. Nivåskillnaderna var stora. Jag körde över höglänta, där det som odlades var spannmål av alla de vanliga sädeslagen samt majs. Längs Saônes floddal och nära den trafikerade Canal de Bourgogne lyste stora fält med solrosor. Förnöjsamt betade vita Charolaiskossor på kullarna, garanten för nationalrätten Boeuf bourguignon (Tore Wretman benämnde den Burgundisk oxgryta).

Hade jag istället kommit genom södra Bourgogne, från Lyon, hade bilden av det bördiga Bourgogne blivit än mera banal. Jag skulle då betraktat mjuka sluttningar med vackra vinodlingar. Jag hade kört genom byar med glansfulla vinnamn, Meursault och Nuits-Saint-Georges till exempel. I bygden Côte-d'Or finns garanten för att det finns rödvin till boeufen.

SPANNMÅL OCH NÖTKÖTT, pinot noir, grodlår och sniglar är grunden för ett lugnt och livsnjutande hörn av världen. Men i industrins tidsålder är livsstilen antikverad. Därför är Bourgogne en utflytningsbygd i klass med Norrlands inre stödområde. Byarna är fortfarande vackra. Men de ekar tomt. Och Boeuf bourguignon räcker inte för att i en framtid föda mänskligheten.

Det var när jag kört över en kulle – med kossor på vägens vänstra sida och vinstockar på dess högra – som jag anade

framtiden. Framför mig i utkanten av Burgunds gamla huvudstad, Dole, låg en industripark med nyasfalterade vägar. De moderna ladorna stod för utsäde, traktorer och gödningsmedel.

MEN EN BYGGNAD – stor och nybyggd – avvek. Över den fångade logotypen Ÿns uppmarksamhet.

Ÿns står för Ÿnsect, ett tre år gammalt franskt företag i framkant för fantasi, forskning och utveckling. Under avancerade och hemlighetsomgärdade former förvandlas där (och på ytterligare två orter i Frankrike) levande larver, främst mjölmaskar, till pulver. Detta pulver blir bland annat den kommersiella och framgångsrika – men också kontroversiella, nedsmutsande – laxodlingens räddning. Pulvret ersätter och skonar Atlantens småfiskar och krill, vilka tills nu varit laxarnas mat. Hygienheten ökar.

Det är bara ett användningsområde av många. Företaget självt presenterar sig som "den odiskutabelt globala ledaren i coleoculture" och noterar att det nyskapade ordet är en fortsättning på fiskindustrins aquaculture. I coleoculture odlar man skalbaggar, den insekt som har störst biologisk mångfald.

ATT FÖDA UPP insekter till mat är mer energisnålt än traditionell kött djursuppfödning. Det ger också mindre utsläpp i form av växthusgaser.

Ytterligare en fördel är att odlingen inte

är utrymmeskrävande. I Brooklyn, New York, är det inte ovanligt att lägenhetsinnehavare odlar grönsaker vertikalt på fastighetens tak.

Insekter som mat för människomagar är inte särskilt nytt. En ansedd vetenskapsjournalist mejlade mig: "Insekter som mat har varit på tapeten under en lång följd av år."

Rätt. Äventyrligt lagda resenärer har i decennier kunnat berätta om hur de ätit friterade skalbaggar i Chiang Mai i Thailand. Mexikoresenärer har brädat dem med tortitas capeadas de ahuate en salsa verde. När jag frågade om ordet ahuate fick jag veta att stod för insektsägg. Det har sagts att dess kulinariska historia "sträcker sig bak till aztekernas tid", 1400-talet. Bästajämförelsen i rättens utseende är kaviar.

Vid högskolan i Kristianstad driver just nu forskare på en utveckling som ska tillåta insekter som mat redan nästa år. Mjölmaskar och bönsyrsor blir krispiga kryp som står på menyn. Professor Karin Wendin framhåller: "De innehåller bra proteiner, bra fetter och smakar bra."

En restaurang i Jönköping har redan på matsedeln en minipizza med syrsor.

DET NYA NU är att insekterna blir mat till fiskar och till katter och hundar. Insekterna odlas vertikalt på brickor i nio meter höga "torn". Odlingen påminner om den framgångsrika hortikulturen i Holland för grönsaker och blommor som växer i ljudet från LED-lampor.

En ung forskare i kortärmat rutig skjorta, en av de 30 anställda på Ÿnsect i Dole, noterade: "Med vår teknik räcker det med en enda person och hans telefon för att kontrollera processen – temperatur, fuktighet, ventilation och så vidare."

Han framhöll också: "Ingenting går till spillo. Larvernas spillning fångas upp och blir gödningsmedel."

När de miljontals larverna är tio veckor sållas de: en del tvättas och ångas till döds och går till produktion, en del larver sparas för att bli till "vuxna" mjölmaskar och lägga nya ägg.

Forskningsledaren vid Ÿnsect, Antoine Hubert, sa: "Larverna behandlas ungefär som oliver. De krossas för att utvinna olja. Den resterande massan torkas och pulvreras."

Mera filosofiskt säger Anne Sverdrup-Thygeson, en norska som är professor i bevarandebiologi och skrivit boken "Insekternas planet. Om småkrypen vi inte kan leva utan".

"Insekterna behöver inte oss. Men vi behöver dem. Om småkrypen skulle försvinna, tvivlar jag på att människorna skulle klara sig mer än några månader."

Och vem ska då laga en Boeuf bourguignon? ✨

När Postnord skjuter brevduvor

I slutet av september kom "nyheten": Postnord kompenserar fallande brevvolymer med att höja portot. Nu går det verkligen undan! Vid årsskiftet 2018/2019 höjdes portot till 9 kronor – den 1 april 2018 hade det redan höjts till 7 kronor. Och nu kommer nästa smäll: den 1 januari 2020 betalar vi 11 kronor för ett inrikes frimärke. Vart är världen på väg? Inte med postgången i alla fall...

Digitaliseringen har naturligtvis slagit en hel del spikar i den fysiska postgångens kista. Men Postnord gör verkligen sitt till för att de sista brevduvorna ska skjutas av. Portopriset höjs och höjs, medan servicen sjunker med antalet brevvänner.

Postpaket skickas fortfarande i relativt hög utsträckning, eftersom tjocka paket inte kan ersättas av en digital brevlåda. Genom konkurrerande budfirmor och leverantörer blir också servicen snabbare och priset mer rättvist. Kanske måste inte Postnord vara ensam aktör på brevskickningsfronten? Med fler händer skulle den tunga postsäcken lättare och kvickare kunna bäras. Men vill man ge sig in på "gårdagens" marknad när brevskrivandet är en utdöende konst? Jag vill med bestämdhet hävda att vi behöver flera olika sätt att korrespondera på.

För det är bäst att inte lägga alla ägg i samma korg. Det finns risker med allt. Så

Flitig brevskrivare: Rainer Maria Rilke.

FOTO: ALAMY

även med att skicka brev som kan komma i orätta händer, öppnas och läsas. Men mejl är värre. De bör betraktas lika öppna som vykort som vem som helst kan ta del av.

Men även fysiska brev, en gång igenklistrade i ett kuvert eller kanske till och med försedda med ett sigill, har legat bakom diverse stridigheter. Vad är förbjuden läsning? Tre exempel på författare vars brev blivit offentliggjorda mer eller mindre mot deras vilja är Selma Lagerlöf, Rainer Maria Rilke och Franz Kafka.

Franz Kafka önskade att alla hans brev skulle brännas efter hans död. Istället gavs de ut – via vännen Max Brod. Var det rätt? Är en skrivande persons brev mer offentlig litteraturhistoria än övrigas?

Det tyckte nog ändå Selma Lagerlöf som i ett brev till författarväninnan Sophie Elkan har skrivit att "de där litteraturforskarna, du vet, som skola läsa mina bref, de komma att göra sig funderingar öfver de olika formaten, tror du inte?"

Poeten från Prag, Rainer Maria Rilke, var en ihärdig brevskrivare, vilket sedermera gett upphov till verk som *Brev till en ung poet* (originalet *Briefe an einen jungen Dichter* gavs ut 1929) som samlar brevväxlingen mellan Franz Xaver Kappus och Rainer Maria Rilke åren 1903–1908. Varför är då detta intressant för andra än brevskrivarna själva? Antalet översättningar visar att många än idag tycker att Kappus och Rilkes filosofiska funderingar berör även dem.

Men hade en chattkonversation eller mejlväxling varit lika intressant? Sparas den på samma sätt? Förhoppningsvis. För om Postnord ska fortsätta att skjuta av de sista brevduvorna med sitt hagel av prishöjningar kommer vi inte att ha mycket annat än det digitala kvar.

Katarina O'Nils Franke

FÖRRÄDD AV SITT LAND

I John le Carrés roman *Mullvaden* (*Tinker, tailor, soldier, spy*) frågar George Smiley ut den man som förnedrat honom privat och professionellt. Bill Haydon, högt placerad i den brittiska underrättelsetjänsten, har i årtionden spionerat för ryssarna. Han har sålt ut sitt land och visar inte en tillstymmelse till ånger.

Tvärtom. Han är arrogant och njuter av situationen, trots att han nu avslöjats genom Smileys försorg. Om några dagar, vet han, sitter han säker på planet mot Moskva där en dekorerad och privilegierad tillvaro väntar. Det roar honom att han på order har förfört Smileys fru.

Haydon konstaterar sedan närmast *en passant* att han alltid ansett att ett lands karaktär avspeglas i dess underrättelseverk-

samhet. Den milde Smiley har mycket svårt att behärska sig.

Nu är kalla kriget slut men John le Carré, 87 år gammal, kan inte släppa taget. Han har just kommit med en ny bok, *Agent Running in the Field*, där den brittiska underrättelsetjänsten samarbetar med den amerikanska för att underminera EU:s demokratiska institutioner.

"It's horribly plausible", säger le Carré i *Guardian*.

Kanske har föraktet mot Boris Johnson och desperationen inför brexit lett honom fel. Kalla krigets svartvita värld var lättare att navigera i.

Men det spelar egentligen inte så stor roll om John le Carré missförstår sin samtid och hänger sig åt konspirationsteorier. Det cen-

trala i hans världsbild består och är värt att begrunda: lojalitet med sitt land.

le Carré känner sig förrädd av det etablissemang som han en gång tillhörde (MI 5 och MI 6) och som han förtalade men även försvarade därför att han i grunden var patriot och kände att det fanns värden att försvara. I de intervjuer som han nu gör märker man hans längtan efter en annan, mer förutsägbart ordning. Dagens brittiska underrättelsetjänst, inser man att han tycker, är det inte mycket med. Det är frestande att tro att John le Carrés bitterhet och uppgivenhet beror på att han i likhet med förrädaren Bill Haydon anser att dess tillstånd speglar den brittiska nationens karaktär.

Mats Wiklund

Av Jon Åsberg

Tystnadskultur

Varför är de individualistiska svenskarna så konforma och rädda för att tycka olika? Det är en fråga om kultur och historia.

1

Vad får man egentligen säga i det här jävla landet? Ja det mesta förstås, i strikt juridisk mening. Polisen rycker inte ut och domstolarna tar inte upp mål som handlar om annat än sådant som är straffbart; i princip hot, förtal och hets mot folkgrupp. Men vad *kan* den säga som inte vill frysas ut

av kolleger och bekanta? Som vill slippa släpas inför mediernas och Twitterhorders stränga tribunaler? Eller svartlistas i det offentliga samtalet? Betydligt mindre.

Någon som passerat denna osynliga, men ändå skarpa, gräns är författaren och journalisten Erik Hörstadius. Den 20 oktober 2017 var han inbjuden till *Nyhetsmorgon* i TV 4 för att kommentera veckans händelser. Paneldeltagarna hade fått ämnena kvällen före och bland annat

Jon Åsberg är programledare i Di TV.

metoo-vågen, som just hade rullat igång, stod på agendan.

Idag, två år senare, berättar Hörstadius att han bestämde sig i taxin på vägen till studio för att inte göra det enkla; alltså sjunga med änglarna och lovprisa den nya rörelsen. Istället ville han problematisera. Peka på risken för lynchjustis om alla anklagelser om övergrepp som riktades mot namngivna personer omedelbart etablerades som sanningar. Men också att något positivt i umgänget mellan könen hotades om metoos stormtrupper gick för hårt fram.

Han sa det, och så lade han till något som kom att citeras och repriseras oräkneliga gånger på Youtube och i en mängd andra kanaler:

”Vi får inte ta bort det som handlar om både vardagens och festens glädjefika flirt. Det halvfulla farbrors-tafs som inte är illa menat.”

Den sociala mediasfären kokade upp och över som en kastrull med mjölk. Kommentarsfälten

klottrades fulla. Hörstadius fick ta emot hundratals hot, invektiv och önskningar om att allehanda obehagligheter måtte drabba honom och hans barn. Den följande veckan fick han ägna åt krishantering, be om ursäkt och förklara sitt klumpiga yttrande i kvällstidningar, på nyhetssajter och i SVT:s debattprogram *Opinion Live*.

Före den 20 oktober för två år sen var Hörstadius en tämligen frekvent gäst i TV 4:s nyhetspanel. Efter det avstannade inbjudningarna tvärt, utan någon förklaring från redaktionen.

Klimatet är ett annat ämne där det gäller att hålla rätt tonart, om man vill ha en plats på estraden. Elsa Widding hade 25 års erfarenhet från energibranschen när hon bestämde sig för att sätta sig in i klimatfrågan. Det resulterade i boken *Klimatkarusellen* som kom ut i somras. Hon har skrivit den tillsammans med sakkunniga experter och med stöd av professorer och fysiker som bland annat hjälpt henne kontrollera faktaunderlaget. Boken pekar på ett antal problem i debatten och tar bland annat upp

”

Den sociala mediasfären kokade upp och över som en kastrull med mjölk. Kommentarsfälten klottrades fulla.

»

”

Att svensken i gemen är konsensusökande och skyr debatt och konflikt är tämligen väl känt av forskarna.

klimatpanelen IPCC:s sammanfattande rapporter för beslutsfattare. Enligt Widding finns ett ganska svagt vetenskapligt stöd för en del av de slutsatser som dras i dessa studier. I bokens början återges ett mejl från en forskare som tvivlar på några av de etablerade sanningarna i klimatkussionen. Men forskaren vill vara anonym, av rädsla att bli stämplad som klimatskeptiker och förlora jobbet.

”Jag möter väldigt många människor som är livrädda för att deras namn syns i ’klimathots-skeptiska’ sammanhang även om de delar mina slutsatser”, säger Widding.

Boken har sålt bra – över 4 000 exemplar hittills, enligt författaren – men avtrycket i det offentliga samtalet är nära nog noll. Inga större medier har intervjuat Widding eller tagit upp boken. Den 31 augusti recenserade *Svenska Dagbladet* fyra böcker om klimathotet, alla i varierande grad alarmistiska. *Klimatkarusellen* fanns inte med. Det gjorde inte heller den etablerade klimatforskaren Lennart Bengtssons *Vad händer med klimatet?*, som är betydligt mer lågmäلت resonerande än vad som är vanligt i debatten för närvarande.

Men den fråga som är allra mest minerad i det

Tobias Billström desavouerades öppet.

FOTO: BYRMO CAROL/TT

svenska offentliga samtalet, och där det följaktligen är lättast att klampa fel, är förstås invandringspolitiken. I februari 2013 hade dåvarande migrationsministern Tobias Billström fått i uppdrag att leda en grupp inom moderaterna som skulle ta fram en ny asyl- och migrationspolitik inför valet påföljande år.

”Vi kan se att det finns ett utrymme för en diskussion om hur man skulle kunna påverka volymerna av dem som kommer till Sverige”, sa han. Det skulle han inte gjort.

Oppositionsledaren Stefan Löfven – som själv stängde gränsen för asylökande två år senare i rollen som regeringschef – kallade uttalandet ”oanständigt”. Men att Billström desavouerades öppet av sin egen chef och partikamrat Fredrik Reinfeldt, var sannolikt mer oväntat för honom.

”Vi talar inte på det sättet i partistyrelsen”, sa statsministern. ”Invandring har berikat Sverige.” Därmed dödade Reinfeldt, enligt SVT-dokumentären *Tvärvändningen*, migrationsdiskussionerna inom partiet.

Även Anna Dahlberg, chef för *Expressens* ledarsida, var tidigt ute i asyl- och migrationsfrågan, till och med före Tobias Billström.

”Under hösten 2012 skrev jag ett flertal krönikor om den då helt tabubelagda volymfrågan. I samband med den första texten sov jag knappt på en vecka. Jag tänkte att det nog var en 50-procentig risk att jag skulle få sparken”, säger hon och tillägger att hon är *Expressens* dåvarande chefredaktör Thomas Mattsson evigt tacksam för att han stod pall.

”Det blev starka reaktioner. Åsa Linderborg (då *Aftonbladets* kulturchef) skrev exempelvis att jag var en vitamininjektion för högerextremister. Till och med på min egen ledarredaktion möttes jag av dålig stämning och undvikande blickar. Jag gick runt med ett ständigt stresspåslag av rädsla för att bli påhoppad och brännmärkt.”

Här har vi alltså tre områden – invandring, klimat och metoo – där det finns ett ganska litet utrymme i debatten i Sverige att ifrågasätta eta-

Stina Oscarson: bort från åsiktskorridorrens mittpunkt.

FOTO: ANDERS DEROS/TT

Lars Trägårdh: "Fördömandet är grunden i moraliserandet."

FOTO: ANNA VALENTINSSON/LINKÖPINGS UNIVERSITET

blerade sanningar och att framföra åsikter som går på tvärs mot de för stunden förhärskande.

En annan iakttagelse: inom alla dessa områden är Sverige rätt så exceptionellt. Vi har tagit emot flest flyktingar per capita i EU. Och enligt FN:s flyktingorgan UNHCR har Sverige den sjätte högsta densiteten av flyktingar i världen (och är det enda landet på tio-i-topp-listan som inte ligger i eller nära en krigszon).

Och är det en slump att jordens ledande klimatkämpe kommer från riket vars befolkning är världsmästare på sopsortering och har myntat uttrycket flygskam? Detta trots att Sverige redan lämnar ett internationellt sett modest koldioxidavtryck och bara borde skämmas ungefär en tredjedel så mycket som australier, kanadensare och amerikaner.

Det är svårare att jämföra vilket genomslag metoo fick på olika håll i världen. Men i Sverige startades upprop av närmare 40 yrkeskårer, fackförbund och organisationer. Finns det något land där det var fler? Eller där chefer i vissa fall tvingades bort av rörelsen, inte på grund av sexuella trakasserier, utan för att de ansågs för hårda och/eller orättvisa?

Det finns alltså grund för att hävda att svenskar är ett svärmiskt folk som gärna intar extrempositioner i olika samtidsfrågor. Och som ogärna

för en öppen dialektisk diskussion och omprövar sin hållning i dessa frågor. Är det verkligen så? I så fall varför? Och skiljer vi oss från andra folk?

Att svensken i gemen är konsensusökande och skyr debatt och konflikt är tämligen väl känt av forskarna.

"I Sverige är det viktigt att hålla med, att bli bekräftad som en i gruppen. Gemenskap är ett av de ord som svenskar uppfattar som mest positivt. Därför diskuterar man till exempel bara politik med dem som tycker likadant som en själv. Det finns en stark önskan om att vara politiskt korrekt och att anslutas till den allmänna meningen", sa etnologiprofessorn Åke Daun i en intervju i *Göteborgs-Posten* 2006, under en period då begreppet "svenskhets" ifrågasattes.

Men samtidigt har vi ett annat nationellt särdrag, som kontrasterar mot den kollektivistiska ådran. Enligt *World Values Survey*, som undersöker skillnader i kultur och värderingar mellan olika länder, placerar sig Sverige högst upp till höger i deras ofta reproducerade fyrfältare. Vi är det av världens folk som är mest individualistiskt i det att vi värdesätter personlig självständighet mest. I kontrast till familj, klan och andra traditionella auktoriteter. Tillsammans med japanerna är vi samtidigt det mest rationella/sekulära av alla folk. Man kunde tänka sig att denna kombination skulle ge oss förutsättningar både att bilda

”

Så till frågan om blott Sverige ett svenskt debattklimat har. Svaret är ja, åtminstone i invandringsfrågan.

Erik Hörstadius gjorde inte det enkla – och fick problem.

FOTO: JERKER IVARSSON/TT

”

Tillsammans med japanerna är vi samtidigt det mest rationella/sekulära av alla folk.

en egen, evidensbaserad uppfattning i olika frågor. Och att ha självförtroende nog att stå för den uppfattningen inför andra, också dem som inte tycker lika. Hur går det ihop med jantesvensken?

Historikern och författaren Lars Trägårdh har myntat begreppet ”statsindividualism” för att beskriva den särpräglade svenska politiska kulturen. I boken *Är svensken en människa?* följer Trägårdh och Henrik Berggren rötterna tillbaka till medeltiden då de självägande svenska bönderna hade en unik ställning i Europa. Genom att liera sig med kungamakten kunde de hålla adeln i schack, vilket låg i både majestätets och bondeståndets intresse. Detta gav ett politiskt landskap som historiskt har kännetecknats av ”maktkoncentration och likriktning likväl som av ’urgammal’ demokratisk tradition. Den senare erbjöd brett deltagande men lämnade begränsat utrymme för individuella avvikelser. Konsensus och social konformitet snarare än individuella rättigheter [...] var de utmärkande dragen.”

Linjerna kan, enligt författarna, dras vidare till våra dagar.

”Detta dubbla arv – stark stat å den ena sidan och sockenstugans demokratiuppfattning å den andra – axlades av den svenska socialdemokratin. Dess historiska styrka har legat just i dess pregnanta kluvenhet. Socialdemokraterna gjorde anspråk på att både vara en folkrörelse underifrån och ett statsbärande parti ovanifrån. SAP som både kung och allmoge.”

Sär kanske inte längre det statsbärande parti det en gång var, men den gamla besluts- och styrningsmodellen lever kvar. Det vittnade *Folkbladets* chefredaktör Widar Andersson om vid ett seminarium i Axess regi i januari i år.

”Inom partiet pratar vi bara om skitsaker. Vi

vet inte hur man gör när man diskuterar stora frågor”, sa han. Enligt Andersson förnyas och förändras Socialdemokraterna inte genom intern debatt och meningsutbyte utan genom att partiledningen helt enkelt byter position när det blir påkallat. Och frågan är om inte den synen på den allvisa kungen – centralmakten – i någon mån kan tillämpas på hela landet. Asylpolitiken ska inte kritiseras, tills gränsen plötsligt stängs.

I det här sammanhanget måste också medierna, och då särskilt de stora nyhetsredaktionerna, nämnas. För när Åsiktsmakten – för att tala med Lena Andersson – har slutit upp i en fråga som metoo, klimatet eller invandringen så är det enklast även för journalisterna att göra den synen till sin, de är ju inte mer än folk, formade av samma kultur.

”Då intresserar man sig inte för vad till exempel Lennart Bengtsson har att säga om klimathotet, för det stämmer inte fullt ut med den etablerade bilden”, säger Erik Hörstadius.

”Men när journalisterna blir aktivister så har vi ett demokratiproblem. För vem ska då granska makten?”

Så till spørsmålet om blott Sverige ett svenskt debattklimat har. Svaret är ja, åtminstone i invandringsfrågan. Detta enligt Grete Brochmann, professor i sociologi vid Oslo universitet. Hon är specialiserad just på migration och integration och har följt debatten i de nordiska länderna under lång tid.

”Sverige, Norge och Danmark har efterhand utvecklat olika offentlighetskulturer runt invandringsfrågor. Det är intressant i sig eftersom dessa tre länder är så lika på många andra områden. Både kulturellt och genom att vi delar den nordiska välfärdsmodellen”, säger hon.

Brochmann pekar på att det är komplexa sammanhang som ligger bakom att länderna är så olika. Att det inte finns en förklaring. I bakgrunden ligger historiska faktorer som till exempel andra världskriget och ländernas skilda erfarenheter från det. Även Sveriges önskan att vara en humanitär stormakt och att visa solidaritet med utsatta människor i hela världen kan spela in. Så har vi skillnader i politiskt landskap och partistruktur. I Norge gjorde Fremskrittspartiet invandring till en valfråga redan 1987. Det har de andra partierna varit tvungna att förhålla sig till och utveckla en egen syn på. Det spelar också roll att invandring är en moralisk laddad fråga.

”Det är ofta så att när en offentlighetskultur har etablerats runt en sådan fråga, så blir det väldigt självförstärkande”, säger Brochmann.

Också Lars Trägårdh lyfter fram betydelsen av den moraliska dimensionen när vi svenskar diskuterar, inte bara invandringsfrågor, utan i stort sett alla samhällsfrågor.

”Nyckeln är moralismen”, säger han. ”Den har djupa rötter i Sverige.”

De går delvis tillbaka till Luther och statskyrkans starka ställning, men framför allt till frikyrkorna och nykterhetsrörelsen som växte fram på 1800-talet och som med

”

Men det finns andra frågor, som skattereformer eller höghastighetsbanor, där de moraliska aspekterna är underordnade.

tiden fick en mycket stark ställning i riksdagen. Arvet syns inte minst i Miljöpartiet idag, menar Trägårdh.

”Moralisterna ska ständigt berätta för oss hur vi ska leva våra liv. Inte flyga. Inte äta ditt. Inte göra datt. Fördömandet är grunden i moraliserandet. Du är en dålig människa om du bryter mot påbuden.”

Trägårdh hävdar att den som har problemformuleringsprivilegiet och lyckas definiera en samhällsfråga utefter en moralisk dimension får ett övertag. För den som tycker annorlunda blir då genast omoralisk.

Men det finns andra frågor, som skattereformer eller höghastighetsbanor, där de moraliska aspekterna är underordnade. Och då är det inget problem att prata volymer, hastigheter et cetera.

”Svensken är lite schizofren på det sättet. En del är moralist, den andra delen är ingenjör. Och ingenjören är en oerhört konstruktiv problemlösare som gärna vill diskutera lösningar, både i samhället och i Volvo eller Ericsson. Där är vi inte alls konflikträdda”, säger Trägårdh.

”Men så fort man kan moralisera om en fråga dör ingenjören inom oss, och fram kommer frikyrkopastorn.”

Anna Dahlbergh möttes av dålig stämning på sin redaktion.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Anna Dahlbergs bild är att det ofta bara finns plats för ett perspektiv åt gången i den svenska debatten.

”Periodvis blir det nästan en febrig stämning kring vissa frågor – som under migrationskrisen och metoo. Därför kan det vara en fråga om tajming för den som vill lufta en avvikande mening. Under febertopparna betingar det ett högt pris att gå emot konsensus, men när temperaturen har sjunkit kan de konträra perspektiven till och med välkomnas”, säger hon.

Av det ovanstående kan man kanske dra slutsatsen att det är lönlöst att försöka få igång ett dialektiskt och spänstigt offentligt samtal i ett debattklimat som det svenska. Så kanske det är, men en som i alla fall gör tappra försök är Stina Oscarson, dramatiker och tidigare chef för Radioteatern med mera.

Förra vintern fick hon i uppdrag av *Svenska Dagbladet* att göra en rad intervjuer under vinjetten ”Den polariserade debatten – en samtalsserie”. Där mötte Oscarson personer som alla stod en (bra) bit från åsiktskorridorrens mittpunkt som uppfattades som kontroversiella av olika skäl. I mars i år publicerades den första, med Chang Frick, chefredaktör och grundare av sajten *Nyheter idag*, ett alternativmedium som ägnar en betydande del av innehållet åt invandringsrelaterade frågor. Sedan sådana som den mordhotade konstnären Lars Vilks, författaren och journalisten Katerina Janouch, kriminologen och feministen Nina Rung samt Yasri Kahn, miljöpartisten som fick lämna sedan han vägrat att ta en kvinnlig reporter i hand.

Serien väckte en hel del vända internt på *Svenska Dagbladet* innan den gick i tryck. Ett tag undrade Stina Oscarson om den överhuvudtaget skulle publiceras. Artiklarna lästes och lästes igen av redaktörer och chefer. På några ställen försågs den med ängsliga kommentarer och sakupplysningar till det som sades. Men när intervjuerna väl kom ut visade sig tidningens ruelser obefogade. Enligt Stina Oscarson togs de väl emot av läsarna.

”I stort sett varje dag sedan serien började har människor jag inte känner stoppat mig på stan eller hört av sig på andra sätt och velat prata om artiklarna”, säger hon och menar att läsarna därmed skiljer sig från kultur- och medieeliten som bara vill diskutera om ”rätt personer” deltar i samtalet.

Reaktionerna har gett henne hopp om ett öppnare debattklimat framöver.

”Alla pendlar svänger och alla bubblor spricker, även filterbubblor”, säger hon.

”Och i grunden är vi människor som är ganska nyfikna på varandra. Jag tror inte man kommer att kunna stå emot det i evighet.” ✨

Förutsägelseerna om informationssamhället som ordnat och kontrollerat är felaktiga. Samhället blir istället allt svårare att förutsäga och förklara.

Det är faktiskt komplicerat

Av Nicklas Berild Lundblad

”

Komplexa system är svåra att förstå. De kan till och med vara omöjliga att förstå eller förutsäga.

Dominic Cummings är kanske mest känd som arkitekten bakom brexitkampanjen. I skrivande stund är han premiärminister Boris Johnsons chefsrådgivare och en av de kanske mest kontroversiella personerna i brittisk politik. Han är känd för att klä sig slarvigt och de engelska skämttecknarna har fäst sig vid att han ser ut att ha ett ovanligt stort huvud. Han avbildas ofta som en ond utomjording som styr premiärministern genom någon sorts avancerad tankekontroll. I den dokumentär om brexit som det amerikanska filmbolaget HBO producerade spelas Dominic Cummings av Benedict Cumberbatch, som gjort sig känd för att spela högbegåvade men socialt obekväma personer som Sherlock Holmes eller Alan Turing. Vad varken medierna eller filmen visar är att Cummings under många år varit besatt av en fråga som han tror kommer att vara avgörande för politikens framtid. I långa och ofta giftiga blogginlägg har Cummings grävt djupt i denna fråga för att försöka lägga fram en ny förståelse för politikens villkor. Cummings intresse handlar om komplexitet, och hur den växande komplexiteten i samhället skapar helt nya förutsättningar inte bara för politiska kampanjer utan också för att styra en modern förvaltning.

Komplexa system är system som har många olika delar som interagerar på en mångfald av olika sätt. Det är åtminstone en av de enklare definitionerna – det råder egentligen ingen konsensus om exakt vad

komplexitet är och det finns en mängd olika möjliga definitioner. Vad alla är någotsånär ense om är att det är en enorm skillnad mellan enkla och komplicerade system – som vi kan förutse och förklara – och komplexa system. Komplexa system är svåra att förstå. De kan till och med vara omöjliga att förstå eller förutsäga. Matematikern Marcus du Sautoy menar att när det gäller tillräckligt komplexa system så är det till och med omöjligt att förstå dem eller förutsäga hur de kommer att utvecklas. Komplexiteten drar upp klara gränser för det mänskliga förståndet.

KOMPLEXITETEN ÖKAR stadigt i informationssamhället. De olika system och den teknik vi använder kopplas samman allt tätare och i många fall har de olika system som vi byggt funnits så länge att det inte längre finns någon som kan förklara varför de ser ut som de gör, eller hur, exakt, de fungerar. De nya system vi nu bygger som baseras på artificiell intelligens och maskininlärning ökar komplexiteten ytterligare. Även om forskningsområdet ”explainable AI” växer snabbt så återstår betydande utmaningar för att vi skall kunna förklara precis varför vissa typer av artificiell intelligens gör det den gör.

Det är raka motsatsen till vad många trodde skulle inträffa. I de tidiga visionerna som Daniel Bell lade fram om det postindustriella samhället gjorde man sig en bild av framtiden som suveränt ordnad och kontrollerad. Norbert Wiens cybernetik såg samhället som ett system som kunde styras i detalj och där tekniken förstärkte

En utomjording? Dominic Cummings.

FOTO: ISABEL INFANTES/TT

förnuftet. Webers byråkrati – avförtrollad och rationell – kunde realiseras helt med hjälp av den nya tekniken. Vad vi ser idag är motsatsen – ett alltmer komplext samhälle som blir svårare och svårare att förutsäga och förklara. Vi ser också, som sociologen Charles Perrow påpekade, ett samhälle som går sönder på nya sätt – där de komplexa systemen glider över i kaotiska faser och bryter ihop på sätt som vi inte kan förutsäga i förhand eller förklara i efterhand. Perrows forskning visade att komplexitet skapar helt nya typer av sammanbrott i tekniska system och att dessa mer påminner om naturkatastrofer än tekniska fel.

DET FINNS DOCK fortfarande de som tror att tekniken kommer att låta förnuftet triumfera. Jack Ma, Alibabas karismatiska grundare, hävdade nyligen att Sovjetunionens misslyckande att planera ekonomin handlade om att man saknade förmågan att behandla och hantera information på rätt sätt, i rätt skala och med rätt verktyg. Han är inte ensam. En växande skara ekonomer och politiker menar att med artificiell intelligens och maskininlärning kan vi snart övervinna de svåra koordinationsproblem som Nobelpristagaren Friedrich Hayek menade finns i ekonomin. Istället för att använda marknader kan vi använda mjukvara för att samordna samhällets produktion och konsumtion bättre.

I komplexitetsdebatten bryts egentligen två olika teknikförståelser mot varandra. Den klassiska förståelsen för tekniken säger att den förstärker förnuftet och ökar vår förmåga att kontrollera och

planera framtiden. Den nya synen säger att varefter tekniken utvecklas skapar den mer komplexitet och därför minskar den möjligheterna att kontrollera och planera framtiden.

BÅDA PERSPEKTIVEN innehåller korn av sanning. Det är förstås riktigt att tekniken ökar vår kontroll över mindre, avgränsade och slutna system. Samtidigt tycks det alltmer klart att när det gäller stora öppna system så adderar tekniken till komplexiteten och minskar därför vår förmåga att förutsäga och förklara systemen. Samhället är sådana öppna system och den ökande komplexiteten kräver att vi hittar nya politiska verktyg för att navigera när vår förståelse minskar.

Det är denna fråga som uppehåller Cummings. Hur organiserar man en förvaltning under snabbt ökande komplexitet, hur styr man? Hur bygger vi en modern stat som inte bara kan absorbera komplexitet, utan också förändras med tiderna? Hur förnyar vi våra politiska verktyg så att de låter oss experimentera, bygga datadrivna system och förstå staten som ett mjukvaruprojekt? Även om vi inte håller med om alla svar så ställer Cummings relevanta frågor. Komplexa samhällen kräver en ny politisk stil. Det är enklare gjort i breda politiska kampanjer som brexit än i faktiskt regerande i en förvaltning som fortfarande är byggd för att hantera en komplicerad, men inte komplex, verklighet.

Till sist: Hur mycket komplexitet klarar ett samhälle av att hantera? Historikern Joseph Tainter ställde sig precis den frågan

i en bred studie som han gjorde på historiska samhällen. I den bok där han redovisar resultaten – *The Collapse of Complex Societies* – menar Tainter att det finns en gräns där våra investeringar i att minska komplexiteten i sin tur genererar mer ny komplexitet än den vi lyckas eliminera och vid denna gräns börjar samhället kollapsa. Han exemplifierar med en mängd olika civilisationer och visar att vid en viss punkt klarar de inte längre av att bära komplexiteten i ekonomiska relationer, infrastruktur, ekonomi eller institutioner. Istället kollapsar de. Det är en nyttig påminnelse om riskerna med komplexiteten, men det kan inte betyda att vi ska avstå från den tekniska utvecklingen heller.

Komplexitet är en nyckelfaktor i förståelsen av informationssamhället och den tekniska utvecklingen. Vi har bara skrapat på ytan när det gäller att förstå hur komplexiteten påverkar politiken och förvaltningen på olika sätt. Samtidigt är det viktigt att inse att det inte handlar om att minska komplexiteten – utan att utvecklas tillsammans med den och använda tekniken för att göra nya vetenskapliga genombrutt eller utveckla nya tjänster. Även om det innebär att vi måste ge upp drömmen om det cybernetiskt kontrollerade samhället.

FRIEDRICH HAYEK noterade i ett efterord till sitt verk *Law, Legislation and Liberty* att vi fortfarande lever i skuggan av upplysningen och den övertygelse som upplysningen hade om att det mänskliga förnuftet givits en alldeles för undanskymd roll i samhället. Det var, menar han, riktigt – men nu har pendeln svängt alldeles för långt åt andra hållet och vi lever i förvisningen om att det inte finns något problem som förnuftet inte kan lösa och inte heller några institutioner som förnuftet inte kan konstruera. Ytterst, konstaterar han, får vi inte glömma att människan aldrig helt varit sitt eget ödes herre, utan att vi ständigt befinner oss på väg in i det okända.

Det tekniska framsteget är inte gratis, utan kommer till priset av ökande komplexitet i samhället i stort. Denna komplexitet gör samhället svårare att förstå och förutsäga, men den öppnar också för nya innovationer och upptäckter.

Nicklas Berild Lundblad är fil dr i informatik.

TEMA

FRIHETSTID?

Förr eller senare skulle alla bli liberaler. Den tanken fick vid spridning efter Murens fall och Kinas kapitalistiska vägval. Idag ter sig utvecklingen mindre självklar. Har liberalismen sina bästa dagar bakom eller framför sig?

En lång historia

Liberalismens rötter sträcker sig längre tillbaka än liberalismen själv. Föregångare till liberalismen fanns redan innan begreppet hade formats.

Av Svante Nordin

Det talas idag mycket om liberalism. Det talas också mycket om att liberalismen skulle vara i fara. Rimligheten i sådana resonemang är givetvis i hög grad beroende av vad man menar med "liberalism". Härom råder dock ingen enighet. Att det svenska riksdagspartiet Liberalerna är i fara, närmare bestämt i fara att åka ur riksdagen är uppenbart. Men är de i fara därför att de har hållit fast vid liberalismen eller därför att de har övergivit den? Därom går meningarna isär. Och det är nu heller inte enbart eller i första hand det svenska riksdagspartiet Liberalerna man avser när man gör gällande att liberalismen är hotad. Snarare är det någon form av liberal och demokratisk världsordning som man anser utsatt för hot. Förutsättningen tycks ofta vara att man tror att en sådan världsordning upprättades efter 1991, men att den nu står på spel. Återigen är detta svårt att ta ställning till innan man förklarat vad man avser med "liberalism".

Här tänker jag tala om "liberalismens rötter". Det betyder att jag ämnar tala som idéhistoriker utan anspråk på att vara liberal ideolog. Jag vill beskriva det som faktiskt uppfattats och uppfattat sig självt som liberalism genom idéhistorien.

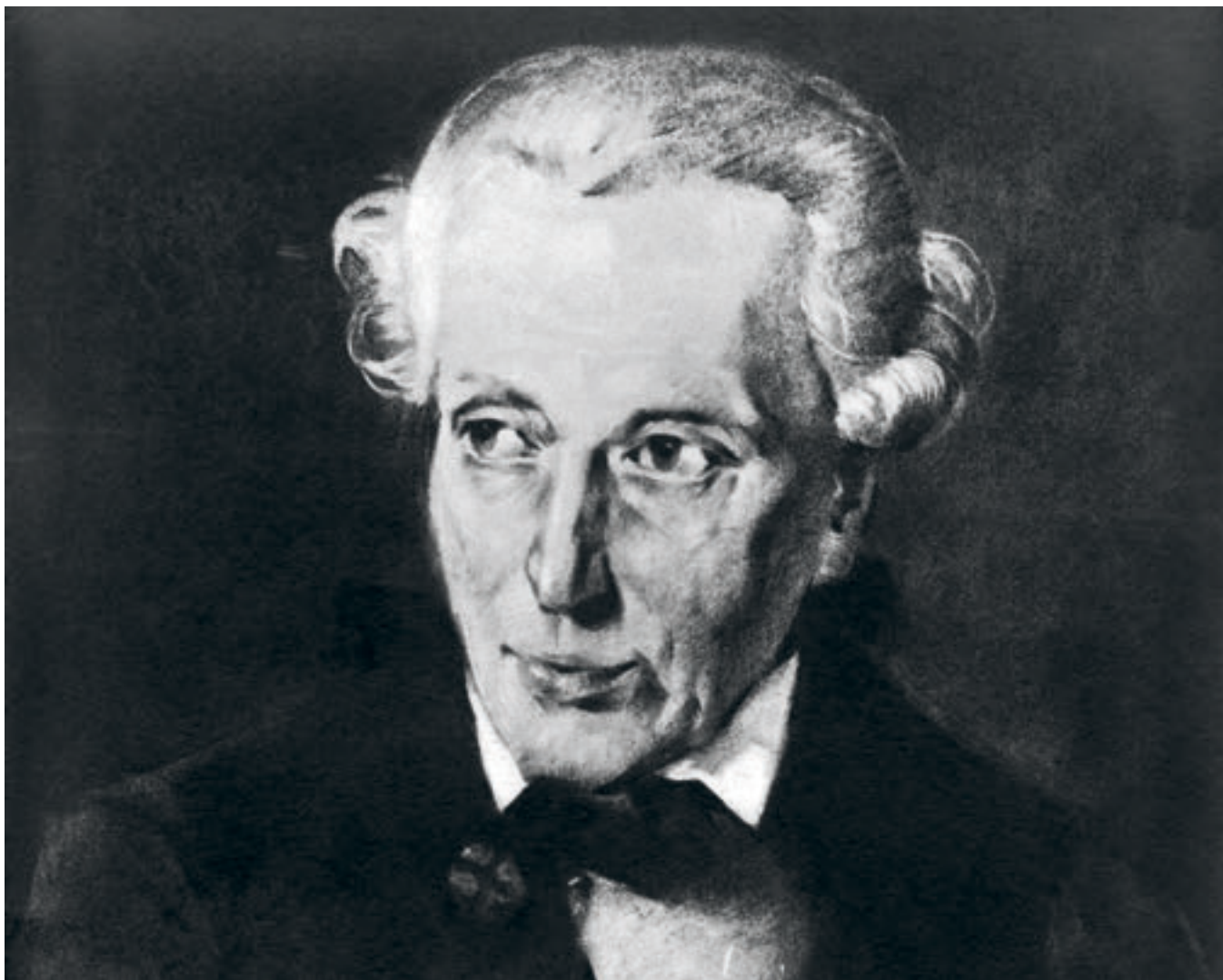
Ordet "liberal" och "liberalism" som beteckning på en politisk riktning uppkom omkring 1812, i Sverige strax därpå. Filosofen Nils Fredrik Bibergs skrift *Om falsk och sann liberalism* (1824) är ett tidigt exempel på användandet av "liberalism" i en svensk boktitel. Biberg inledde sin skrift med konstaterandet att "publicismens, och, hvad som sedermera icke gärna utebliver, äfven den publicistiska demagogiens tidevarf har inbrutit". Översätter vi "publicismen" till "sociala medier" och "demagogien" till "populismen" finner vi att debattsituationen för tvåhundra år sedan liknade dagens. Det bör kanske för säkerhets skull framhållas att Bibergs slutsatser i många avseenden skilde sig från Lena Anderssons i en bok med ett likartat namn.

Liberalismens rötter sträcker sig dock längre bort än liberalismen själv. Vi kan tala om föregångare till liberalismen redan innan begreppet hade formats och ordet kommit i svang. Så avser jag att göra här. Föregångarna är många och förgreningarna vidlyftiga. Svante Nycanders *Liberalismens idéhistoria* ger en utmärkt översikt. Här skall jag koncentrera mig på två namn. Jag väljer då inte

några av de mest kända som John Locke eller Adam Smith. Istället väljer jag två tyska tänkare, Immanuel Kant och Johann Gottfried Herder. Av dessa är Kant en allmänt erkänd föregångare till liberalismen. Herder nämns mera sällan i detta sammanhang. Men det beror på ett missförstånd, en historisk felsyn. Man uppfattar idag gärna liberalismen som motsatt nationalism och populism. Men under sitt första dryga sekel var liberalism i mycket samma sak som nationalism och populism. Det var i "folkets" namn som de liberala rörelserna krävde frihet och med "frihet" menade de först och sist nationell frihet, nationell suveränitet. Men låt oss ta en titt på idéutvecklingen i dess helhet.

Jag väljer sålunda att börja med Immanuel Kant (1724–1804) och Johann Gottfried Herder (1744–1803). Dessa båda tyska filosofer var ungefärligen samtida, även om Kant var en generation äldre och i själva verket var Herders lärare vid universitetet i Königsberg. De var inte ovänner, men skarpt kritiska till varandras filosofi. Som filosofiska författare var de mycket olika. Kant var skolastisk med många sorgfälligt definierade termer och invecklade resonemang, framförda på den torraste prosa. Herder var tumultuariisk, entusiastisk, överflödande av poetisk svada. Båda har haft ett inflytande på senare tiders tänkande som knappast kan överskattas. De renodlade var för sig en syn på den politiska verkligheten som fortfarande kan kännas igen i dagens debatter.

Kant utvecklade i sin skrift *Om den eviga freden* sina tankar om det internationella samfundet. Han ställde frågan under vilka villkor man skulle kunna undvika de ständiga krig som plågat mänskligheten sedan historiens begynnelse. Han finner svaret i en världsfederation, ett hela värden omfattande förbund av fredliga stater. En förutsättning för ett sådant förbund är att de stater som ingår i det måste vara "republikanska", det vill säga rättsstater med ett starkt folkligt inflytande. Detta i sin tur förutsätter att hela världens befolkning har nått en mycket hög etisk och moralisk nivå. Stora moraliska framsteg i alla länder krävs sålunda. Men Kant är optimistisk. Han tror att sådana framsteg är fullkomligt möjliga, även om det inte går att förutsäga dem med säkerhet. För den enskilde gäller att arbeta i riktning mot mänsklighetens moraliska framsteg.

Immanuel Kant: optimist och förnuftsstyrd.

FOTO: ALAMY

För att riktigt förstå Kants resonemang måste man sätta sig in i hans syn på moralen. För Kant finns det en absolut moral, dikterad av det praktiska förnuftet (och i sista hand upprätthållen av Gud). Kant arbetar med andra ord i en naturrettlig tradition där föreställningen om mänskliga rättigheter är väsentlig. Han antar ett rättsligt-moraliskt regelverk där det rätta är absolut och okränkbart, även om det inte skulle vara faktiskt realiserat på jorden. Det var denna Kantska idealism som inspirerade exempelvis Esaias Tegnér ("Det rätta är evigt...") och Viktor Rydberg ("Vad rätt du tänkt..."). Människorättstänkandet var det överordnade. Politiken sågs som den förverkligade rätten. Och denna rätt uppfattades som evigt giltig, densamma för alla tider, alla länder, alla folk. Så tillvida var Kant en arvtogare till upplysningen och som sådan uppfattade han sig själv. Det finns bara ett förnuft och det måste styra. De mänskliga rättigheterna, det moraliska förnuftet och världsfederationen uppfattas också som teleologiska principer. De utgör det ändamål som styr eller åtminstone bör styra historien. De utgör på en gång politikens och mänsklighetens verkliga ändamål.

Herders tänkande var i många avseenden raka motsatsen till detta. Herder gör gällande att varje folk har sin egen världsuppfattning, en syn på tingen som kommer till uttryck i dess språk,

dess sånger, dess diktning, dess filosofi, dess folkseder. Språket är för Herder inte bara ett neutralt redskap för att vidarebefordra information. Utan språket förmedlar ett sätt att betrakta världen och en känsla av gemenskap som håller samman en grupp, som ger ett folk en hemmahörighet, en tillhörighet, ett ställe, där det bor. Varje folk bebor sitt språk likaväl som sina berg och dalar. Herder myntar ordet "nationalism" för att beteckna detta. Och han ställer sig ytterst kritisk till den upplysningsfilosofi som bara räknade med en enda universell norm.

Herder skrev bland annat:

"Naturen fostrar familjer, den naturliga staten är alltså också ett folk med en nationalkaraktär. [...] Ingenting förefaller därför så uppenbart strida mot regeringarnas mål än den onaturliga förstoringen av stater, den vilda blandningen av människoslag och nationer under en spira."

Det var naturligtvis de multinationella imperierna i samtiden som utsattes för denna kritik. Herder kunde formulera ett mycket värtaligt och ironiskt avståndstagande från upplysningens typ av kosmopolitism:

>>

Vårt handelssystem! Kan man tänka sig något högre än denna förfining av en allt omfattande vetenskap? [...] Hur eländig var inte den tid när det fortfarande fanns nationer och nationalkaraktär! [...] Vi har kanske inte längre ett fädernesland, ingenting som är oss kärt och som vi lever för; men vi är människovänner och världsmedborgare. Alla Europas härskare talar redan franska, snart kommer vi alla att göra det.”

Herder gissade fel på språk, kan man väl tillägga, men fick annars rätt. Han var en avgjord motståndare till vad som numera ibland kallas ”kulturimperialism”.

Herder var också en sorts populist. Han värdesatte det folkliga och den folkliga kulturen som han satte i motsats till eliternas kultur. Från honom utgick ett intresse för folkvisor, som han samlade och gav ut, för folksagor och folkliga sedvänjor. Om eliternas kultur var kosmopolitisk och franskorienterad så var folkens kultur nationell. En svensk läsare kanske känner igen resonemanget från C J L Almqvists ”Svenska fattigdomens betydelse”.

Det går att säga att Kant och Herder blev inspirationskällor för var sin sorts liberalism. Kant kunde åberopa av de liberaler som utgick från upplysningen och trodde på ett universellt förnuft, en universell moral, på ”mänskliga rättigheter” och en kosmopolitisk världsordning av det slag som Nationernas förbund och Förenta Nationerna med växlande framgång försökt förverkliga under de senaste hundra åren. Det var ett synsätt som appellerade till en upplyst elit, till storborgerlighet och en viss typ av intellektuella. Från Herder utgick den liberala strömning som tog sig uttryck i de italienska och tyska enhetsrörelserna under 1800-talet, som var folklig och demokratisk, emotionell och militant, som slog vakt om folk och nation och som hade sin spets riktad mot de multinationella imperier sådana som det habsburgska eller det tsarryska.

Under sitt första halvsekel definieras liberalismen i Europa av sin kamp mot den heliga alliansen, mot furstar, kungar och kejsare, mot systemet Metternich. Förtryckta nationaliteter ropar på frigörelse. Italianerna kämpar för frigörelse från Österrike och för nationell enighet. Detta blir *risorgimento*, hjältarna är Mazzini och Garibaldi. Överallt har liberaler sympatier för italienarnas sak, i Storbritannien men även i Frankrike. Men italienarna är inte ensamma om att kämpa för sin nationella existens. Liberalismen bland polacker och balter är riktad mot det folkförtryckande Ryssland, bland tjecker återigen mot Österrike. Bland greker, bulgarer och rumäner, länge bland serber mot det osmanska imperiet. I Sverige, Danmark och Norge får den liberala nationalismen i stor utsträckning formen av ”skandinavism”. Fienderna är Ryssland och Preussen. Det hela kompliceras av att det också finns en tysk liberalism. Dess främsta krav är Tysklands enande.

Det stora liberala revolutionsåret är 1848. Visserligen misslyckas revolutionerna mestadels. Men de sätter ändå dagordningen för framtiden. Liberalismens store motståndare, reaktionens anförare, Metternich tvingas lämna sin post och gå i landsflykt. Efter det lider Österrike nederlag efter nederlag. År 1870 finns det enade Italien där, 1871 det enade Tyskland. Men liberalismen triumferar också i Europas randområde. Bit för bit faller det osmanska väldet samman. Greker, serber, bulgarer, rumäner och albaner vinner friheten.

Den store brittiske liberalen Gladstone applåderar. Segern mot Turkiet är en seger också över den europeiska reaktionen.

Till slut kommer liberalismens stora stund genom första världskriget. Då handlar det som USA:s president Woodrow Wilson såg det inte bara om att göra världen säker för demokratin. Det handlade också om att genomföra det nationella oberoendets princip. Kejsardömena störtade samman som korthus, Österrike, Ryssland, Turkiet. I deras ställe kom ett pärlband av oberoende nya nationalstater: Finland, Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tjeckoslovakien, Ungern, Jugoslavien. De liberala principerna tycktes triumfera överallt. Låt vara att viss kritik kvarstod mot att Wilsons 14 punkter inte alltid genomförts på marken.

När världen på detta sätt gjorts säker för liberalismen infann sig en viss eftertankens blekhet. Var det verkligen alldeles säkert att de nyskapade nationalstaterna alltid på bästa sätt skulle garantera alla former av frihet? Judarnas ställning i Centraleuropa hade exempelvis knappast blivit mera säker genom det hatade Habsburgska kejsardömet. Samt vidare. Liberaler gillade frihandel. Men handel förutsätter någon form av övernationell ordning, till exempel vad gäller äganderätt och kontrakts giltighet. I Österrike framträdde nu till och med liberaler som menade att det krossade kejsar-

dömet skulle behöva ersättas av någon annan mångnationell eller övernationell ordning eller regelverk, något som beskrivits av Quinn Slobodian i *The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*.

Liberaler som Ludwig von Mises och Friedrich von Hayek insåg att en internationell ordning som ensidigt präglades av nationell suveränitet i kombination med protektionism inte var ekonomiskt optimal. Man behövde skapa en ny övernationell ordning i Europa. Man behövde bindande överenskommelser.

Därför behövde man också övernationella domstolar av något slag som kunde slita tvister mellan nationer om hur regelverket borde tolkas. Tillsammans med andra stod de för en sorts ordoliberalism, för en ny europeisk ordning. En del av det som tänktes under mellankrigstiden kunde förverkligas genom Europeiska unionen. Hit hörde en övernationell rättsordning som kunde tolka det nya regelverk som upprättades. Den nationella suveräniteten fick ge vika. Europeisk lag skulle alltid trumfa nationell rätt. Detta var liberalism, men inte liberalism i Herders anda utan i Kants. En federation mellan stater, visserligen tills vidare bara i Europa, hade uppnåtts genom Europeiska unionen, om man så vill ett nytt imperium i Karl den stores (eller Frans Josefs) snitt.

Denna idé om ett nytt liberalt imperium utmanade nationalstaterna. Kanske gällde det i synnerhet om de nationalstater från Östeuropa som efter 1989 anslöt sig till EU. Deras uppror hade genom alla år fram till 1989 framförallt varit ett nationellt uppror. Polacker, ungrare, tjecker och balter hade motsatt sig att styras från Moskva. Det var kanske inte alldeles förvånande att de inte heller ville bli styrda från Bryssel. Eller för den delen från Berlin, vilket styre från Bryssel i praktiken innebar. Många av dessa länder hade i själva verket dåliga erfarenheter av att styras från Berlin. Liberalismens gamla krav på nationellt oberoende kom på detta sätt tillbaka i en ny kontext.

*”Det stora liberala
revolutionsåret är 1848.
Visserligen misslyckas
revolutionerna mestadels.
Men de sätter ändå
dagordningen för framtiden.”*

Herder: Varje folk har sin egen världsuppfattning.

FOTO: ALAMY

I denna teckning av liberalismens idébakgrund har jag i viss utsträckning följt min favoritidéhistoriker som också är min favoritliberal, Isaiah Berlin (1909–1997).

Berlins bakgrund var i hög grad multinationell. Han föddes i en judisk familj i Riga och bevitnade som barn både marsrevolutionen och novemberrevolutionen i Petrograd. Han kom 1919 till England och fick sin utbildning vid universitetet i Oxford. Med utgångspunkt i filosofin kom Berlin tidigt att välja idéhistorien som sitt huvudintresse. Där kom det snart att bli motsättningen mellan upplysning och romantik som framförallt fängslade honom. Han har ägnat både Kant och Herder inträngande studier. Som liberal engagerade han sig i kampen mot Hitler, men också under kalla krigets tid i kampen mot Sovjetunionen och kommunismen. Som jude intog han en kosmopolitisk hållning men var också en brinnande sionist. Att sionismens idé var en variant av den Herderska tankelinjen – folk, land, språk – undgick honom givetvis inte.

Om friheten skrev Berlin inflytelserika uppsatser. Han skilde den negativa friheten från den positiva. Hans försvarade frihetens idé mot deterministiska samhällskoncept. Men han spårade också genom idéhistorien uppkomsten av en frihetsidé som innebär mångfald och pluralism. De klassiska tänkarna från antiken och fram till och med Kant hade utgått från att de mänskliga idealen, liksom normerna för ont och gott, rätt och orätt, är konstanta, höjda över tid och rum, en gång för alla givna och tillgängliga för ett universellt förnuft. Men så småningom hade en annan uppfattning vuxit fram med Herder som en av de tongivande genombrottsmännen. Vad som då gjorde sig gällande var det historiska medvetandet, en känsla för det individuella och särpräglade, för det kulturellt och geografiskt betingade och olikartade, för mångfalden som egenvärde. Det kom att bli den romantiska rörelsen som tog till sig

dess tankar och gestaltade dem i språk, poesi, musik och bild, men också i politiska strävanden.

Berlin själv avvisar utopisternas idé att det skulle kunna finnas ett idealsamhälle där en absolut rättvisa är rådande. Han förespråkar den brokiga mångsidigheten, komplexiteten, motsägelsefullheten. Han vänder sig mot ”de förfärliga förenklarna”, som vill skapa en formel för verkligheten och alltid är beredda att offra den konkreta mänskligheten för en abstrakt idé.

Givetvis insåg Berlin att det här finns problem. Upplysningens generella förnuft och oavvisliga rättsprinciper pekar i en riktning. Romantikens glädje över variationsrikedomen och den empiriska konkretionen i en annan. Herder var en fredens och fridens man. Men den nationalism han förespråkade kunde uppenbarligen lätt leda till brutala konflikter. Berlin tvekar därför. Eller rättare sagt – han inser att det finns likaberättigade principer som står mot varandra, som inte kan utjämnas eller förenas ens i en utopi.

I vad mån liberalismen idag är hotad i Europa är, för att nu återgå till den ursprungliga frågan, som sagt mycket beroende av hur man definierar liberalism. Ser man frihetens garanti i ett överstatligt Europa där de enskilda nationalstaterna får stå tillbaka för ett centralt styre finns onekligen en kris. Men tänker man sig som de Gaulle på sin tid ett ”fosterländernas Europa” är det svårare att se något hot. Att se den kritik som riktas mot globaliseringen som en fara för demokratin är heller inte en självklar sak. Ofta framträder denna kritik som ett krav på större och utökad demokrati. Detta gäller inte minst när den tar populistiska former. Populism är ju uppfattningen att folket bör styra. Demokrati är samma sak. Skillnaden är att populismen explicit kontrasterar folket mot makeliten. Att en populistisk retorik kan kombineras med demokratiska resonemang är otvivelaktigt. Kravet på folkmakt kan lätt vridas till något annat. Men krav på folkmakt är samtidigt centralt för all demokrati. Vi vill att demokratin både skall ge uttryck för folkets suveräna vilja sådan den kommer till uttryck i ett visst ögonblick (tex i allmänna val) och att den skall styras av ett regelverk som inte snabbt kan ändras från ett ögonblick till ett annat. Här finns ofrånkomligen en spänning.

Den amerikanske statsvetaren Jason Brennan har i en uppmärksam bok, *Against Democracy*, på svenska *Efter demokratin*, kommit fram till att väljarna är alltför okunniga och enfaldiga för att förtjäna den allmänna rösträtten. De låter sig förledas av populisterna och röstar fel. Friheten skulle bättre tillvaratas genom att någon sorts kunskapselit styr. Skulle Brennans idé kunna vara en räddning för liberalismen? Jag tror inte det. Liberaler måste försöka finna sig tillrätta med det folk som faktiskt existerar i den empiriska verkligheten. En ideell rättsordning bortom tid och rum utan fäste i denna verklighet räcker inte.

Problemet spetsades till när USA efter 2008 drog sig tillbaka från rollen som garant för den globala ordningen. En postamerikansk, multipolär värld kunde inte fungera på det gamla villkoren. Den ideella rättsordningen sådan många liberaler föreställt sig den förlorade en del av sin förankring i maktpolitiska fakta. Man kan beklaga detta om man vill, men man måste se att situationen har förändrats.

Min egen tro är att liberalismen i framtiden bättre kan tillvaratas av skickliga politiker än av skickliga jurister. Kan den inte vinna folkets förtroende är liberalismen på allvar i fara.

Svante Nordin är professor emeritus i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet.

Woodrow Wilson: internationalist och antiimperialist.

FOTO: GETTY IMAGES

Den stora illusionen

Trettio år efter murens fall sörjer liberaler en dröm som kraschade.
Men världsordningen har aldrig varit liberal.

Av Fredrik Erixon

Det är 30 år sedan murens fall och liberaler har sedan dess gått från triumf till depression. Med Sovjetunionens sammanbrott tycktes historien om eviga ideologiska konflikter ta slut. Framtiden sågs istället som en lång raksträcka med liberal demokrati, marknads ekonomi och rättsstat. Jämte 1789, och de revolutioner i Frankrike och USA som gav världen en sammanhållen idé om den liberala staten, blev 1989 ett ideologiskt märkesår. Nu skulle det långa projektet om universella fri- och rättigheter, obundet av realpolitiska dissonanser, intensifieras: liberalismen skulle åter bli ett internationellt uppdrag. Idéarvet från John Locke, James Madison och Benjamin Constant blev påtagligt närvarande. Deras konstitutionella och frihetliga optimism speglades av ledare som George Bush den äldre och Helmut Kohl. Tillsammans med Michail Gorbatsjov såg de nu början på en "new world order".

Högmod går före fall, sågs det. Nu håller den liberala världsordningen på att krackelera, om den inte redan gjort det. Och det är som att liberaler – som jag själv – gick till sängs med Ronald Reagan och Francis Fukuyama, men nu vaknat upp med Donald Trump och Steve Bannon. Men var det verkligen hybris som låg bakom det utlovade liberala segertåget? Optimismen då är snarare som pessimismen nu: oreflekterad och emotionell, historicistisk snarare än saklig. Känslöstämningarna bygger också på en illusion: världsordningen är ju inte särskilt liberal. Liberala friheter har under flera decennier fått fotfäste runt om i världen, men vår världsordning har inte liberala föräldrar. Den ingick heller inte äktenskap med liberalism. Om den nu dör som liberal är det inte på grund av sin ideologiska essens utan för att liberalismen urvattnats till den grad att vi inte längre kan se skillnad på liberala och andra ordningar.

Liberalism är nu ingen exakt vetenskap, men de normer och institutioner vi kallar för den liberala världsordningen har ett illiberal ursprung. Tonen sattes av Woodrow Wilson, amerikansk president under första världskriget och den som 1917 tog amerikansk trupp till Europa. Wilsons internationalism och idé om en ny ordning för fred hade vissa liberala drag, inte minst i synen på värdet av handel. Men för honom, liksom många andra, började den nya världsordningen i nationalism – inte i liberal universalism eller internationell organisatorisk arkitektur. Wilson var en vän av den nationalism som kännetecknat delar av Kontinental-Europa under 1800-talet. Till exempel såg han Giuseppe Mazzini,

portalfigur för Italiens enande, som en källa till inspiration. Men framförallt: Wilson var antiimperialist, åtminstone från krigsslutet och framåt, och en svuren skeptiker av den tidiga idén om en Pax Americana. Nio av de 14 punkterna i hans berömda program för fred handlade om att definiera gränser och oberoende från imperier. Wilsons huvudprincip? Nationellt självbestämmande.

Här skaver det för en liberal. Impulsen till den liberala världsordningen börjar i en idékonstruktion – nationalismen – som i regel är kollektivistisk och främmande för begränsningar av makt. Den är i de flesta former också likgiltig inför frihetlig association – det som Edmund Burke en gång kallade för samhällets "små platoner". Det finns givetvis en liberal nationalism – tänk Isaiah Berlin – men den är som en krämig cappuccino snarare än en besk espresso: epistemologisk hellre än ontologisk. Hos rättighetsliberaler som John Locke och Thomas Paine hängde de två filosofiska delarna ihop. Basala rättigheter som (med Lockes ord) "life, liberty and estate" är naturliga och kan aldrig legitimeras eller kompromissas bort i ett statligt dokument. Legitimiteten och auktoriteten i en frihetlig rättighet är överhuvudtaget inte en politisk produkt. Det var essensen i världsåskådningen hos 1789 års liberaler. Thomas Jefferson och markisen av Lafayette var av samma uppfattning, om än med vissa kvalifikationer.

David Hume, Adam Smith och andra skotska upplysningsliberaler såg annorlunda på rättigheter och dess ursprung, men hade ändå besvär med det nationella. För Smith handlade det delvis om risken att en partikulär och territoriell identitet leder till oönskad ekonomisk politik. Smith såg just ett sådant möte i merkantilismen, dåtidens dominerande lära i internationell ekonomisk politik. Följer man Smiths analys – eller, för den delen, Eli Heckschers – är merkantilismen en konsekvens av nationalstatens födelse efter westfaliska freden. Det var i den miljön som makt blev viktigare än välbefinnande – också i respektabel politisk lära. Denna motsats, "power versus plenty", är väsentlig i internationell politik. Merkantilister prioriterade "power", liberaler "plenty".

Liberaler som Friedrich Hayek och Lionel Robbins instämde med delar av Wilsons imperiekritik. I deras ögon hade den liberala ekonomiska ordningen fram till första världskriget – präglad av öppen handel – varit för elastisk. Den var en produkt av äldre >>

konservativ statsfilosofi med bristande lagstyre. Internationella relationer byggde i för stor utsträckning på monarkiska eller kejserliga allianser och diplomati snarare än regler. Inte minst fanns ett för stort inflytande för kyrkan – särskilt Vatikanen – i hur offentlig makt skulle arrangeras och utövas, också internationellt.

Trots viss samsyn mellan liberalism och wilsonianism stod Hayek för en annan idé om internationellt samarbete. Hayek är i första läget en produkt av Österrike-Ungern och lyckades inte fullt skaka av sig imperiekulturen i dubbelmonarkin. Strax före andra världskrigets utbrott föreslår han en ny mellanstatlig ordning för handel i Europa; en idé som idag drar tanken till Romfördraget. Men han stannar inte där. Hayek vidgar sin önskade federation till ett gemensamt försvar och en gemensam valuta – inom ramen för vad som liknar europeisk överstatlighet. Förslaget var inte unikt: det låg nära den sorts tidiga kristdemokrati som fanns inom Richard von Coudenhove-Kalergis paneuropeiska rörelse – en blandning av liberalism, konservatism, katolsk sociallära, och imperienostalgi.

Brottet med wilsonianism är mer filosofiskt; det markerar samtidigt reviret för det nationella och trycker tillbaka enhetsstaten. Hayeks politiska filosofi återspeglar den idé om staten som uttrycks av James Madison i *The Federalist Papers* No. 10 och 51, särskilt skyddet mot tyranni och majoritetsstyre. Madison värdesätter kulturell, social och politisk mångfald – eller rent av kaos – för att sådan heterogenitet omöjliggör maktkoncentration. På samma sätt menar Hayek att en mellanstatlig federation aldrig skulle kunna leda till nationalism, socialism eller utbredd ekonomisk planering; skillnaderna inom federationen är för stor för att alla delar ska kunna samlas kring en aktivistisk agenda.

Wilson, däremot, ger ingen tydlig begränsning för nationalismen. Tvärtom ser han hos Madison en konstitutionell fundamentalism. Wilsons stora politiska mission är det progressiva projektet med en expanderande meny av rättigheter bortom "life, liberty and the pursuit of happiness". Han är avfärdande till idén om en mänsklig natur som är bestämd och kapabel att handskas med frihet. Därför kan hon heller inte tillerkännas okränkbara rättigheter. För Wilson och hans ideologiska fränder formas människan

Liberalit frihetsdokument: den amerikanska konstitutionen.

FOTO: 123RF

istället av yttre omständigheter, inte minst dess sociala situation. Det nya amerikanska projektet blir därför att omforma människor lika mycket som att skapa en amerikansk enhetsstat.

Det är ett socialdemokratiskt projekt som Wilson också anger för den internationella ordningen och projektet ärvt av amerikanska ledare under andra världskriget, som Franklin och Eleanor Roosevelt, Henry Morgenthau, och Cordell Hull. Wilsons ideologiska perspektiv på staten, individen och den internationella ordningen inspirerar också John Maynard Keynes, trots den senares reservationer om Wilsons agerande under fredskonferensen i Versailles 1919. Keynes inflytande kan inte underskattas. Före och under andra världskriget ger han starkare impulser än någon annan till det som efter kriget blir världsordningen.

Keynes är för många en gåta. Porträtten av honom tecknar oftast en klassiskt ekonomisk liberal som successivt revolterar mot sitt ideologiska ursprung och under 1930-talet skriver den ekonomiska teorin för den stora staten. Det är förvisso mer komplicerat än så, men hans syn på internationellt samarbete är radikal. Den anger också färdriktning för Gunnar Myrdal och "the new internationalists": en grupp tänkare och ekonomer, delvis knutna till Förenta Nationerna och

dess ekonomiska kommission för Europa, som protesterade mot frihandelsorienterad ekonomisk internationalism och ville skriva in välfärdsstaten i den framväxande världsordningen.

Det är makroekonomi och fiskal politik som styr Keynes, i synnerhet önskan att kontrollera konjunkturcykeln. En sådan politik ville han också se på internationell nivå och han driver från 1942 och framåt på för anglosaxiska planer för en efterkrigstida internationell ekonomisk ordning. Den bygger på en internationell politik för prisstabilisering och samordning av konjunkturcykler, allt inom ramen för en International Clearing Union. Keynes ville harmonisera skatter, i första läget moms. I förlängningen fanns ambitionen om en mer expansiv global ekonomisk styrning.

Det som inte finns i denna världsordning är frihandel. Även om Keynes sedan barnsben var en vän av handel, fanns ingen plats för frihandel i hans makroekonomiska syn, bäst utlagd i sin *Allmän teori* från 1936. Tvärtom flötar han under början av 1930-talet med ekonomisk isolationism och spår av det finns kvar senare, men då paketerad som en form av merkantilism och bytesbalansfundamentalism snarare än autarki. Den Keynes som drar upp grundvalarna till International Trade Organisation, det som senare blir GATT, är inte en frihandlare. Just därför blir klassiska liberaler skeptiskt inställda till det handelssystem som växer fram. *The Economist* sammanfattade en gång sitt stöd för Världshandelsorganisationen (WTO) som en "en frihandlares pakt med djävulen".

Om Wilson sätter tonen för inriktningen på den liberala världsordningen under mellankrigstiden är Keynes den dominerande inspirationen efter andra världskriget. De är båda liberaler, men avvisande till klassisk liberalism. Istället för liberala principer främjar de ett progressivt projekt – en medelväg mellan laissez-faire och marxism – som i den ekonomiska ordningen sätter den fulla sysselsättningen främst. En skillnad mellan dem är att Keynes var mer internationalistisk och främjade amerikanskt >>

FRIHETSTID?

Eleanor Roosevelt: ville omforma människan.

FOTO: GETTY IMAGES

ledarskap. Han var också mer institutionellt orienterad: när krigsslutet närmade sig intar han rollen som konstruktör av internationella institutioner och normer.

Det passar Keynes att det är ekonomisk politik som står i fokus när västvärldens ledare planerar för framtiden efter kriget. Andra frågor för den kommande världsordningen – Förenta Nationerna, deklarationen om de mänskliga rättigheterna, statusen för krigsflyktingar med mera – intresserar honom mindre. Ändå sedan han kom tillbaka till det brittiska finansministeriet 1940 är det finansieringen av krigets kostnader och det framtida systemet för internationell ekonomisk samordning som upptar hans tid. Hans första plan presenteras redan 1942 och en reviderad version av den ligger till grund för Bretton Woods-konferensen 1944, där Internationella valutafonden (IMF) och vad som senare blir Världsbanken föds. Även om Keynes egna plan inte får fullt utlopp i det faktiska resultatet av konferensen, bär ordningen och de nya internationella institutionerna hans signum. Detsamma gäller starten för GATT 1947 och OECD 1948: Keynes ekonomiska filosofi sätter sin prägel på deras agenda.

Den internationella ekonomiska arkitektur som skapas är anpassad efter det progressiva projektet. Här finns ambitioner om öppen handel, men enbart i kontrollerad form: den internationella arbetsfördelningen ska inte tillåtas störa nationella ambitioner

om reglerade sektorer och faktormarknader. Tullar sänks, men det tar mer än 40 år för att en majoritet av industritullarna i de rika länderna ska reduceras till en nivå där de inte längre är särskilt störande för konkurrensen. Tjänstesektorn och särskilt de framväxande offentliga tjänsterna hålls helt utanför. Andra ekonomiska institutioner sätts att hantera regelbundna bytesbalansproblem som växer fram ur fallande konkurrenskraft och stigande inflation. Några institutioner blir mer ideologiska: efter rekonstruktionen av Europa blir Världsbanken och den ekonomiska

delen av FN-systemet ett hem för dem som attraheras av sovjetisk ekonomisk planering.

”Det går inte att använda nyliberalism som förklaring till illiberalism när Wilsons och Keynes egna illiberala projekt aldrig utmanades.”

Harvardprofessorn John Ruggie har kallat den ekonomiska ordningen under efterkrigstiden för ”inbäddad liberalism”. Dess credo kanske kan sammanfattas som ”Adam Smith abroad, John

Maynard Keynes at home” – eller ”free trade abroad, but not at home”. Även om det inte blev särskilt mycket av frihandelsstaten – ”Smith abroad” – är det utmärkande draget för ordningen just brottet med liberalism. Liberalismen förde samman nationell och internationell ekonomi i en helhet: den skapar en fusion, inte fission. Men med en expansiv syn på statens ekonomiska inblandning var princip och verklighet under den inbäddade liberalismen att det nationella splittrades från det internationella.

Två andra liberala principer behövde också åsidosättas för det

Oliberal Trump. ”Build the wall.”

FOTO: TT

Liberal Reagan vid Berlinmuren: "Mr Gorbachev: Tear down this wall!"

FOTO: DIETER KLAR/TT

progressiva projektet. Den första handlar om liberal psykologi: världsordningen blev en passiv konstruktion utan möjlighet för handlande subjekt att hävda sin rätt eller påverka utfall. Till exempel: få internationella avtal som Sverige signerat kan hävdas i en svensk domstol. Den var ett system för stater som inte ville ha disciplin. Den andra berör liberal rättslära mer specifikt: världsordningen blev en samling av flexibla påbud, utan någon övergripande konstitutionell kontroll. Liberal jurisprudence uttrycker negativa (eller proskriptiva) regler – det vill säga, vad man inte får göra. Världsordningen, däremot, bygger på oräknliga preskriptiva normer som är tolkningsbara och lätt kan anpassas till illiberal politik. I en sådan värld betraktas det inte som en ideologisk kortslutning när Xi Jinping i Davos beskriver Kina som en ledare för den liberala världsordningen.

Slutet på kalla kriget förändrade villkoren för världsordningen. Efter ett årtionde (eller mer) av liberala ekonomiska reformer fanns det en förväntan om att världsordningen nu åtminstone skulle bli liberal i ekonomisk mening. Penningpolitiken hade i flera länder blivit regelstyrd och inflationstrycket hade mildrats. Många sektorer hade avreglerats och statligt ägda bolag privatiserats. EG blev med en inre marknad och bytte namn till EU. Nordamerika fick ett frihandelsavtal (NAFTA) och GATT slöt ett nytt avtal som bildade WTO. Staten sågs inte längre som en kompetent ekonomisk förvaltare. Det fanns ett nyvaket liberalt svar på det progressiva projektet. Ett nytt slags konsensus sågs växa fram – "the Washington consensus".

Det blev aldrig så mycket av den här responsen. Många ser idag den framväxande populismen och nationalismen i västvärlden som en reaktion på en alltför liberal världsekonomi, men förklaringen haltar på flera sätt. Handelsregleringarna i Europa och USA har gått upp de senaste 20 åren. Det har också restriktiviteten i inhemska regleringar. Gamla regleringar, som plan- och bygglagar, har blivit

alltmer begränsande i takt med att urbanisering tilltagit. Även om klassiska inträdesbarriärer till sektorer inte gått upp särskilt mycket, har nya barriärer tillkommit. Inflationen i yrkeslicensering har återigen gett oss en ekonomi med skräväsanden och ingen form av fantasifull överreglering verkar kunna ifrågasättas när den motiveras med skydd av miljö. Och nivåerna på skatter och offentliga utgifter? Ja, just det: de har inte sjunkit nämnvärt. Det går inte att använda nyliberalism som förklaring till illiberalism när Wilsons och Keynes egna illiberala projekt aldrig utmanades.

Kalla krigets slut ledde snarare till en politisk omvärdering av internationellt ledarskap och en nytändning för den gamla förhoppningen om en global regering, eller – i dess mildare form – "global governance". Precis som Francis Fukuyama påpekade efter murens fall skulle amerikansk hegemoni – den unipolära världen – bli kortvarig. Utan en samlande ideologisk och realpolitisk konflikt mellan väst och öst skulle amerikanskt intresse för globalt ledarskap gradvis minska. Globala institutioner skulle som en konsekvens av amerikanskt tillbakadragande förlora riktning och i dess ställe skulle en fragmentiserad och regionalt organiserad ordning ta större plats. Det var en riktig förutsägelse. Alla presidenter sedan Bush den äldre har försökt minska USA:s internationella exponering. Bush den yngre försökte sig på ett äventyr i Mellanöstern, men projektet avlöpte inte väl. President Obama accelererade USA:s tillbakadragande som en respons på Irakkriget och bristande tålamod med världsordningen i demokratiska kretsar. President Trump och det republikanska partiet går nu i samma fotspår.

Parallellt med Amerikas tillbakadragande har världsordningens institutioner rört sig i riktning mot "global governance" och Keynes idé om en "democracy of nations". Många europeiska länder gav initialt stöd till den här utvecklingen därför att de trodde att den skulle leda till en multipolär värld i vilken Europas makt skulle bli större. Nya politiska makter som Indien och Kina gjorde Europa sällskap, men utan den europeiska illusionen att det skulle växa fram en ny styrning av världsordningen som är demokratisk men samtidigt liberal. Just nu lever många av dessa institutioner i ett vakuum: efter Pax Americana saknar de riktning och ledarskap, och blir alltmer distanserade från den liberala staten; de försöker bli mer normbildande och aktivistiska, men de saknar makt och relevans.

Världshandelsorganisationen är dysfunktionell. Nya bilaterala handelsavtal kännetecknas mer av ekonomisk reglering än av handelsliberalisering. IMF är inte mycket mer än en serviceinrättning för den grekiska statsskulden. Världsbanken lufsar runt utan något egentligt uppdrag. OECD har blivit ett konferenscenter med möten som sällan leder till något. Världshälsoorganisation kungör alltför dekret om hur vi ska leva. FN kan inte samlas kring resolutioner för att stoppa folkmord i Mellanöstern, men utfärdar alltför påbud för hur företag ska ta sitt sociala ansvar. FN kallar till möten där statschefer får utsättas för Greta Thunbergs vrede, men försvarar ett Parisavtal som är gravt otillräckligt för organisationens egen klimatambition.

Det här är inte en liberal världsordning. Delar av ordningen kan försvaras av realpolitiska skäl. Men det är liberaler som borde gå i spetsen för att förändra den.

Fredrik Erixon är chef för European Centre for International Political Economy (ECIPE).

Liberal svanesång

Likt den socialism den besegrade har liberalismen börjat tappa tron på sig själv. Inte ens liberalerna själva ser förnuftet som användbart inom politik och samhällsbygge.

Av Malcom Kyeyune

Sovjetunionens kollaps kom som en chock för världen. Visst var det tydligt att realsocialismen var fast i en långvarig kris; så mycket var tydligt för de flesta. Men krisen hade vid 1980-talets slut blivit så långvarig att den helt enkelt utgjorde vardagen, det nya normala i en värld där en stor del av jordens befolkning trots allt levde sitt liv i stater som kallade sig socialistiska. Kollapsen var således inte oväntad och den enorma hastigheten varmed världens andra supermakt (och tillika ett av världshistoriens absolut största imperier) föll sönder var ännu mer ofattbar.

Det finns dock en till närapå unik aspekt i realsocialismens kollaps, som historiker har haft skäl att återvända till sen dess. Sovjetunionen, och realsocialismen i stort, kollapsade nästan utan något våld överhuvudtaget. Systemet var aldrig hotat militärt, och de styrande hade tillgång till arméförband och stridsvagnar så det räckte och blev över. Det uppseendeväckande, det unika, var dock att de styrande eliterna helt enkelt inte ville slåss för att bevara sina system. Det blev inga långa, utdragna inbördeskrig, inga stridsvagnar på gatorna, ingen blodig kamp mellan ordningsstyrkorna och civilbefolkningen. Likt hoben Bilbo lyckades man med konststycket att släppa maktens ring ifrån sig självmant, snarare än att slåss till döden för att få behålla den lite till. På politiska system genom världshistorien har lyckats göra samma sak.

Varifrån kom denna obenägenhet att slåss? Här kan man självklart tänka sig en mängd olika förklaringar, men en del av förklaringen måste antagligen vara att eliterna hade tappat tron på sin egen ideologi. Frågan var inte om det gick att slåss, utan vad det ens fanns att slåss för. Kommunismen? Den mänskliga befrielsen? Den överlägsna produktiva kapaciteten hos den planerade ekonomin? Allt detta hade redan diskrediterats. Sovjetunionen utan socialismen var i alla fall något – Ryssland. Men vad var egentligen DDR, om socialismen inte längre gick att tro på? Ingenting. Absolut ingenting.

Denna del i vår samtida historia är värd att fundera på därför att det system som tog över som framtidsbärande ideologi efter socialismens fall har idag av allt att drömma drabbats av samma sorts deprimerande sjuka. Runtom i västvärlden är tron på den liberala demokratin inte längre vad den en gång var. Befolkningen i stort

tycks ha förlorat det mesta av sitt tycke för liberala visioner; i land efter land går den så kallade högerpopulismen framåt, och de presumptiva utmanarna från vänsterkanten tycks själva överge det liberala tankegodet som strömmade in i vänstern efter murens fall. Borta är Tony Blair; nu är det Jeremy Corbyn som gäller. I Frankrike rör sig utmanaren från vänstern, Jean-Luc Mélenchon, inte sig längre bort ifrån Front National och Marine Le Pen, utan snarare tvärtom. Här på svenska breddgrader håller i skrivande stund Kommunistiska partiet på att kollapsa tack vare de alltmer bittra stridigheterna mellan en falang som vill dumpa de mer liberala och ”nya” inslagen i vänstern och röra sig tillbaka till en kritik av öppna gränser och socialliberalism, och en sida som vill värna detta.

Om den moderna liberalismens problem började och slutade med en alltmer skeptisk allmog och en växande skara av icke-liberala utmanare skulle situationen vara allvarlig nog. Samtidigt finns det inget som säger att problemen skulle vara omöjliga att övervinna med tid och ihärdigt arbete. Det finns dock skäl att misstänka att situationen är långt allvarligare. Alltmer i vår samtid tyder på att liberalismen, likt den socialism den till slut besegrade, börjar tappa tron på sig själv.

För att avgöra om liberalismen verkligen börjar att tappa tron på sig själv, behöver vi först en definition av vad liberalismen tror på. En användbar definition av kärnan i liberalismens ”tro” kommer från den tyske juristen Carl Schmitt. I *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, på svenska ungefär ”Det intellektuella och historiska läget för den nuvarande parlamentarismen”, försöker Schmitt sig på en utförlig kritik av dåtidens tyska liberala demokrati, Weimarrepubliken. Tysklands liberala demokrati skulle komma att kollapsa tio år efter publiceringen av Schmitts kritik; att mycket av det han skriver går att känna igen idag är således ganska intressant.

Något förenklat vill Schmitt skilja på liberalism och demokrati som politiska koncept, i motsats till den sammanblandning av de två som skedde på hans tid (och som blivit ett oräkneligt antal gånger vanligare i vår tid). Han påpekar – mycket riktigt – att en allians med demokratin är något som de flesta ideologier kan eller >>

FRIHETSTID?

När allt verkade möjligt.

FOTO: LEHTIKUVA/TT >>

har ägnat sig åt, inklusive socialismen, men att detta giftermål blir problematiskt sekunden som demokratin väljer att rata exempelvis liberalismen, så som vi ser ske i vår tid. Liberalism kan således inte vara samma sak som demokrati, utan det måste finnas något som är unikt liberalt hos liberalismen, en kärna som inte återfinns inom demokratin eller inom andra ideologier.

Enligt Schmitt är det utmärkande för liberal demokrati att den är en parlamentarisk demokrati, och han identifierar parlamentet som institution som det specifikt liberala i detta system. Sambandet mellan parlament och demokrati är inte på långa vägar lika självklart som vi gärna antar idag. Parlament har funnits i Europa i århundraden innan demokratin gjorde sitt intåg på den intellektuella arenan, och argumenten för de tidiga parlamenten var inte – och behövde inte vara – demokratiska.

Schmitt identifierar istället diskussionen som central för parlamentets funktion, och därmed också som central för liberalismen som en ideologi *sui generis*. I ett parlament möts olika röster och tankeströmningar, inte för att det bara är kul, utan för att vi antar att åsikter som bryts mot varandra och tävlar med varandra tillsammans producerar kunskap. Liberalismen som ideologiskt trossystem är intimt förknippat med en tro på det mänskliga förnuftets kapacitet att, om inte skapa utopier, så i alla fall ordna samhället bättre än alla andra alternativ. Liberalismen hämtar således sin styrka från åsiktskonflikter. Vad som gör den liberala demokratin just liberal är att den genom sina institutioner (parlament, indirekt representation et cetera) strävar efter att producera förnuft, snarare än att exklusivt lystra till en demokratisk folkvilja.

Ser vi oss omkring i världen idag är det dock tveksamt om denna tro på förnuftet som en användbar kraft inom politik och samhällsbygge faktiskt finns kvar i någon större mån, ens hos liberalerna själva. Det var inte många år sedan som sociala medier hylades som ett av mänsklighetens allra största framsteg, som något som skulle störta diktaturer, ge oss mer livskraftiga demokratier, och göra hela mänskligheten lite bättre. Idag har dock applåderna tystnat, och sociala medier ses numera snarare som ett problem som måste hållas under kontroll om våra liberala demokratier ens ska ha någon förhoppning att bestå.

Hur gick det då till när vuxna människor blev övertygade om att twittermeddelanden på 140 tecken bar på en potential att förändra hela världen? Svaret är att de helt enkelt var troende liberaler. De trodde på det som Schmitt pekade ut som kärnan i liberalismen; det mänskliga förnuftet som en produkt av diskussion och åsiktskonflikt. Teorin bakom de sociala mediernas revolutionära potential var inte mer komplicerad än att när människor från hela världen fick en chans att prata med varandra, när hela världen möttes i en enda stor diskussion och de bästa argumenten kunde stötas och blötas mot varandra, då kunde inte unkna diktaturer och bakåtskrivande samhällssystem överleva. Liberalerna såg i sociala medier ett enda, världsomspännande parlament.

Det ironiska är att ingen med facit i hand faktiskt kan hävda att sociala medier inte ledde till ökad diskussion och ett utbyte av idéer människor emellan. Under mina tonår var det helt enkelt självklart att spela datorspel, prata filosofi och filmer, och

argumentera tillsammans med ungrare, amerikaner, briter, koreaner och tyskar. Den som idag besöker ett forum såsom 4chan kommer att se flera generationer människor, från alla världens håll och kanter, som diskuterar allt, från personliga porrpreferenser till gamla östtyska tågmodeller. Detta är något som mänskligheten helt enkelt inte skådat förut. På ytan tycks det som om allt borde vara frid och fröjd: sociala medier kopplade ihop människor som det var tänkt, var ligger egentligen problemet?

Problemet, om man nu kan kalla det ett problem, är i praktiken att människorna *tänkte fel*. Diskussionen producerade inte kunskap, eller mer specifikt, det globala parlamentet ledde aldrig till det liberala förnuftet som en sådan institution borde ha väckt hos människostammen. Tvärtom utgör idag internet och sociala medier en särdeles effektiv plattform för dem som vill ifrågasätta det rena förnuftets förmåga att bygga det fungerande samhället. Kanske är det inte förnuftet som styr människan, utan andra saker – sociala band, kärlek till hem och nation, icke-ekonomiska intressen – som verkligen banar vägen för ett bättre samhälle än den liberala demokratiens iskalla förnuft och kalkylerande av individuella rättigheter?

När Timbro förlag gav ut den svenska översättningen av Jason Brennans bok, *Against Democracy*, valde de att ändra det svenska namnet till "Efter demokratin". Diskussionen kring utgivningens lämplighet eller betydelse kretsade föga förvånande kring huruvida det var olyckligt eller illabådande att liberaler börjat med att omvärdera sitt tidigare varma stöd för det demokratiska styrelseskicket. Men frågan är vad som händer med liberalismen när den måste byta argument:

från att den representerar en inneboende potential hos människan (förnuftet), till att liberala institutioner genererar mer värde, tillväxt eller långsiktiga beslut än icke-liberala institutioner. På ytan kan detta skifte i argumentationsteknik tyckas ganska obetydlig, men den röjer samtidigt en enorm ideologisk kapitulation. Det är det yttersta tecknet på en ideologi som inte längre tror på sina egna trossatser.

Har Carl Schmitt åter en mycket träffande observation. Han skriver i korthet att monarki som styrelseskick och *världsbild* är två sidor av samma mynt, och att det inte går att avskaffa den ena sidan utan att samtidigt fatalt underminera den andra. Dagen det dyker upp "borgerliga kungar", som argumenterar för sin kungakrona genom att peka på sin egen användbarhet eller lova att tillväxten kommer vara högre under deras styre, den dagen vet man att monarkins era är över. De gamla kungarna, de riktiga kungarna, de bad knappast om lov att få sitta på sina troner; de satt där för att Gud hade satt dem där, och ingen annan än Gud hade rätten att avgöra om de skulle sitta kvar. De "borgerliga" kungarna, i Schmitts exempel, är något så sorgligt som kungar som inte ens tror på sig själva; de tror inte längre på de idéer som gjorde monarkin möjlig. Det är viktigt att poängtera att det inte spelar någon roll om det går att bevisa att de borgerliga kungarna verkligen leder till mer tillväxt och bättre samhällen än alla andra, därför att dessa kungar har redan skrivit under sina egna abdikationsattester i förväg. Om det enda argumentet som går att mobilisera för monarkin är att den är användbar, kommer den också att försvinna sekunden den inte längre är det.

Viglömmer det lätt idag, men Sovjetkommunismen hade också

Liberalit fäste: Europaparlamentet.

FOTO: JUHA ROININEN/TT

sina egna borgerliga kungar. På 1920-talet trodde halva världen att kommunismen – ett helt nytt sätt att leva på, befriat från korruption, leda och ofrihet – var i antågande. Men denna tro var ändå genuin. Efter år och sedermera årtionden av besvikelser sköts kommunismens inträde på obestämd framtid, och istället skanderade Nikita Chrusjtjov ”vi kommer att begrava er!”. Om Sovjet inte kunde leverera utopin, kunde det i alla fall leverera ett ekonomiskt system som skulle lämna den kaotiska och oplanerade kapitalismen bakom sig. På den tiden gick utfästelsen faktiskt att tro på, och det var under ett tag många – även många i väst – som uppfattade den som trovärdig. Men Chrusjtjov hade utan att veta det själv redan skrivit under Sovjetkommunismens framtida dödsattest. När det till slut blev tydligt att kommunismen inte klarade av att leverera ekonomiskt välstånd och överflöd fanns det inga argument kvar. Den ack så användbara kommunismen var inte användbar längre, och de styrande i Öststaterna vaknade till slut upp i en situation där de minsann fortfarande kunde slåss – de hade trots allt sina stridsvagnar och vapen och arméer kvar – men där de inte ens längre visste vad meningen med att slåss var.

Man behöver inte leta länge idag för att hitta liberaler som, alla dessa ständiga besvikelser och den tappade tron på att man kan lita på förnuftet hos människorna till trots, fortfarande talar varmt om liberalismen som ett särdeles användbart system. Världshandel, reglering, säkerhetssamarbeten, EU-federalism, respekt för minoriteter, parlamentariska processer; det finns verkligen ingen ände på samhällsnyttiga innovationer som det liberala systemet har att erbjuda människorna. Boken *Efter demokratin* argumenterar inte mot demokrati utifrån någon

sorts allmän ondska, den argumenterar bara för att liberalismen är mer användbar än demokratin. De senaste åren har på många sätt varit år definierade av frenetisk aktivitet bland liberalismens vänner. Inte bara besvikelse och tappat hopp råder utan lika mycket framåtblickande: ett febrilt och ibland till och med *optimistiskt* letande efter nya argument och nya försvar för den liberala saken.

Socialisten inom mig har svårt att inte skratta åt den grymma ironin i vad som idag utspelar sig. Vi ser framför oss hur tvåtusen-talets borgerliga kungar putsar på sina mässingskronor och slipar sina vassaste argument, övertygade om att de till slut kommer att vara vassa nog för tronen ska gå förlorade. Men detta mässingspolerande är inte löftet om en ny, ljusare dag, det är en slutgiltig punkt och en frivillig underskrift på en egen dödsruna. Det finns, tycks det mig, nästan inga liberaler kvar som *på allvar* tror på det som Schmitt identifierade som liberalismens *sui generis*: den förlösande kraften hos det mänskliga förnuftet, den osläckbara flaman som tids nog leder oss från mörkret in i ljuset. För många besvikelser har tillåtits smyga sig in, för mycket tvivel på att den egna profetian frodas bland leden.

När ett system glömmor att det också är en *världsåskådning* finns det bara ett sätt saker och ting kan sluta på. Vi kommer framöver att se tusen och åter tusen argument för varför liberalismen fortfarande är användbar och praktisk, vi kommer höra hur den behöver bevaras för handelns, ekonomins och världsordningens skull. Förvisso må allt detta vara sant, men det är samtidigt helt lönlöst: inte ett enda av dessa argument kommer, när allt är sagt och gjort, att kunna hejda crescendoet i den svanesång som liberalerna själva sjunger för sin förlorade tro.

Malcom Kyeyune är skribent och bloggare.

Platon trodde på det mänskliga förnuftet.

FOTO: RAINER HACKENBERG/TT

Den liberala idén

Liberalismen behöver grundas i eviga frågor. Människan kan inte ta bort idéerna ur sitt tänkande.

Av Lena Andersson

Att vara liberal är inte att vara kluven, men under liberalismen blir samhället kluvet. Liberalismen har inte sitt ursprung i nihilismens oklarheter eller i positivismens visshet om de få saker vi kan veta. Den har sin grund i tänkandet om världen, filosofin. Ovetenskap om rätt och sant borgar inte för friheten. Friheten föds icke ur likgiltighet. Snarare är den rätten att leva i osanning och fördärv. I somligt är den enes fördärv den andres härlighet, men den enes sanning är mycket sällan den andres osanning, ty världen är vad den är.

Det är således inte för att vi inget vet om vad som är rätt, skönt, sant och gott som vi vill hålla undan tyranner och tyranni. Och det är inte för att det skulle vara orimligt att ha synpunkter på hur människor lever sina liv som man bör avstå från att styra andra, utan av respekt för självstyret. Nihilism, relativism och solipsism är kort sagt inte liberalismens bas. Därmed inte heller postmodernism och poststrukturalism fastän de talar med liberal tunga och skrudar sig i frihetens plymer.

Liberalismens färd mot atomistisk förvirring anträdde när den på 1800-talet började grunda sig i positivism och nyttoetik i stället för filosofiskt självvägande och dygdeetik, ty med det upplöses dess fundament av naturrätt oavsett nytta. När den föregivet vetenskapliga utilitarismen senare under 1900-talet fördes samman med positiva rättigheter, välfärdsstat och värdenihilismens nya idéer övergick liberalismen från att ha ingens herre ingens slav som grund, till att bli en av staten ombesörjd betjäntrelation. Ju svagare och mer behövande individen var desto mer var hon garanterad. En kristen rest i sekulariseringens århundrade, eller uttryckt i marknadstermer: bräckligheten gjordes efterfrågad och kränkthet blev till ett kapital att förvärva och vårda.

Skälet till allt detta var att den filosofiska reflektionen om vad det är att vara människa hade förklarats tom eller fördömsfull och frågan delats upp mellan laboratoriet för mätning och vägning och fakulteten för dekonstruktion av språk och varseblivning.

Liberalismen är en idé med inneboende logik. Jämlik frihet och individens myndighet är dess oförytterliga komponenter. Den behöver bygga på förnuft och en robust människa som inte går sönder av andra människors existens i världen samt ett rationellt omdöme som avgör i vilka situationer de egna känslorna är väsentliga och när de är oväsentliga. Med *rationellt omdöme* menar

jag något specifikt, förbundet med Platons och Aristoteles fasta syn på människans villkor och vara, nämligen att det går att med objektiv giltighet enas om vilken typ av situation man står inför. Med objektiv menar jag att frågan till sin art är sådan att den kan avgöras utanför subjektets känslor. Somliga frågor är inte av det slaget. Hur ont man har i kroppen kan bara avgöras av subjektet och känslan. Hur mått man är kan bara den enskilde avgöra. Vad hon känner för en annan människa, vilka böcker och filmer hon tycker bäst om att förkovra eller förströ sig med, om hon vill gifta sig eller ej, föröka sig eller avstå, hur hon vill inrätta sitt liv till form och innehåll så länge det inte tvingar någon annan, hur hon vill tillbringa sina lediga dagar, var hon vill handla och köpa tjänster, vad hon vill äta, söka sig för utbildning, yrke, sysselsättning, hur hon vill klä sig, inreda sitt hem, vad hon vill ta sig för med sitt liv – allt sådant och mer därtill är subjektiva frågor.

Visserligen finns det, i princip om än icke i praktiken, ett sant svar på vad som vore bästa sättet att inrätta sitt liv i varje enskildhet, förutsatt att man definierat vad som är ett gott liv. Men i dessa frågor är autonomin viktigare än sanningen. Rätten att leva fel, välja fel och att avstå från det sunda och friska är omistlig men svår.

Existensliberalismen som präglar vår tid kan sägas vara en skakig förening av kvasisocialism och kvasiliberalism men utan någonders fäste i upplysning, kunskap, förnuft och sanningslidelse. Den är idén att frihet och autonomi är rätten att *känna sig* fri och att bestämma över andra så att den rätta känslan alstras i en. I det ingår den påstådda rätten att slippa obehag och mental påverkan från andras val, inklusive reklamens och massmediers framställningar av olika grupper av människor.

Liberalen som kritiserar andras praktiker, framställningar eller uppfattningar bör hellre göra det för att de bygger på felaktiga antaganden, för att de är oriktiga eller omoraliska, men inte för att de får någon att känna sig utsatt, ifrågasatt eller mindre fri.

De tidigare uppräknade företeelserna där individen själv avgör vad som är viktigt och rätt för henne är avgörande för välbefinnandet i vardagstillvaron och kan sägas utgöra själva livet. Friheten vi mest brukar uppskatta, och sakna mest när den tas ifrån oss, rör möjligheten att rå om sig själv i det lilla, i det som ligger de dagliga sysslorna och känslorna närmast.

>>

Det innebär inte att alla frågor i ett samhälle är av den arten, subjektiva och "sanna för mig", vilket nihilisten, postmodernisten och existensliberalen gärna gör gällande. Det var när liberalismen på detta sätt började missta ontologisk upplösning och epistemologisk subjektivism för frihet och individualism som förfallet var genomfört.

I bland har värdepluralism formulerats som synonym till liberalismen, eller rentav som dess mål. Men på samma sätt som kapitalismen inte utgör liberalismen utan uppstår som en effekt av den, följer värdepluralismen av den individuella friheten men utgör den inte. Pluralism kan därför inte vara ett egenvärde på samma sätt som sanning, frihet och hänsyn är det. Liberalismen har inget mål annat än sina egna medel och spelregler. Mångfald är heller inget medel, utan ett faktum. Teoretiskt kan man tänka sig ett liberalt samhälle utan pluralism, men det går inte att tänka sig ett liberalt samhälle utan frihet, sanning och hänsyn.

Där människor finns kommer olika idéer och värderingar att finnas, den formella friheten gör det möjligt att utöva dem. Detta kräver medborgerlig färdighet i att hållbara ambivalens och avstå från att leva ut sin irritation över andras sätt att tänka och inrätta sina liv. Men det kräver inte att man slutar försöka ta reda på vad som är bättre och sämre sätt att leva eller upphör med strävan att övertyga andra om att sin ståndpunkt i den saken, för rätt en att leva på olika sätt innebär inte att alla sätt är att föredra.

Det är svårt att inse hur en mångfald av uppfattningar skulle kunna vara ett teoretiskt värde. Det är friheten till det personliga valet som utgör ett värde, knappast mångfalden som sådan. Onda och förkrympande värden och idioter berikar världen ytterst måttligt, förutsatt förstås att man anser det möjligt att hävda att något är ont, förkrympande och idiotiskt. För den äkta liberalen finns ingen tvekan därvidlag, varför det verkligt oförytterliga värdet med liberalismen består i att onda och förkrympande värden definitionsmässigt aldrig får tvångsmakten och att idioter inte får bestämma över andra än sig själva.

I min bok *Om falsk och äkta liberalism* (Liberal idédebatt, 2019) diskuterar jag samtidens idéer och konfliktlinjer med utgångspunkt i antiken. Jag försöker förstå genom vilka idémässiga steg vi har nått denna vårt samhälles stolta brist på filosofisk reflektion, hur vi har hamnat här i känslornas och forskningsrapporternas moras, lämnande resten åt meningslösheten.

Liberalismen behöver grundas i eviga frågor, inte i det maniska mätandet av enskildheter i den flyktiga materien. Den kan därför inte vara empiristiskt grundad trots att detta ofta påstås. Jag misstänker att den föreställningen har uppstått ur iakttagelsen att liberala länder uppvisar fri forskning och goda vetenskapliga traditioner utan hinder från religiösa dogmer, färdiga svar och spekulativa teorier som låtsas vara empiriska. Av det har man dragit slutsatsen att liberalism kommer av och hänger samman med empirism. Kanske är sambandet snarare det att oblygt sanningssökande och empirisk forskning har fått verka ostört i samhällen där staten inte vilar på en lära som kunskapssökandet är satt att bekräfta.

Liberalismens dogmer är av det slaget att staten inte behöver få bekräftelse på deras riktighet. De är *a priori*, ett valt postulat som bygger på en definition av människan. Man kan välja andra

definitioner, även inom liberalismens samhälle, men då har man i samma stund valt ett annat tankesystem än den jämlika frihetens.

Detta är blasfemiska påståenden i en modernitet och postmodernitet som under ett sekel noggrant följt Axel Hägerströms och Karl Poppers antimetafysiska bud att göra sig av med den filosofiska synden och därefter inte smaka en droppe. Men människan kan inte ta bort idéerna ur sitt tänkande. Något måste hon alltid bygga sina antaganden på. Därmed kan hon inte heller ta bort de essenser och väsen som formar idealtyper i filosofin och arketyper i konsterna. I människans särart ingår det metafysiska tänkandet, det vill säga de filosofiska frågorna och förståelsen av sådant som duglighet, mening, ofrihet, ont, gott.

Det är här Platon kommer liberalismen till mötes på samma sätt som Aristoteles sedan länge varit en portalfigur för klassiskt liberalt tänkande fastän han inte är eller kan vara liberal. Platons livsverk närs av ambitionen att tänka sig fram till det ovedersägliga förhållningssättet i frågor där det inte låter sig mätas utan enbart kan tänkas fram. Att intet mänskligt går att påstå något särskilt om eftersom allt flyter och förändras är den världsåskådning, sofismens, som Platon mest konsekvent går i närmkamp med. Olyckligtvis har sofismens flytande ontologi, relativistiska moral och populistiska politik kommit att fogas in som en central del i det moderna och sedermera postmoderna liberala tänkandet. Liberalismen är emellertid beroende av att allt inte är i tillblivelse och förändring utan faktiskt går att bestämma med förnufts hjälp, och att detta sålunda ej dekonstrueras och förklaras oegentligt i intighetens namn, eller av intellektuell lättja.

Det är i tilltron till människan och förnuftet liksom i det renodlat filosofiska förhållningssättet som Platon bistår liberalen, inte i hans syn på staten och lagarna. Där behöver han klandras och korrigeras, men då genom sin egen metod, det

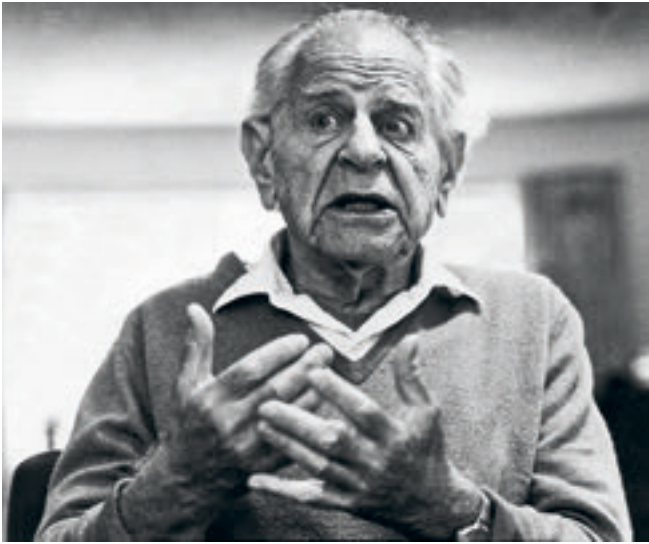
dialektiska resonerandet om en existerande verklighet som inte skapas av språk.

I motståndet mot filosofiskt grundad liberalism brukar ingå att beskriva naturrättens självvägande som en metafysisk horror för det vetenskapliga sinnelaget. Korrekt är att axiomens riktighet inte går att belägga utan endast påvisa logiken i. Självvägandet är ett filosofiskt förslag bland andra möjliga. Man kan avfärda dess principer genom att säga att där människor inte är tvingade att ta hand om varandra kommer många att lida och därför ska människor tvingas till omhändertagande genom staten. Men man kan inte göra det utan att inse att man då ställt sig på någon annan och lika "obevisad" filosofisk grund.

Skillnaden är stor mellan att utgå från naturrättens principer för att sedan avvika från dem där det förväntade utfallet eller nöden så kräver, och att utgå från det motsatta, att utfallet får avgöra när människor ska vara fria varför makten nyckfullt bestämmer den saken från fall till fall och tid till annan. Det är nödvändigt att vara på det klara med vilken filosofisk grund man står på när man tänker och handlar, det vill säga att inse huruvida man frångår eller följer en viss princip, samt hur den principen grundas.

När jag hävdar att idéer finns och har en inneboende logik betyder det att de inte kräver empiriska tester för att observeras, utan logiska och dialektiska. För den som i "vetenskapligt" nit anser att idéer inte existerar utan bara är slumpmässigt sammansatta historiska föränderligheter som kan observeras genom

"Men människan kan inte ta bort idéerna ur sitt tänkande. Något måste hon alltid bygga sina antaganden på."

Karl Popper: filosofflöjs liberal.

FOTO: GETTY IMAGES

hur människor talar och agerar, blir slaveri en del av liberalismen ifall någon som kallar sig liberal håller sig med slavar. För den som däremot grundar liberalismen i metafysik går inte det. Denne behöver förstå saken som att slavägaren här avviker från liberalismen, inte att han adderar sin personliga knorr på den.

Det går mycket lätt för människan att tänka ett och göra ett annat, men idéerna påverkas inte av det, de har sin form med essens, väsen, centrum och periferi.

Det "vetenskapliga" synsättet är att liberalism är vadhelst liberalen gör eller påstår är liberalt, islam är det muslimen praktiserar och hävdar, kristendom det som den kristne eller de flesta kristna anser vara kristet. Absurda hållningar som den absurda samtiden anslutit sig till därför att idéer inte kan "beläggas" av forskningen på annat sätt än genom denna mätning av människors åsikter, känslor och praktiker. Så får man fatt i idéerna genom empiriska data, vilket är det enda tänkbara sättet när idéerna inte finns som logiska entiteter och former utan blott som subjektiva föreställningar, mätbara genom hur de uttrycks av subjektet.

Självägandet är för liberalen *a priori* på så sätt att det bygger på en definition av människan. Hon är rationell och förnuftig, moraliskt medveten, ofrånkomligen bärande på sin kropp och sin själ, sig själv behärskande med förmåga att fatta beslut och göra val. Sådan hon är beskaffad faller sig autonomi naturligt. Samarbetet med andra sker därför genom överenskommelser, ej genom tvång.

Den som opponerar sig mot detta med frågan hur man alls kan äga människor ägnar sig åt semantik. Uttrycket att "ingen" äger en betyder bara att "ingen annan" äger en, varken stat eller kolchos, släkting, make eller arbetsgivare. Och det är för att man anser att man bör äga sig själv – eller *helt förfoga över* om ordet ägande ter sig belastat – som stater, företag och andra människor inte får tvinga en att arbeta eller ta ens inre organ efter behov.

Man kan visserligen motivera detta förbud på annat sätt,

genom lycka eller vanlig hygglighet. Men också hyggligheten måste ha en källa, och lyckan är väsensskild från självägandet eftersom den är ett mål och inte ett medel. Därför går det och inte går att bygga principer på den vilket gör att den lånar sig till ändlös pragmatism som förr eller senare övergår i tyranni.

I försök att vederlägga självägandet har det inte bara föreslagits "inget ägande" utan också delat ägande. Det kan dock inte vara ett axiom, för vid delat ägande har redan en förhandling om skifte av andelar förevarit utifrån ett annat axiom. Självägande eller slaveri kan vara *a priori*, delat ägande uppstår *a posteriori*. En variant av delat ägande är det vi har i den moderna välfärdsstaten genom en outredd blandning mellan utilitarism och liberalism. Varför staten inte äger hela oss har vi inget uttalat svar på, och varför just de fria delarna har valts ut för vår suveränitet och vilka delar som staten och kollektivet är satta att förfoga över är inget som diskuteras. För om så skedde riskerade man att behöva närma sig den ovetenskapliga, det vill säga filosofiska, föreställningen om självägandets postulat. Likafullt har ett val här gjorts på någon filosofisk grund, vagt motiverat av att allt som återstår efter Guds död är pragmatism.

Man ska inte inbilla sig att man sluppit undan det filosofiska problemet för att man inte låtsas om det och avfärdar dem som diskuterar det. Det finns där vare sig man ägnar det sina tankar eller låter det vara. Och den dag en verkligt antiliberalt motståndare får makten över staten – genom demokratiska val eller på annat sätt – behöver man noga ha tänkt igenom frågan varför det är fel eller rätt att staten och gruppen utvidgar sitt förfogande över de enskilda.

*"Vetenskapen hjälper oss
föga i dessa frågor där
idéerna och tänkandet
är sanningens och
moralens grund."*

Vetenskapen hjälper oss föga i dessa frågor där idéerna och tänkandet är sanningens och moralens grund. Till det behövs Platon

tons metod snarare än Poppers, ty vederläggning är inte till gagn för liberalismens sak, hur frihetlig till sinnelaget Popper än var. Popperianerna med sin filosofflöjs liberalism tycks mena att friheten följer automatiskt eller kommer in bakvägen när alla andra heltäckande politisk-filosofiska påståenden och idéer har vederlagts som cirkulära och tomma. Vi blir så att säga fria därför att vederläggningen kan tillbakavisa såsom osann varje filosofisk lära som påstår att människan inte ska vara fri, tillbakavisa den som simpel metafysik utan belägg.

Problemet är att vederläggningen genom nihilismen och dess avnämare poststrukturalism och posthumanism även har drabbat liberalismen. Om filosofiska värden inte går att hävda, varför ska vi vara fria, varför ta hänsyn till andra, varför sträva efter det rätta och sanna?

För att undgå att bli prisgivna åt godtycket och åt de starkas och styrandes drömmar för samhället, kan vi inte förlita oss på att friheten uppstår som ett tomrum och en frånvaro. Det gör den inte. Den behöver vara ett aktivt val.

Den lidandes aristokrati, den starkes eller ingens aristokrati är den liberala frågan att oförtröttligt förhålla sig till. Och därutöver att rationellt bekämpa den djupt illiberala uppfattningen att den som ansträngt sig och lyckats med något är "privilegerad" och alltså utgör en aristokrati. Det missförståndet hämmar mer än vi anar.

Lena Andersson är författare.

Lugnt, ordnat och liberalt

Pluralism och dynamik är följderna av en fri och liberal politisk ordning. Det utgör också grunden för ett välordnat samhälle.

Av Mattias Svensson

Liberalismen hamnar lätt i motsatsställning till den senaste politiska trenden. I ljuset av lovvärda ambitioner eller allvarliga hot är det alltid retoriskt tacksamt att framställa liberalens insisterande på frihet, pluralism och politisk återhållsamhet som naivt och ansvarslost.

Så också i ljuset av senare tids ökade betoning av ordning och trygghet. Kriminalpolitik har stigit på väljarnas agenda, inte minst efter uppmärksammade skjutningar och sprängningar och andra tecken på ett alltmer påtagligt gängvåld. Polisens kartläggningar har också fäst uppmärksamheten på att i särskilt utsatta delar av svenska städer frodas laglöshet och religiös extremism medan polisen har svårt att fullfölja sitt uppdrag. Offentliga platser tas över av öppen droghandel, affärsidkare rånas och utpressas och tillvaron blir otrygg för boende. Uppmärksammade terroråd i Sverige och övriga västvärlden har också bidragit till känslan av utsatthet.

Otryggheten handlar sannolikt också om en bredare misstro i ljuset av en ekonomi som haft svårt att ta fart efter finanskrisen, växande skuldsättning och ökande svårigheter för det offentliga att leverera i enlighet med sina löften. Att efterfrågan på ett ordnat samhälle växer i ljuset av en sådan utveckling är sunt och rimligt, även om den emellanåt bygger på överdrivna hotbilder och ger ett uppsving för förljugna visioner om statiska idyller där inget någonsin händer – från kretsloppssamhället till nostalgiska bilder av ett ohjälpligt förlorat förflutet.

Sverige är illa rustat för en mogen diskussion om ordning, ett begrepp som här varit synonymt med en pedantisk vilja att lagstifta om stort och smått. Vi har fortfarande ett krav på tillstånd för att få dansa inskrivet i ordningslagen, eftersom polisen och det stora regeringspartiet anser att nöjeslivet annars skulle bli alltför okontrollerat. Poliser kan sättas att vakta lokaler dygnet runt över en helg av det enkla skälet att det misstänks att människor annars samlas där för att dansa till ravemusik.

Skulle det bli oordning om det inte fanns strikta lagar som hindrade det? Är frihet och liberalism därför antitesen till ett ordnat samhälle? Uppfattningen är vanlig, hos många sitter den i ryggmärgen – men den stämmer illa med verkligheten.

Jag var nyligen med på presentationen av det som kallas Nanny State Index för 2019. Detta index rankar i korthet EU:s medlemsländer efter hur hårt de reglerar människors möjligheter att äta, dricka och röka. I topp ligger Finland, Sverige hamnar på åttonde plats. Det intressanta är dock att Tyskland hamnar sist, de har alltså minst omfattande regleringar på dessa områden. Efter Tjeckien och Slovakien följer Österrike och Luxemburg bland de minst reglerade. Poängen är att dessa länder är mönsterexempel på ordnade samhällen. Avsaknaden av regleringar för människors vardags- och nöjesliv leder uppenbart inte till kaos, även om det ofta kan låta så i samhällsdebatten. (Det finns för övrigt inte heller något samband mellan strikta regleringar och bättre hälsa, trots att det är restriktionernas föregivna syfte.)

Invändningen är mer fundamental än så. Det pluralistiska, dynamiska och kommersiella samhälle som följer av en hyggligt fri och liberal politisk ordning utgör också grunden för ett välordnat samhälle. F A Hayek populariserade termen spontan ordning för utkomster som är högst reguljära och pålitliga, trots att de inte följer av någons medvetna beslut. Språket är exempelvis en sådan spontan ordning. Det förändras ständigt på marginalen efter hur vi använder det, men fungerar hela tiden som ett pålitligt redskap för att kommunicera och göra sig förstådd. En påminnelse om att ordning inte är detsamma som stillastående.

Sak samma med marknader. I ett västland som Sverige är ingen orolig för varifrån frukosten ska komma. Detta trots att inget av det som finns på frukostbordet i ett hem i en större svensk stad producerats i närheten. Kyl, frys och plastförpackningar ser >>

FRIHETSTID?

Steril men trygg.

FOTO:ALAMY

till att skinka och ost kan fraktas och förvaras utan att förfaras. Kaffet och juicen kommer från helt andra länder. Närbutiken och stormarknaden har i stort sett alltid det du vill ha och mer därtill. Allt detta har krävs enorm koordination av tusentals inblandade människor. Författaren AJ Jacobs beslöt sig inför sin bok *Thanks a Thousand* förra året att tacka alla som varit involverade i att se till att han kunde dricka sitt frukostkaffe, en resa till butiken på hörnet och kaffeplantagen i Colombia, men också till kvinnan som kontrollerade livsmedelssäkerhet och de som byggde standardiserade lastpallar för att kaffet skulle lastas ombord. Alla dessa länkar som krävs för en enkel frukost är i vår vardag så självklara att de är banala att uppmärksamma. Vilket är min poäng. Marknader är i normalfallet mycket pålitliga, en spontan ordning som är välordnad och utan att vi tänker på det bidrar till vår trygghet och vällevnad.

Tyler Cowen accentuerar denna poäng i sin nyutkomna försvarsskrift för de amerikanska storföretagen *Big Business*. Han påpekar att vi sällan upplever sådana stunder av trygghet och normalitet som i sällskap av dessa storföretag, både som kunder och som anställda. Vi kan klaga på galleriorernas sterilitet, men de är välstädade och lugna. Detsamma gäller de flesta arbetsplatser präglade av hygien, rutiner och professionell artighet. Tjänster och produkter är också pålitliga, vi förväntar oss att de nya ska vara bättre och mer spännande än de föregående, och att kunna lämna tillbaka produkter vi är missnöjda med. Också på offentlig plats bidrar företagen till ordningen. Vad är tryggast, ett torg med affärsliv och kommers eller ett med bara offentliga myndigheter?

Marknadssamhället lönar oss för ett flertal dygder som är av nytta för andra – från flit och förkovran till artighet, pålitlighet och punktlighet. Något som inte minst utvecklats av ekonomen Deirdre McCloskey i hennes tre böcker om borgerliga dygder. Det är sådana incitament som gör att tilliten tenderar att vara hög och välståndsutvecklingen god i samhällen med ett hyggligt inslag av fria marknader och kommers.

Liberalismens kritiker har samtidigt en fattig syn på vad det innebär att leva i ett materiellt välbärgat marknadssamhälle. Det innebär nämligen rika möjligheter att välja bort och välja till – att välja en karriär efter intresse, fallenhet eller passion eller att resa, läsa, förkovra sig i lampans eller skärmens sken, ägna sig åt hobby, hälsa och välmående. Välståndet är inte målet utan medlet, en av de många indirekta vägarna till ett gott liv.

Livet skulle bli oerhört fattigt om maximal rikedom var det enda som räknades, men så är det bara i de modeller av halmdockekaraktär av en penningmaximerande *economic man* som vänster och konservativa älskar att slå omkull. Faktum är att den ensidigt maximerande ekonomen inte ens vore en god affärsman. Den som vill göra affärer måste i alla fall signalera och handla som om andra dygder som kundomsorg och pålitlighet vore viktiga, vilket förstås underlättas i den mån det faktiskt också är så. Och de som blir framgångsrika i affärer har vanligtvis ett stort engagemang och överlägsen kunskap i det de ägnar sig åt – alltså i de varor eller tjänster de erbjuder andra – och det är genom att excellera i detta som de också tjänar pengar. Återigen den indirekta vägen till det goda.

"En avgörande förändring kan sannolikt bara åstadkommas genom en avkriminalisering och legalisering av narkotikan."

Frågan är också om inte marknader och individuell frihet blivit väl enkla förklaringar till vår tids sociala oro och dess kulturella uttryck. Vad driver polarisering, isolering och desperation i den mån det faktiskt förekommer och ökar? Den hårda konkurrensen på marknaden och det tänkande den fostrar kan definitivt vara en faktor. Det finns sådana inslag i affärslivets hårda krav, och definitivt i finanssektorns mest osunda miljöer, lika artificiellt speedande på kreditstimulanser och bailouter som på kokain och prestationshöjare. Men kulturella uttryck som prepperns förberedelse för att i ensamhet och isolering överleva några veckor till månader av katastroftillvaro – en investering i att uthärda en begränsad period, inte för att bygga en bättre morgondag – eller en mansroll där det blivit inne att bygga ett muskulöst våldskapital, förvisso påfågelputsat och gymartificiellt, handlar definitivt inte om någon renodling av merkantila dygder – oftare om ett rent brott med dem. De hänger snarare samman med en allt starkare antiliberal reaktion och tankevärld. I den mån upprinnelsen till sådana trender har politiska orsaker har det sannolikt mer att göra med exempelvis kriget mot terrorismen och västvärldens staters massiva investering i krigföring och övervakning, än med de slentrianmässigt utpekade syndabockarna liberalism, kommersialism och individualism.

På ett mer grundläggande plan gör marknadssamhället oss redo att betrakta människor som potentiella kunder och samarbetspartner än som fiender, några som kan tjäna våra intressen och vars intressen det därför ligger i vårt intresse att försöka tillgodose. Människor blir mindre av hot och mer av resurser.

Redan Montesquieu noterade denna effekt av handeln mellan länder och människor, att det gynnade fred och mjukare värden. Ett på sin tid radikalt brott med att erövra och förslava eller plundra och förstöra, vilket folk varit alltför begivna på genom historien. Ur handels och det ömsesidiga berikandets logik kunde en fredligare inställning växa.

Denna inställning har knappast minskat i betydelse, utan snarare blivit så självklar att vi inte längre tänker på den. En vd på ett av dagens globaliserade företag arbetar dagligen med att förstå och jämkas samman olika kulturer, överkomma språkförbistring, sätta sig in i nationella politiska regelverk och hålla anställda nöjda och produktivt fokuserade för att kunna knyta samman en global ekonomisk produktionskedja.

Det fungerar också i andra änden av den ekonomiska hierarkin. Även den som inte har moraliska skrupler mot brottslighet får svårare att ägna sig åt detta om de sköter ett jobb på heltid, och färre riskar att stjäla om de har inkomster så det räcker till livets nödort och goda. Detta är en av globaliseringens dygder, och har utan att vi tänker på det gjort vår tillvaro säkrare. När kommunismen föll i Östeuropa och de baltiska länderna blev fria öppnade Sverige tidigt för resor från dessa länder. Det har alltid medfört en viss problematik eftersom en del av dem som utnyttjar denna rörelsefrihet varit inbrottstjuvar.

Denna brottslighet har dock genomgått en radikal förändring över decennierna. På 1990-talet var den typiske utländske inbrottstjuven en ung man från städer som Kaunas i södra Litauen, med hög arbetslöshet och krympande ekonomisk

FRIHETSTID?

En marknad som växer som gräs.

FOTO: ALAMY

aktivitet. En del personer med sådan bakgrund satte sig i bilen, åkte till väst och länsade slumpvis utvalda hus och bilar på allt som gick att ta med. Redan i början av 2000-talet var den sortens brottslighet mer eller mindre försvunnen. De baltiska ländernas ekonomiska utveckling och möjligheten att komma till övriga EU-länder och jobba har mer eller mindre utrotat "fattigdomsbrotten" från vårt närområde. Liberala reformer i dessa länder, globaliseringen och Europasamarbetet har så snabbt spridit välstånd och inkomstmöjligheter att den till en början vanligaste brottskategorin helt försvunnit. Rörligheten över gränser

skapar problem, men består den och utvecklas av handel och jobbmöjligheter tränger den också över tid ut mycket av brottsligheten. Stölderna som sker idag är dels mycket mer professionella i sin inriktning, vid inbrott tar tjuvarna sådant som smycken och kontanter, och de ligor som kommer består i stor utsträckning av människor från länder utanför EU.

Vi ska också minnas när det gäller inbrott att toppnivåerna för antalet anmälningar finns på 1980-talet, före rörligheten och öppenheten mot våra östra grannländer. De begicks i hög utsträckning av inhemska missbrukare och ungdomar »

Deirdre McCloskey förordar borgerliga dygder.

FOTO: RICHARD GARDNER/TT

FRIHETSTID?

på glid, två kategorier som sedan dess dramatiskt minskat sin inbrottsverksamhet. Trots stöldligorna – som andra länder, inklusive våra grannländer Norge och Finland, varit bättre på att motarbeta – är de senare decenniernas stora och underskattade berättelse hur vi genom handel, öppenhet och även polisiärt samarbete byggt ökad trygghet i vårt närområde.

Brottsligheten behöver förstås bekämpas av en polis med tillräckliga resurser och genom rättsstaten och välavvägda straff. Detta är en liberal kärnfråga, särskilt för oss klassiska liberaler som menar att försvar, polis och rättsväsende är statens själva raison d'être. Skyddet mot initierande av och hot om våld och tvång i dess olika former är ihop med upprätthållandet av frivilligt ingångna kontrakt politikens grundläggande uppgift. Våld kan alltså legitimt mötas med våld, med fördel ett starkare sådant. Det är en omistlig del av svaret när statens våldsmonopol utmanas och urholkas.

Enklast är att ropa på strängare straff och att i jakt på skyldiga tillåta staten alltmer långtgående övervakningsmetoder och rättsstatligt tvivelaktiga genvägar som anonyma vittnen. Sådana inslag kan behövas, men det är av flera skäl huvudlöst att tro att brottsligheten kan motas genom att hasta fram sådana förändringar. De är dels för små för att göra någon större skillnad, eftersom det stora problemet är att polisen behöver kunna prioritera insatser mot den här sortens brottslighet och helt enkelt uthålligt sköta sitt jobb med närvaro och byggande av tillit och information från lokalsamhället. Dels finns risker som ökar ju mer långtgående den sortens åtgärder blir – som att polisvåld och visitationer drabbar oskyldiga och upplevs som orättfärdiga så att tillit och lokal samverkan skadas, eller att insatser sväljer resurser som när nya kameror monteras upp som sedan binder personal och kräver tekniskt underhåll.

En *game changer* behövs definitivt i kampen mot brottsligheten, och liberala lösningar kan hjälpa till, i vanlig ordning också indirekt. Politikens impuls att stifta nya och mer långtgående lagar behöver vändas i sin motsats. En avkriminalisering av moral-lagar som exempelvis sexköpslagen och det senaste förbudet mot rökning på allmän plats utomhus och en gallring i tillstånds- och administrationsfloran genom att exempelvis avskaffa kravet på tillstånd för dans skulle göra sitt till för att frigöra polisresurser.

En avgörande förändring kan sannolikt bara åstadkommas genom en avkriminalisering och legalisering av narkotikan. Detta är en önskvärd förändring av flera skäl, inte minst Portugals avkriminalisering och satsning på vård visar att situationen för missbrukare kan förbättras. Eftersom en stor och växande del av polisens resurser de senaste årtiondena gått till att upprätthålla det på 1990-talet genomdrivna förbudet mot bruk och innehav av droger utan att vare sig bruk eller missbruksdödlighet därmed minskat, snarare tvärtom, så är det hög tid att frigöra dessa polisresurser för konstruktivt polisarbete.

En legal försäljning av alla eller åtminstone de vanligast förekommande drogerna skulle utöver att frigöra ytterligare polisresurser rikta ett avgörande slag mot gängens intäkter. Den grova brottsligheten kretsar idag i stor utsträckning kring

narkotikaförsäljning och det gäller inte minst den destruktiva öppna försäljningen som sprider otrygghet i närområden, drar in unga i kriminella karriärer och leder till våldsamma uppgörelser i konkurrens om territorier. Det går att slå polisiärt mot öppen försäljning, vilket exempelvis gjorts i New York. Där säljs och brukas idag lika mycket droger som tidigare, men efter tillslag mot den öppna försäljningen har mord, rån och stölder drastiskt minskats. Detta är dock resurskrävande.

En legalisering skulle få samma resultat genom att omvandla en stor del av produktionen till en lönsam industri som skapar okvalificerade jobb, en kringliggande upplevelse- och service-sektor och nya skatteintäkter. Den organiserade brottsligheten skulle förstås inte försvinna, förhårdade brottslingar skulle ägna sig åt annat och nätverk i viss utsträckning bestå, men annat slags brottslighet är långtifrån ett perfekt substitut och färre skulle kunna ägna sig åt den. Dessutom skulle det finnas 1800 heltids-tjänster inom svensk polis att rikta mot denna alternativa aktivitet. Jag vet ingen enskild åtgärd som till så låg kostnad skulle kunna ha så dramatiskt goda konsekvenser.

Det finns fler framtidsytande liberala reformer med liknande potential på andra områden. Leif Wenar har i boken *Blood Oil* kritiserat den häle-rimarknad som tillåts för olja och andra naturresurser. Västländer har helt enkelt legaliserat en handel med uppenbart stöldgods, vilket gör att hundratals miljarder dollar fyller fickorna på de mest brutala av tjuvar och enväldshärskare. I stort sett alla stora konflikter som fyller våra tidningsspalter, från krig till terrorism, har sitt ursprung i detta. Vi skulle – till viss kostnad, men med potentiellt stora vinster – i både Europa och USA

kunna öka kraven på legitima ursprung också för olja och andra naturresurser, riktat mot de värsta först, och därmed investera både i ett bättre klimat och i global avspänning och demokratisering, utan att skicka en enda soldat.

När det gäller den sjunkande produktiviteten har ekonomen David G Blanchflower visat att en viktig faktor är minskad rörlighet inom landet. Människor är mindre kapabla och beredda att flytta, en kombination av bidragssystemen och en stela-re bostadsmarknad med växande barriärer. Också internationellt är möjligheten att flytta till jobb avgörande, vilket är temat för Paul Collier och Alexander Betts bok *Refuge*, som visar att de flesta som lever på flykt söker egna lösningar hellre än att fastna i skattefinansierade flyktingläger. Detsamma tycks gälla Betts och Colliers egen teknokratiska lösning att skapa jobb via bistånd, tullundantag och internationell planering. Ägaren till ett företag i Jordanien där detta prövats vittnar om att han haft fler besök av västerländska delegationer och NGO:er än av jobbsökande flyktingar. Alltsomoftast tycks det klokaste inför stora och svårlösta problem vara inte att tänka ut nya, avancerade lösningar, utan att lämna mer åt människor själva att försöka lösa bäst de kan.

Tvärtemot hur det kan verka och låta i den allmänna debatten, och även på den liberala självuppfattningen, finns åtskilligt av liberalt tänkande och liberala reformer som skulle vara avgörande också för värden som trygghet, tillit och ordning.

Mattias Svensson är författare och debattör.

TEMA

Metafor för samhället: aldrig färdigt.

FOTO: JORMA VALKONEN/TT

En evig renovering

Färre betecknar sig som liberaler medan konservatismen stärkts i opinionen. Det som förenar svenska folket över ideologiernas gränser är moderniteten och en ständig omprövning av politiken.

Av Peter Santesson

Har liberalismen just firat triumfen som föregår det stora nederlaget? Är det slut på festen? För fem år sedan utkom en liten idéskrift om liberalismens hälsotillstånd i Sverige. Boken hade en titel som på ett säregt sätt lyckas fänga ett av de dominerande politiska perspektiven i våra dagar. Författaren bakom skriften avancerade snart till positionen som politisk redaktör för landets största dagstidning. Det rör sig om Per Svensson, som idag svarar för det dagliga liberala samhällsperspektivet i *Dagens Nyheter*, och bokens namn var *Därför hatar alla liberaler. Och därför har alla fel*.

Som beskrivning av det liberala tillståndet i samhällsdebatten är titeln oöverträffad i sin effektivitet: den paradoxala kombinationen av stress och intellektuell arrogans, trängd men ändå överlägsen, på defensiven, men ändå det självklara politiska rättesnöret för hela diskussionen.

Detta vankelmod möter man ofta numera. I ena stunden märks självförtroendet som följer av att representera den ideologiska normalpunkten, en attityd som rent av nästlar sig in i vårt politiska språk. Idag kallar vi inte så gärna vår samhällsform för "västvärlden" eller ens för "den moderna demokratin". Numera heter det "den liberala demokratin". Men i den andra stunden märks tvärtom oron. Ställningen är bräcklig. Mörkret hotar att dra in. Alla är visserligen liberaler, men om man inte är vaksam kan de plötsligt sluta vara det och bli kollektivisterna istället.

Hur ligger det till, har liberalismen hegemonisk ställning, omfattad av alla och är därför närmast som en osynlig och given beståndsdel i vår politiska atmosfär? Eller är det en ideologisk uppfattning som är alltmer ifrågasatt och på nedgång?

Det är en väldig fråga som jag ska försöka ta mig an här, och jag kan inte mer än skissa på ett svar. Men för att göra den mer hanterlig kan problemet delas upp i två delar. Det lättaste sättet att närma sig frågan är rent språklig – och då i en högst vardaglig bemärkelse. Är liberal ännu en attraktiv etikett, helt enkelt? Etikettsnivån är någonting annat än en idémässig analys. Den andra delen av frågan rör allmänhetens inställning till centrala liberala idéer och attityder (och hur man nu ska specificera vilka de är).

Låt oss börja med etikettsfrågan. Att många känner sig bekväma med att beteckna sig som liberaler behöver inte innebära att

de verkligen måste omfatta liberala idéer. Men samtidigt ger det en ledtråd till idéernas ställning. Varumärkets betydelse ska inte underskattas. På samma sätt som det säger något att vår samhällsordning omtalas som den liberala demokratin, skulle det också säga något om den frasen började tappa i popularitet. Alla som kallar sig liberaler omfattar inte nödvändigtvis en kanon av liberala idéer. Men om allt färre skulle säga att de är liberaler så innebär det trots allt en signal om att den idéfamiljen har någon form av problem (vilket problem det kan vara är en fråga att återkomma till).

Hur står det då till med liberalismen som etikett? Finns det ett varumärkesproblem idag? Undersökningar pekar i den riktningen. Andelen som skulle kalla sig liberaler har avtagit under senare tid. Demoskop har under många år ställt en årligt återkommande fråga till allmänheten hur man betecknar sig själv ideologiskt. I frågan får man bara välja ett alternativ från en meny av ideologiska etiketter (såsom "socialist", "konservativ" och "socialdemokrat"). Frågan gäller med andra ord vilken ideologisk etikett som man tycker passar in bäst på en själv.

Det är värt att notera den kryptiska reservationen "andelen som skulle kalla sig". Poängen är att det knappast, bortsett från i mindre kretsar av politiskt högtintresserade, är speciellt utbrett att tala och tänka om sig själv i termer av ideologisk tillhörighet. Därför kan frågan om ideologiska etiketter vara en smula hypotetisk: för många är det förmodligen först när man ställs inför den och tvingas välja ett alternativ som ens ideologiska position "bestäms" genom att man försöker svara på frågan. Men om svaret på frågan ändå förändras systematiskt över tid så indikerar det att någonting har förändrats hos allmänheten.

År 2015 var "liberal" den vanligaste ideologiska beteckningen och valdes av 32 procent i undersökningen. Fyra år senare hade en tredjedel av de självbetecknade liberalerna skyltat om till något annat, andelen liberaler hade sjunkit till 21 procent. Tidsjämförelsen måste visserligen tolkas med viss försiktighet. Under perioden har svarsalternativet "feminist" tillkommit i undersökningen och då sugit upp en del av dem som annars skulle betecknat sig som liberaler.

>>

Men det är en sidosmärkning. Huvudförklaringen till att etiketten liberal inte längre lockar lika många är att konservatismen tycks ha flyttat fram positionerna hos allmänheten. Åtminstone om man håller sig till de ideologiska varumärkena. Andelen som landar i etiketten konservativ har ökat kraftigt. Sedan år 2014 rör det sig om en fördubbling, från 11 procent till nuvarande 22 procent år 2019. Det är en uppgång som sticker ut, ingen annan etikettering ökar på samma sätt. Konservativ har blivit en populärare etikett än liberal.

Vad är det som har hänt? En naturlig hypotes skulle kunna vara att "liberal" börjar övergå till att vara någonting som de flesta uppfattar sig som lite till mans, som ett omtyckt ideologiskt komplement och vår politiska ketchup. Då skulle liberalismen ha en fortsatt stark ställning även om det inte längre är lika vanligt att se det som sin huvudetikett och något att fylla tallriken med. Det är ingen dum gissning och skulle ligga helt i linje med tanken att liberalismen har blivit vårt gemensamma politiska paradigm. Men den verkar inte stämma, åtminstone inte på etikettsnivån.

Aven om man förändrar på frågan om ideologiska etiketter, och öppnar för svar där man kan uppege att man tycker att flera ideologiska etiketter stämmer in på en själv i olika grad, går liberalismen ändå inte i topp. Om liberalismen tidigare har haft toppositionen som ideologiskt komplement ser den nu ut att ha förlorat den. Idag är det "feminist" och "grön" som är de där extra knappar som flest skulle addera till sin ideologiska kavaj.

Det är framförallt i lite äldre grupper, personer i den senare halvan av livet, som man börjar lägga bort den liberala etiketten och oftare kallar sig konservativ. Delvis ser det ut att kunna hänga samman med att partisympatin skiftar – att steget till att rösta på Sverigedemokraterna också åtföljs av att man hellre börjar kalla sig konservativ. Men rörelsen från liberala till fler konservativa syns också bland exempelvis Moderaternas väljare.

Så långt har vi hållit oss till den språkliga nivån. Hur står det då till med det idémässiga innehållet? Här blir terrängen genast mycket besvärligare. Hur många som är beredda att beteckna sig

Per Svensson: oförvitlig liberal.

FOTO: ANDERS HANSSON/TT

"Att entydigt nagla fast liberalismens centrala teser är knappast möjligt."

som "liberal" är enkelt att undersöka. Men hur många som i ideologisk mening verkligen *är* liberaler och ansluter sig till liberala idéer är långt svårare att få grepp om. För vilka är egentligen de centrala liberala idéerna? Vems liberalism?

En av idéanalysens klichéer är att hävda att just den ideologi som man ska analysera är vag och fragmenterad, utan någon fast kärna och gräns. Visst är det sant, men det är sant om alla ideologier. Att entydigt nagla fast liberalismens centrala teser är knappast möjligt. Idétraditionen är lång och motsättningarna är stora. Men utan att döma av striden om innehållet i "den verkliga liberalismen" vågar jag åtminstone ge några exempel på idéer som man kan hävda är typiska i liberala sammanhang.

Listan kan säkert göras längre, men här har jag satt upp fyra typiska idéer på den. En första punkt gäller en positiv syn på ekonomisk frihet, och därmed en återhållsam inställning till ekonomisk omfördelning. Den andra gäller synen på staten, som tenderar att vara skeptisk. Den tredje gäller synen på individen. Liberalt tänkande har ett individualistiskt perspektiv och prioriterar den enskilde framför kollektivet. Den fjärde punkten rör relationen mellan nuet och det förflutna. Liberalismen är framåtlutande. Samhället tillhör helt och hållet samtiden. Vi är inte moraliskt bundna av band till traditioner eller förflutna släktled.

Som underlag till den här artikeln gjorde jag en Demoskopundersökning av stödet för dessa fyra idéer. Det är visserligen bara en enkel undersökning gjord med lätt hand, men den ger ändå en översiktsskild av hur det står till med allmänhetens uppslutning bakom typiskt liberalt tankegods. Den ger också en bild av i vilka läger som de liberala tankarna har slagit igenom. Förutom frågor om idéerna har man även fått klassificera sig ideologiskt genom att välja etikett på samma sätt som beskrivits ovan. Är det bland personer som uppfattar sig själva som "liberaler" som man också återfinner stöd för liberala idéer, eller är egentliga liberaler bara dåliga på att självdiagnosticera? Är det så att liberala idéer frodas men numera har slagit rot i grupper som föredrar andra etiketter?

Synen på ekonomisk omfördelning visar en viss övervikt för skeptiska attityder bland allmänheten som helhet. Det är fler som tar avstånd från än som instämmer med påståendet att "i ett rättvist samhälle finns ingen ekonomisk ojämlikhet". Bara bland socialister finns en kraftigt dominerande uppfattning om att ekonomisk ojämlikhet alltid är orättvis, medan socialdemokrater lutar milt i samma riktning. De som kallar sig liberaler instämmer i mycket liten grad att klyftor måste vara orättvisa. Men detta är en inställning som liberaler delar med konservativa, som visar sig ha en minst lika restriktiv syn på kopplingen mellan klyftor och orättvisa. I omfördelningsfrågan finns sammanfattningsvis ett hyggligt genomslag för ett liberalt perspektiv, men frågan förenar liberaler och konservativa.

I synen på staten är bilden annorlunda. En liberal grundinställning till staten tenderar att vara skeptisk och återhållsam. Men hos allmänheten tenderar attityden att vara en annan. Bilden av den klåfingriga och problemskapande staten har inte riktigt fäste. Påståendet att "de flesta samhällsproblem beror på att staten reglerar och styr för mycket" är det fler som tar avstånd från än håller med om. Intressant nog gäller det också för dem som betecknar sig som liberaler. Även bland liberaler finns en viss övervikt för att ta avstånd från snarare än att instämma med statlig klåfingrighet som huvudorsak till samhällsproblem. Var

hittar man då den statsskeptiska attityden? Den är störst bland dem som kallar sig konservativa. I tilltron till staten kan man lite skissartat säga att den liberala skepsisen har ett klenk genomslag och intressant nog även bland liberalerna själva. Inte ens bland konservativa, som är de mest skeptiska, är kritiken särskilt uttalad.

Den tredje frågan gäller individualismens ställning. I sin idéskrift framhåller Per Svensson individualismen som den mest definierande attityden för en liberal – prioriteringen av individen före kollektivet. En liberal, menar Svensson, förhåller sig skeptisk till kollektivistiska begrepp som nationen och samhället. Detta gäller däremot inte allmänheten. För när man ska ta ställning till om ”individen måste avstå från sina intressen när det är gynnsamt för samhället i stort” – en klart kollektivistisk uppfattning – finns en svag övervikt för att instämma med påståendet. Frågan skiljer ideologierna åt som förväntat. Exempelvis tenderar socialister och socialdemokrater att instämma, medan liberaler och konservativa tenderar att ta avstånd. Men två saker är särskilt värda att notera. Den individualistiska reaktionen från liberaler och konservativa är påfallande svag jämfört med kollektivismen bland vänstersympatisörer. Visst finns en övervikt för den individualistiska attityden bland liberaler, men den är blygsam. Det andra man kan lägga märke till är att den individualism som finns inte är koncentrerad till liberaler eller ens är starkast i den gruppen. Konservativa ger intressant nog uttryck för en något mer individualistisk inställning än liberaler.

Hur ser man på förhållandet mellan nuet och våra moraliska åtaganden bakåt? När det gäller naturen är det vanligt att tala om den som ett arv från våra förfäder och något som vi bara förvaltar som ett lån från våra barn. Men när det handlar om samhället är den inställningen inte lika given. Ett liberalt synsätt är att vara starkt nutidsorienterad och uppfatta att man inte begränsas av moraliska åtaganden till det förflutna. Traditionens makt är bruten. Vi har ärvt samhället med full förfoganderätt.

Om man har den attityden tar man också avstånd från påståendet: ”Vi har inte rätt att förändra samhället hur vi vill, utan ska ta hand om det som tidigare generationer har tänkt.” Och så ser tendensen ut bland allmänheten som helhet i undersökningen. Det finns en ganska tydlig övervikt för att motsätta sig det påståendet snarare än att instämma med det. Tillsammans med socialister och gröna är det bland liberaler som man hittar den starkaste uppfattningen om att vi idag är fria att göra vad vi vill med samhället utan att känna begränsningar bakåt.

Hur ser den samlade bilden ut efter att ha gått igenom dessa fyra frågeställningar? Dagens liberaler ligger som ett överlappande fält mellan vänstern och de konservativa. De som idag kallar sig liberaler har attityder som de delvis delar med såväl vänsterideologiernas sympatisörer som de konservativa. I likhet med vänstern kan man spåra en viss tilltro till staten hos dagens liberaler, den behöver inte nödvändigtvis träda tillbaka. De delar också nutidsprioriteringen, friheten från traditionens band. Högerut delar liberaler och konservativa en större acceptans för ekonomiska skillnader. Liberaler och konservativa delar också en individualistisk attityd där den enskildes intressen är viktigare än kollektivets, men i båda fallen är det en relativt blygsam individualism.

Mönstret med överlappande attityder mellan dem som kallar sig liberaler och konservativa ger en signal om vad liberalismens svenska varumärkesproblem kan handla om. Historiskt sett har det hela tiden från konservativt håll funnits en kritik mot liberalismen som i grund och botten handlar om en kritisk syn på moderniteten. Det liberala samhället är liktydigt med det moderna samhället, något som bryter sönder de naturliga gemenskaper och sociala miljöer som är nödvändiga för att människan ska må bra. Ur ett liberalt perspektiv är den kritiken kollektivistisk. När liberalismen trängs tillbaka kommer därför rädslan för kollektivismens återkomst. Ska nationalismen vakna? Det kvävande grupptänkandet?

Men den ”konservatism” som växer i Sverige tycks inte vara av det slaget. Dessa konservativa uttrycker till och med en mer individualistisk attityd än liberalerna och har en större skepsis mot staten. Liberalismens varumärkesproblem och motsvarande tillväxt av konservativa handlar om någonting annat. Det ligger närmare till hands att tolka det som ett uttryck för dagsaktuella politiska misslyckanden i liberalismens namn, och då i synnerhet migrationspolitiken. Termen ”liberal” mister sin glans, men de som överger den liknar fortfarande liberaler på

flera punkter. Andelen liberaler avtar och anhängarna är inte så renlärligt liberala. Men å andra sidan är de konservativa inte särskilt klassiskt konservativa heller. Det finns ingen anledning till panikattacker från den som räds att kollektivismens spöke ska resa sig från underjorden.

Men om inte liberalismen är vårt stora sammanhållande paradigm, var hittar man det då? Finns det någon fundament

al politisk attityd som förenar oss alla över ideologiernas gränser? Jag vill hävda att det finns, och det handlar om den moderna synen på samhället. Det som är det förenande kittet är tron på det ständiga framsteget – att morgondagen hela tiden ska vara bättre än gårdagen. Vi är på väg någonstans, framåt, uppåt, och politikens syfte är att vara kaptener på färden.

För att uppskatta hur utbredd den attityden är hos allmänheten har jag i undersökningen även inkluderat frågan hur man ställer sig till påståendet att ”politiker alltid ska försöka göra samhället bättre och bättre, inte bara låta det vara som det är”. Det visar sig att det är här vi hittar den gemensamma grunden, attityden som får en massiv uppslutning hos allmänheten, och det oavsett vilken ideologisk inriktning man har.

Uppfattningen om samhället som ett evigt renoveringsprojekt, det där sommarstugebygget som aldrig någonsin blir färdigt, är så djupt rotad och förgivettagen att frågeställningen kan uppfattas som underlig. Säg, är det inte helt självklart att politikens syfte måste vara att *pröva* allting, syna sömmarna, värdera och *ta ställning* till om det gamla ännu håller måttet när man väger det på den senaste ideologiska guldvägen? Ingenting kan bara lämnas därhän. Hur skulle en vettig människa ens kunna tänka annorlunda? En sådan knäpp fråga.

Det är precis den reaktionen man letar efter, och som betyder att vi har nått in till pudelns kärna. Om vi kallar oss liberaler eller konservativa må vara hänt. Det är detta som är vår gemensamma tro och övertygelse. Vi är moderna.

Peter Santesson är opinionschef på Demoskop.

Från Ikaros till gossen Gråsten

När Werner Aspenström ville frigöra sig från den ångestladdade 40-talsdiktningen inspirerades han av Harry Martinson. Sedan hittade han sin egen unika röst.

Av Tommy Olofsson

Under ett besök hemma hos Artur Lundkvist och Maria Wine i deras lägenhet i Råsunda någon gång i mitten av 1980-talet bekände jag att jag under min uppväxt i Blekinge hade haft svårt att ta till mig och beröras av Harry Martinsons diktning. Detta därför att våra lärare ständigt försökte proppa i oss den, medan vi elever försökte värja oss så gott vi kunde. Först ett tiotal år efter att jag flyttat från Blekinge började jag med vidöppna ögon läsa Martinson, i hög grad tack vare att Werner Aspenström, som jag under några år vurmade för, skrev så varmt om honom.

"Aspenström!" frustade Artur Lundkvist och sade att allt som är av något värde i hans poesi är sådant som direkt påminner om Martinson och som denne har lyckats med så mycket bättre. Jag minns inte exakt hur orden föll, men detta var i alla fall andemeningen.

Jag började argumentera emot, men det visade sig vara lönlöst. Lundkvist svepte yllefilten tätare om sina ben och slog dövörat till. Han lyssnade inte utan tittade på Maria Wine, som genast såg till att ett nytt samtalsämne kom upp. Det var inte första gången under kvällen som hon ingrep på detta sätt. Hon verkade vara van vid att göra så, när hennes make hade sagt sitt och inte hade lust med vidare diskussioner. Vad hade jag då kunnat säga om Aspenström och kanske även om hans relation till föregångaren Martinson?

Visst är det riktigt att Martinson framstår som läromästare och vägvisare för Werner Aspenström (1918–1997) under ett viktigt skede. Det är när Aspenström frigör sig från den 40-talistiska estetik som var hans första litterära hemvist under åren före och efter hans debut 1943.

Han hade börjat som generationsdiktare och lojal 40-talist. *Skriket och tystnaden* är den tidstypiska titeln på en diktsamling han gav ut 1945, men redan fyra år senare, i *Snölegend*, börjar han uppsöka det mindre ångestladdade tonläge som man brukar förknippa med det svenska 50-talet.

När Aspenström stegvis lämnar ångestdiktning och apokalyptiska stämningar bakom sig och istället sträcker sig mot en diktning som lovar prisar tillvarons under och ynnesten att leva är det just Martinson som verkar vara hans viktigaste litterära inspirationskälla.

Men Aspenström har även under denna period en annan ton, mer ironisk, än Martinson. Aspenström skyr det öppet känsloladdade, sådant som Martinson förbehållslöst kunde hänge sig åt. I Aspenströms poesi blir det vardagliga mystiskt, medan tvärtom de stora existentiella frågorna behandlas som banaliteter. En sådan skepticism finns inte hos Martinson.

Ett belysande exempel är hur Martinsons starka ekologiska engagemang hos Aspenström omvandlas till humoristiskt tillspetsade formuleringar som: "Sardinen vill att burken öppnas mot havet." Där har vi, i ett nötskal, den Aspenströmska inversionen av Harry Martinson.

Vad Aspenström vill efterlikna, fast från en mindre naiv utgångspunkt, är Martinsons fantastiska inlevelse i det konkreta och unika i de enskilda föremålen och livsformerna, en nästan linnéansk uppmärksamhet inför naturens småkryp och minsta detaljer. Vare sig dessa står rotfasta i jorden eller kan streta omkring på rörliga ben eller flyga på lätta vingar mellan blommor och blad. Liksom hos Martinson finns hos Aspenström en motvilja mot det emblematiske och symboliska. Med det emblematiske menar jag en poetisk strategi som

"Han utvecklas till en poet som vanligen är mycket lätt att känna igen på sitt smått gäckande, mildt humoristiska och stundom vemodiga tonfall."

Tommy Olofsson är poet, skribent och professor emeritus i kreativt skrivande.

Werner Aspenström.
FOTO: BERTILS-SON ÅBERG/TT

>>

i jakten på en bra symbol lätt ser förbi det unika i naturens och tingens uppenbarelsesformer.

I en artikel från 1951 gör Aspenström en jämförelse mellan Gunnar Ekelöf och Harry Martinson. Här ställer han på ett belysande sätt Martinsons måleriska diktning, som, skriver han, "vårdar och frambär de enskilda tingen", mot Ekelöfs alienerade verklighetssvindel och ord om dikten som "mystik och musik". Vad han fokuserar är alltså två skilda poetiska gestaltungsprinciper.

Å ena sidan har vi en mer innehållsmättad och utflytande gestaltungsprincip, å andra sidan en mer formsträng och stiliserande, en som syftar till att tygla verkligheten snarare än att på Martinsons vis hänge sig åt den i dess oöverskådliga mångfald.

Skillnaden ligger i om dikten som sin utgångspunkt har en individuellt betingad inlevelse eller utgår från en principiellt utformad metod. Den skillnad han är ute efter att beskriva sammanfattar Aspenström i följande ordalag: "I den stora höstdikten 'Absentia animi' har Ekelöf införlivat harkrankarna, 'de dumma djävlarne'. Jag föreställer mig att Martinson skulle gå den motsatta vägen och i en dikt om harkrankarna försöka införliva hösten."

Aspenströms sätt att jämföra Ekelöf och Martinson, att ställa dem mot varandra, visar tydligt att han kände sig befriendad med den senare. Han söker stöd hos Martinson och uppfattar dennes hyllning av den omedelbara iakttagelsen som ett alternativ till 40-talspoesins brist på verklighetsförankring och vurm för symbolen.

I en intervju vid mitten av 50-talet berättar Aspenström, att han "tagit för vana att varje sommar läsa någonting av Strindberg eller Martinson för att påminnas om det svenska språkets rikedom". Särskilt talande är hans tillägg: "Annars läser jag mest huller om buller, och helst inte skönlitteratur utan fackböcker – på jakt efter färskvaror som inte härsknat till estetik."

En annan artikel av Aspenström från 1951 har rubriken "Om det naiva". Där kretsar han kring det "naiva" hos författare han uppskattar, sådana som kan leverera färskvaror. Till denna krets räknar han Almqvist, Strindberg, Fröding, Martinson och ett par till.

Han hänvisar inte uttryckligen till Friedrich Schiller, men den som läser artikeln kommer naturligtvis att tänka på dennes uppsats "Über naive und sentimentalische Dichtung" från 1795. Schiller hävdar där att det i grund och botten finns bara två slags diktare: de som är naturliga och de som söker det naturliga: "Der Dichter ist entweder Natur, oder er wird sie suchen." Antingen är diktaren natur eller söker han efter den. De naiva diktarna har ett oproblemiskt och intuitivt förhållande till litterära stilgrepp. Verkliga konstnärliga genier är naiva, fastslår Schiller, och har inte fått sina sinnen grumlade av tidsbundna teorier.

Det är tydligen med utgångspunkt från sådana romantiska föreställningar om genuin konstnärlig sensibilitet som Aspenström medvetet frigör sig från den 40-talism som i början präglade hans författarskap, inte bara i stilistiskt hänseende utan även motiviskt. Han skrotar sin tidigare tro på apokalypsen och världens snara undergång, väl medveten om att hoten mot människornas tillvaro på planeten är ganska påträngande, men långtifrån allt här i livet utgör hot, och det är istället detta han börjar skriva om.

Det är naturlyrikern Martinson han anknyter till, inte den Martinson som 1956 siade om mänsklighetens undergång och sände ut rymdskeppet Anlara. Sådana dystopiska visioner är främmande för Aspenström. Han börjar odla ett lågt perspektiv, snarast i stil med den Martinson som skrivit om dagmasken, "den djupe, den lugne odlaren/ den evige grå lille bonden i jordens mull". Med *Dikter under träden*, liksom *Anlara* utgiven just 1956, aviker Aspen-

ström eftertryckligt från alla dystopiska perspektiv på tillvaron. Lärjungen tar alltså över den gamla stafettpinnen när mästaren i hög hastighet ger sig iväg på en annan bana.

Det är i *Dikter under träden* som Aspenström etablerar en jordbunden motivkrets och en ironisk eller ofta öppet humoristisk ton som hädanefter kommer att prägla praktiskt taget allt han skriver. Och i denna diktsamling ingår en av hans mest kända dikter "Ikaros och gossen Gråsten", en effektfull gensaga riktad mot 40-talismens banerförare Erik Lindegrens storslagna dikt om Ikaros i *Vinteroffer*, för övrigt inte bara mot den ikariska modernismen utan mot himlastormande eller utopiska visioner överhuvudtaget. Det är det låga perspektivet som gäller hos Aspenström:

*Efter att ha läst 73 (förträffliga) dikter om Ikaros
önskar jag lägga ett ord för hans lantlige kusin,
gossen Gråsten, kvarlämnad på ängen.
Jag talar också på en grästuvas vägnar
som åtnjuter skugga och vindskydd.*

*Efter att ha läst 73 dikter om flykt och vingar
önskar jag frambära min hyllning till fotsulan,
den nedåtvända själen, konsten att stanna
och att äga tyngd – såsom gossen Gråsten
eller hans syster, hemmadottern fröken Granbuske,
som glanslöst men evigt grönskar.*

Aspenströms hyllning till fotsulans filosofi och "konsten att stanna och att äga tyngd" ledde honom att i nästa steg skriva en liten underbar prosabok, *Bäcken* (1958), som nu i femtio år har stått sig som en mindre klassiker i svensk litteratur. Den består av stämningssmättade prosabitar och anekdoter som frammanar ett lantligt Sverige som knappt alls längre existerar. Vi förs till författarens barndomsby Torrbo några kilometer öster om Smedjebacken i södra Dalarna. Där växte han upp med två äldre syskon och en tapper mor som blev änka mindre än en vecka innan yngste sonen fyllde ett år. Denna prekära omständighet beskriver Aspenström i lakoniska ordalag:

"Min far var en stark och storväxt Herkulesperson, på amatörfotografiet skall

han just rida iväg på en sadlad tjur. Före den spanska sjukans vinter hade han aldrig legat sjuk, nu dog han som en fluga, jag hann inte sitta i hans knä. Min mor sjönk ned på pallen bredvid spisen och vaggade översiggivet med händerna för ansiktet, gråtfläckarna på kormattan torkade aldrig."

Även Harry Martinson förlorade tidigt sin far, kraftkarlen och den fruktade slagskämpen Martin Olofsson, som dog i lungtuberkulos när Harry var sex år. Detta medförde att änkan fick svårt att försörja sig och sina sju barn, så svårt att hon emigrerade till USA och då tog bara en dotter med sig. "Min far är död och min mor är i Kalifornien", utbrister Harry Martinsons alter ego Martin Tomasson i den suveräna barndomsskildringen *Nässlorna blommar* (1935).

Aspenströms tidiga förlust av fadern blev inte lika katastrofal. Modern flydde inte fältet utan stannade trofast kvar på det lilla torpet och såg till att hennes barn inte spreds för vinden. Erfarenheten att växa upp faderlös beskriver Aspenström som att "växa upp utan en tumme". "Han hade ingen far./ Han hade ingen tumme." Så formulerar han sitt öde i dikten "Tumlös". Som stöd hade han i alla fall en tretton år äldre storebror Albin, en gossen Gråsten som tidigt bidrog till familjens försörjning och som efter moderns död tog över torpet och bodde där under hela sin levnad.

Aspenströms barndom var alltså långtifrån lika uppsplitande

*"Hos Aspenström finns
också en tidig kritik
av föreställningen om
jaget som ett slags fast
personlighetskärna."*

och prekär som Harry Martinsons. Ändå är det uppenbart att det öde de delade i form av tidig faderlöshet bidrar till Aspenströms intresse för Martinson.

Någon världsnomad blir Werner aldrig såsom sjömannen Harry och heller inte någon som drömmer om rymdfärder. Man kan konstatera att Aspenström saknar Martinsons enorma erfarenhetsbank och gränsöverskridande fantasi, dystopisk såväl som utopisk. Han var heller inte autodidakt som Martinson utan gavs möjlighet att efter sexårig folkskola studera vidare på folkhögskolan i Sigtuna, för att så småningom ta studenten och läsa vidare på Stockholms högskola till en fil kand i ämnena religionskunskap, kyrkohistoria, filosofi och litteraturhistoria. Förmodligen bidrog den akademiska utbildningen till att "bondestudenten", som han kallar sig i dikten "Bondestudentens sista brev", utvecklade ett skeptiskt och ironiskt sinne, fjärran från den i Schillersk mening storslagna naivitet och vildvuxna naturlighet man kan finna hos Martinson.

Hos Aspenström finns också en tidig kritik av föreställningen om jaget som ett slags fast personlighetskärna. Han är övertygad om att "man består av rätt olikartade personer", som det är diktarens uppgift att ge röst åt istället för att till beskådan ställa ut en rent fiktiv diktarpersonlighet, som publiken via dikterna skall lära sig att älska: "Jaget bör man inte föreställa sig som någon sorts centrumläggning utan snarare som ett magnetfält, alltså något som förutsätter två poler." Så skriver han på ett ställe, och på ett annat är han sarkastisk mot "romantikens kvarsittare" för att de håller sig med en föräldrad människosyn och ett alltför blankpolerat symbolspråk.

Det sammansatta och motsägelsefulla jaget skall komma till tals i all sin splittring. Här ligger en av förklaringarna till att Aspenström under pseudonymen Per Gren 1955 skrev en satirisk vers riktad mot Göran Printz-Påhlson och dennes metapoesi, vilken ju röjer samma antiromantiska syn på jaget men avfärdar den dikt som vill vara ett uttryck för personligheten.

Här beträdde Aspenström en filosofisk domän som aldrig intresserade Martinson och väl var främmande för dennes omedelbarhet. Aspenström hävdar med stor energi rätten att vara motsägelsefull och vara "kluven från skallbenet till fotabjället". I en typiskt paradoxal vändning förordar han att poesin bör vara "en kontrollerad personlighetsklyvning".

Föga överraskande började Aspenström intressera sig för sina nattliga drömmar. Återgivningar av hela drömmar eller av bara drömfragment förekommer ofta i hans dikter alltifrån 50-talet. Så småningom skriver han en hel diktsamling som uteslutande återger drömmar, *Det röda molnet* (1986).

Till skillnad från praktiskt taget alla sina modernistiska föregångare och även sina generationskamrater avstår Aspenström från att söka sig till psykoanalytiska eller djuppsykologiska tolkningar av denna drömvärld. Varken Freud eller Jung tycks nämnvärt intressera honom. Han tror nämligen inte på psykologiska teorier och elaborerade läror. Och framför allt tror han inte alls på förekomsten av det "jag" som både psykoanalysen och djuppsykologin trots allt i grund och botten förutsätter. I själva verket presenterar han sina drömmar och drömfragment som mer eller mindre osammanhängande yttringar av ett kameleontiskt inre liv, omöjligt att på ett vederhäftigt sätt tolka eller kanske ens förstå sig på med någon som helst reda.

Mest uttrycker poeten bara oinskränkt förvåning inför innehållet i sina drömmar. De infogas helt enkelt i tillvarons uppsjö av underligheter. Aspenström är fascinerad av drömmarna, men har

en rationalistisk syn på dem och tycks snarast uppfatta dem som en form av mer eller mindre nödvändiga utsöndringar av hjärnan:

*Om man inte drömmer blir man galen,
men mitt i drömmen väcks man av förståndet,
som beställer en traditionell engelsk frukost.
Man får gå halvgalen en dag till.*

När Harry Martinson i början av 60-talet råkade i akut onåd hos en rad yngre kritiker drabbade snart samma kritik även Aspenström. Det var några svåra år för båda poeterna. Martinson blev förlöjligad för sin diktsamling *Vagnen* (1960), den bok där han förfasar sig över den ökande bilismen. De unga kritikerna i storstadspresen hade antagligen fått råd att köpa sin första bil och avfärdade Martinson som en gnällig gammal gubbe och segelfartygsromantiker.

Aspenström fick först Göran Palm över sig, i en essä med den maliciösa titeln "Evighetssinnet", tryckt i *Bonniers Litterära Magasin* 1961. Tre år senare kom Folke Isakssons och Björn Håkansons monstruösa recensioner av diktsamlingen *Trappan* från 1964. I dessa recensioner efterlyser kritikerna ett globalt politiskt engagemang och anser att tiden är förbi för stugsittarpoesi med utsikt över en grästuva och/eller en stjärnhimmel.

Harry Martinson tog så illa vid sig att han slutade sända manuskript till sitt bokförlag. Framgent skrev han bara för skrivbordslådan, förklarade han bittert. Men hans förläggare Georg Svensson åkte några gånger ut till honom i Gnesta och lockade ömt av honom ett och annat manus till en diktsamling. Martinson var extremt känslig för kritik. De elaka artiklarna om hans och Eyvind Johnssons gemensamma Nobelpris i litteratur lär ha bidragit till att Martinson sjönk

ner i en depression som han aldrig återhämtade sig från och som utmynnade i hans död för egen hand 1978.

Aspenström var ute i kylan under ett tiotal år, men smakens växlingar gjorde att hans diktning så småningom fick en renässans.

Efter att först ha varit 40-talist av ganska gängse snitt och i sin diktning styrd av tidsbunden modernistisk stil frigjorde sig alltså Aspenström från denna begränsning, med hjälp av Martinsons naturlyrik. Vad som därefter skedde var att lärjungan slutade gå i mästarens fotspår. Vid det laget började han vara ett unikt fenomen inom den svenska lyriken. Han utvecklades till en poet som vanligen är mycket lätt att känna igen på sitt smått gäckande, mildt humoristiska och stundom vemodiga tonfall. Det är lätt att känna igen honom och att upptäcka när andra poeter oftast förgäves försöker efterlikna honom.

Efter initialt krångel med att anpassa sig till tidens krav och förväntningar blev Aspenström en originell poet, nästan alltid uppfriktande att läsa. Även som person kom han att visa stor integritet. Han blev invald i Svenska Akademien 1981, men lämnade församlingen åtta år senare, 1989, samtidigt som Lars Gyllensten och Kerstin Ekman. Gyllensten och Ekman gjorde klart att deras skäl att lämna Akademien var att majoriteten av ledamöterna inte stödde förslaget att utforma en offentlig protestskrivelse mot ayatollah Khomeinis fatwa mot Salman Rushdie, för att denne hade skrivit romanen *Satansverserna*.

Werner Aspenström framförde aldrig något skäl. Han drog sig bara undan, utan att offentligt yppa ett ord om saken. Det var vad man kallar en talande tystnad. Den fick efterverkningar genom att Aspenström snart även upphörde att vara medlem i Sveriges Författarförbund och i Svenska Pen. Han ville inte längre uppfattas som representant eller talesman för något annat än sig själv. ✨

FILM

Det finns ingen gratis bio

De nya streamingtjänsterna är praktiska och billiga. Men respekten för filmen som konstart riskerar att minska, skriver **Fredrik Gustafsson**.

DISKUSSIONERNA OM HUR vårt flmtittande har förändrats på senare tid blir ofta enkelspåriga. Det är antingen ett allmänt beklagande över att videobutiker och biografer har lagts ner eller ett ystert jubel över hur allt nu finns att se hemma i vardagsrummet. Det är förvisso praktiskt och smidigt med *streaming*, och ofta billigt. Men det finns problem med det nya sättet att se på film, som är värda att diskutera. (Förutom naturligtvis att alla de servrar som krävs för att hålla igång streamingtjänsterna påverkar miljön negativt.)

En vanlig uppfattning är att biografen alltid har varit det givna sättet att se en film, att man såg den från början till slut i ett mörkt rum tillsammans med främlingar. Men vi har till exempel sett film i tittskåp, på tv, på video, på drive-in-biografer, i parker och på flygplan. Även själva biografvisningarna har varierat till sin karaktär. Exempelvis var det länge tradition i många länder att folk inte gick och såg en film från början till slut utan kom och gick som de ville. De såg slutet på en film, satt kvar och såg början på en annan film, och lämnade sen kanske salongen eller såg början på en annan film, eller den film de nyss sett slutet på. Filmbolagen och regissörerna var inte alltid förtjusta i det här och försökte emellanåt kräva att folk inte fick komma in i salongerna efter att filmen börjat. Den mest kända, och framgångsrika, kampanjen var Alfred Hitchcocks när *Psycho* (1960) hade premiär. Det var en milstolpe för att göra biogåendet till vad vi idag är vana vid.

STREAMING HAR NÄRMÄST ersatt dvd:n, och till viss del tablå-tv, så det handlar fortfarande om att se rörlig bild hemma i lägenheten. Men det finns betydande skillnader mellan streaming och dvd, som är värda att diskutera.

En av de mest berömda, tidiga, filmteoretiska texterna är *Konstverket i den tekniska reproduktionens tidsålder*, skriven i mitten av 1930-talet av Walter Benjamin. Den är tyvärr delvis ett tidstypiskt och grumligt

resonemang om marxism och vikten av att göra god kommunistisk konst. Men det essän idag är mest känd för är Benjamins resonemang om hur konstverket, när det blir massproducerat, förlorar sin äkthet och närvaro, sitt "Här och Nu-värde" och sin "aura". Benjamin skriver om hur det förändrar vår relation till konstverket: "Konstverkets tekniska reproducerbarhet förändrar massans förhållande till konsten." Det går att fortsätta, och uppdatera, Benjamins resonemang och diskutera hur vår relation till filmen förändras nu när vi genomgått ett nytt paradigmskifte, från analog till digital: konstverket i den digitala tidsåldern.

UNDER DE DECENNIER som videobutikerna existerade var deras utbud mer eller mindre beständigt. Om du såg en film i hyllan – en film du skulle vilja se när du hade mer tid – behövde du inte vara rädd för att den skulle försvinna. Men inget som finns på streamingtjänsterna är beständigt. Filmtitlar kommer och går, och kan försvinna utan någon större förvarning. Ibland läggs hela streamingtjänsten ner med kort varsel. Filmerna blir därigenom mer förgängliga. Det är något av en modern paradox: att allt hela tiden verkar tillgängligt men samtidigt är mer förgängligt.

Själva tillgängligheten, direkt hem, tror jag också påverkar hur vi förhåller oss till det vi ser. När vi får något utan ansträngning (även om det så bara är att gå iväg till en biograf eller en videobutik) blir det inte lika betydelsefullt och istället mer slentrianmässigt. Och när något inte längre är konkret och fysiskt närvarande förlorar det i status och blir mindre värdefullt. Att så många idag anser sig ha rätt till att se film utan att betala för den är ytterligare ett steg i nedvärderingen av filmen som konst.

Det gäller förstås inte bara film. Musiklyssnande har nästan helt blivit digitalt och läsning är på god väg att bli det också. Hela samhället genomgår en omfattande digitalisering där diskussionen vanligtvis fokuserar på effektiviseringar eller hot mot

Rätten att vara obekvä

64 Blanche Jarn läser Bret Easton Ellis

Ett unikt vittne

66 Hillevi Norburg läser Etty Hillesum

Myterna om Vietnam

68 Gunnar Åselius nyanserar bilden

Hellre hederlig än moralisk

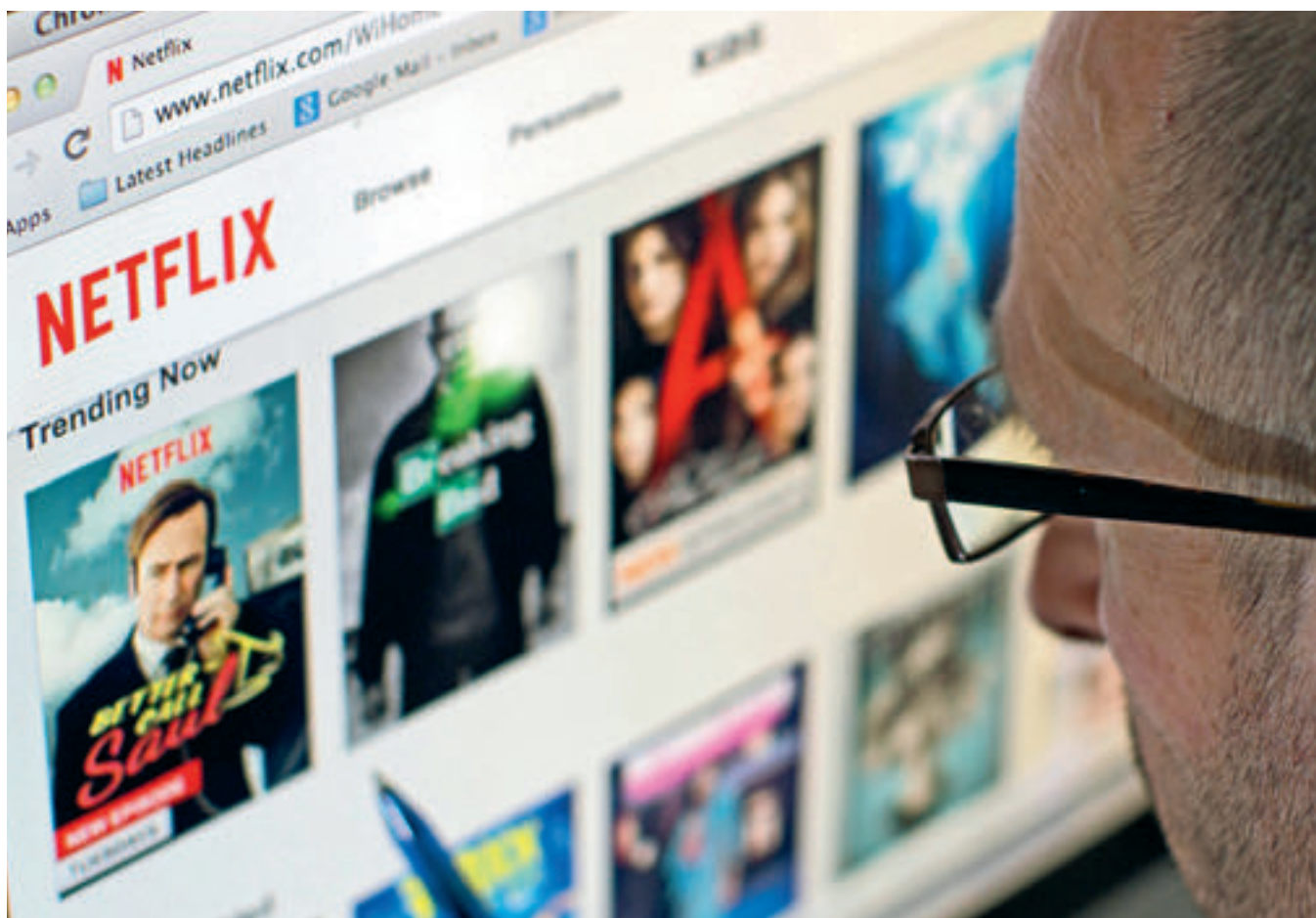
70 Jakob Sjövall minns György Konrád

Krönika

71 Erik Thyselius om public service på tyska

I korthet

71 Emma Ophus går på jakt

Netflix direkt i datorn.

FOTO: ALAMY

den personliga integriteten, men mindre om vad det gör med vårt förhållande till omvärlden.

EN VANLIG, MEN verklighetsfrånvänd, föreställning är att allt numera är tillgängligt. För några år sedan skulle jag skriva om John McTiernans film *Die Hard* (1988) och ville först se den igen. Det gick inte. Videobutikerna hade alla lagts ner och den gick inte att streama på någon i Sverige tillgänglig tjänst. (Just nu finns *Die Hard* på flera streamingtjänster, men det hade jag ingen glädje av när jag behövde den.) Många äldre titlar kan finnas tillgängliga för illegal nedladdning, eller upplagda på Youtube i en grynig version som förmodligen också saknar rättigheter, men tillgängligheten av klassiker för legal streaming är bristfällig. Som det verkar blir tillgängligheten därtill mer begränsad eftersom streamingtjänsterna fokuserar allt mer på nytt och egenproducerat. Disneys växande dominans understryker problemet; de är väldokumenterat snåla med att tillåta visningar och dvd-utgivning av sina produkter, särskilt oroväckande nu när de köpt upp 20th Century Fox och dess rika filmskatt. Här går utvecklingen åt fel håll, med minskad tillgänglighet istället för

ökad. Det här var inte samma problem förut då välutrustade videobutiker hade ett stort utbud av klassiker från olika länder. Det finns nog ingen streamingtjänst i Sverige som kan konkurrera med utbudet från en större videobutik.

Att vi har så många olika streamingtjänster är också en skillnad från hur det

Det är något av en modern paradox: att allt hela tiden verkar tillgängligt men samtidigt är mer förgängligt.

var under videobutikens era. Då fanns allt utbud samlat på ett ställe. Ville du hyra bröderna Coens senaste film var det bara att gå till butiken. Nu måste du leta bland ett flertal olika tjänster och ibland krävs ett abonnemang för att se något. Skulle du vilja se brödernas tre senaste filmer måste du förmodligen använda olika tjänster, varav kanske bara en tillåter att du hyr en enskild titel.

Du är utlämnad till urvalet som streamingtjänsten gjort åt dig istället för att själv välja fritt. Det blir svårare och svårare att få tag på dvd:er. Och många streamingtjänster för smalare och äldre film har haft svårt att bli lönsamma. Det kommer troligtvis att bli allt svårare både att se klassiker och att göra egna retrospektiv. Därför är det lätt provocerande när journalister och akademiker pratar om hur allt är tillgängligt. Det är en illusion, på samma sätt som idén om att vi har rätt till att avnjuta all konst utan kostnad.

DET ÄR SKILLNAD mellan tillgängligheten av film och musik, och det beror på Spotify. Dess musikutbud är förbluffande stort och i stadig tillväxt. Tänk om något liknande var möjligt för filmen, att all världens filmer fanns tillgängliga på en laglig, påkostad och genomtänkt streamingtjänst med möjlighet att göra spellistor. Att se igenom Jean Renoirs eller Naomi Kawases samlade produktioner, eller ägna en regnig långhelg åt att se 1990-talsfilm från Singapore och sedan runda av med fem *screwball*-komedier från sent 1930-tal. Det vore naturligtvis en dröm. Men tänk om Spotify går i konkurs. Alla de som har slängt sina gamla lp- eller cd-skivor, vad ska de då lyssna på? ✨

Rätten att vara obekväm

I sin nya bok angriper Bret Easton Ellis upplysta, liberala eliter. Underhållningsvärdet är högt, skriver **Blanche Jarn**.

NÄR PRESSEN FICK nys om innehållet i Bret Easton Ellis tredje bok ville förlaget inte längre publicera den. När *American Psycho* (1991) till slut gavs ut fick författaren motta dödshot. Vad Ellis senare har kallat "den enda positiva recensionen i nationell press" resulterade i tre insändarsidor i tidningen, *Los Angeles Times*, fulla av brev från arga läsare som sade upp sina prenumerationer.

Motbjudande våldsskildringar har förstås alltid väckt den sortens reaktioner. Markis de Sades böcker sågs inte med blidare ögon vid förrförra sekelskiftet än *American Psycho* för snart trettio år sedan. Men det låg något mer än den vanliga moralpaniken bakom reaktionerna på boken om psykopaten Patrick Bateman, något som sedan dess har eskalerat. Nästan trettio år senare har Ellis samlat sina tankar om den rådande kulturen i essäsamlingen *White* (Picador).

Underhållningsvärdet är högt. Författaren begår karaktärsmord på upplysta liberala eliter och erbjuder osmickrande inblickar i diverse amerikanska kulturetablissemang. Han tycker att de som blir kränkta av mikroaggressioner borde söka professionell hjälp. Ellis skriver att *The Hurt Locker* inte hade vunnit en Oscar för bästa regissör om den hade regisserats av en man och kallar Hollywood en av världens mest hycklande kapitalistiska enklaver. Han frågar läsaren vad det egentligen är för fel med den manliga blicken. Författaren är en provokatör – men det är inte det främsta syftet med *White*.

Vad Ellis egentligen gör är att varna för vad som händer med samhället och kulturen när människor blir besatta av att vara sympatiska och inkluderande – och att tvinga andra att vara det också. Han kallar det en *cult of likability*, en fixering vid att man själv, andra människor och deras verk ska vara lätta att tycka om och relatera till.

Denna kult tar sig två centrala uttryck, som båda drabbar populärkulturen hårt. Det första uppstår när man kombinerar idén att kultur måste vara enkel att identifiera sig med och den identitetspolitiska dogmen att vi bara kan identifiera oss med personer av samma kön, hudfärg och sexuella läggning. Konsekvensen blir den kvoteringshets som har färgat så många av den senaste tidens filmer och serier. Vissa

orkar inte ens skriva ett nytt manus med önskvärd identitetsfördelning utan byter helt sonika kön på huvudpersonerna, som i *Jönssonligan*, *Ghostbusters* och Sherlock Holmes-serien *Elementary*. Andra gör sitt bästa, men upptäcker att otack är världens lön. Den tredje *Star Wars*-trilogin har synbarligen ansträngt sig för att kryssa i rutorna – kvinnlig huvudroll, latinamerikan, afroamerikan, asiat – och har ändå fått

Den tredje Star Wars-trilogin har synbarligen ansträngt sig för att kryssa i rutorna – kvinnlig huvudroll, latinamerikan, afroamerikan, asiat – och har ändå fått kritik för bristen på afroamerikanska kvinnor och homosexuella.

kritik för bristen på afroamerikanska kvinnor och homosexuella. Inte att undra på att ytterligare andra gör som förlaget Penguin Random House och helt enkelt meddelar att de i fortsättningen kommer att kvotera alla anställda och författare utifrån kön, etnicitet, sexuell läggning och för säkerhets skull även klasstillhörighet och funktionshinder.

I förordet till en av novellerna i *The Bazaar of Bad Dreams* (2015) skrev Stephen King att föreställningen att man inte kan relatera till personer med en annan bakgrund begränsar den annars gränslösa mänskliga fantasin: "Det indikerar [...] att en del identifikation är omöjlig. Jag vägrar acceptera det, eftersom det leder till slutsatsen att verklig förändring är omöjlig, liksom empati."

ELLIS ÄR INNE på samma linje. "Idén att det inte är värt att se, läsa eller lyssna till saker man inte kan identifiera sig med har blivit

allmän i vårt samhälle. Den används också som vapen för att attackera andra när de misslyckas med att göra något 'relaterbart'. I princip är det fascistiskt", skriver han.

Den inställning King och Ellis beskriver får inte bara konsekvenser för vilka manus som skrivs, utan även för vilka åsikter som välkomnas i det offentliga rummet. Att kritisera någon eller någonting vars förträfflighet det annars råder konsensus kring, är att göra sig obekväm. Vi lever, skriver Ellis, i en era som förordar universell inkludering för alla utom dem som har fräckheten att ifrågasätta den.

Han har själv fått erfara det, gång på gång. De misstankar han yttrade angående motiven bakom Kathryn Bigelows Oscar för *The Hurt Locker* väckte ett ramaskri när det begav sig. Likaså hans sågning av den kritikerrosade offerskapsberättelsen *Moonlight* och av författarkollegan David Foster Wallace, för att inte tala om påpekandet att Donald Trump blev vald till president i ett demokratiskt val och att hans politiska motståndare måste acceptera det.

UR ELLIS VINDLANDE resonemang går det att urskilja två huvudsakliga förklaringar till *the cult of likability*. Den första är millenniegenerationen. Ellis kallar den "mesgenerationen" och twittrar ibland om dess beteende såsom det tar sig uttryck hos hans pojkvän och dennes vänner. Problembeskrivningen känns igen från yttrandefrihetsjuristen Greg Lukianoff och psykologen Jonathan Haidts uppmärksammade bok *The Coddling of the American Mind* (2018): föräldragenerationen var för överbeskyddande och nu är dess barn oförmögna att hantera den bistra verkligheten. Istället, menar Ellis, är de tvångsmässigt positiva och inkluderande – om inte någon kommer med invändningar, som sagt – och i brist på den tidigare generationens materiella förutsättningar har "mesgenerationen" slagit mynt av sitt personliga varumärke.

Den andra förklaringen är sociala medier. De kan tolkas som en marknad; man strävar efter att bli gillad, vilket kräver att man i utbyte även gillar vad andra gör, så länge de är en del av den ömsesidiga uppskattningens ekonomi. Flockmentaliteten, gillaknapparna och den påtagliga

frånvaron av ogillaknappar fungerar som en katalysator för den redan överkänsliga millenniegenerationen.

Tendenserna som sociala medier förstärker fanns dock där innan Mark Zuckerberg ens hade tänkt "Facebook". Se bara på Patrick Bateman i *American Psycho*. Han är besatt av att informera läsaren om vad han gillar och ogillar, vad han har för kläder på sig, vilka framgångsrika människor han umgås med och vilka rätter han beställer in på lyxiga innerrestauranger utan att någonsin verka äta dem: "På många sätt är *American Psycho* en mans ultimata serie av *selfies*."

HADE BARA INTE Bateman varit en psykopatisk mördare hade han säkert varit ganska lätt att identifiera sig med. Faktum är att Ellis själv gör det. Han skriver att *American Psycho* handlar om vad som händer med en människa i ett samhälle vars värderingar hon inte kan acceptera. Självedrägeri och ångest skapar sprickor i fasaden, och genom sprickorna kryper galenskapen in.

En närbesläktad fråga är: Vad händer med en person i ett samhälle där människor är så besatta av att vara inkluderande att den som inte lever efter samma värderingar blir ett problem?

Man vill så gärna passa in att man håller med majoriteten, behåller eventuella avvikande åsikter för sig själv och förvandlar sig till vad Ellis kallar en "dygdig robot". Man söker sig till sammanhang där ens egna värderingar är normen och man slipper obekväma åsikter. Man är tolerant mot dem man själv uppfattar som toleranta och intolerant mot de andra. Kort sagt: Man skapar en bubbla och försvarar den med näbbar och klor mot allt som riskerar att spräcka den.

Ellis går sällan rakt på sak. Den som läser *White* får själv försöka destillera fram huvudbudskapet. Kanske är det därför många verkar betrakta den som en 261 sidor lång Twitterpredikan. Stilistiskt är det inte en orimlig beskrivning, men skrapar man på ytan framträder ett angeläget budskap. Det som händer med människor i ett samhälle där man inte får vara konträr och obekväm är att de själsligt kramas ihjäl. Den tvångsmässiga positiviteten och den instinktiva ilskan mot dem som inte spelar med är inte en tolerant attityd, utan en auktoritär.

Ellis avslutar sin Twitterpredikan: "När man bubblar av barnsligt raseri är kanske omdömet det första man förlorar och sedan det sunda förnuftet. Och till slut förlorar man vettet och tillsammans med det sin frihet." ✨

Bret Easton Ellis.

FOTO: JOEL SAGET/TT

Ett unikt vittne

Etty Hillesums dagböcker visar att man kan behålla sin gudstro under de mest fruktansvärda omständigheter, skriver **Hillevi Norburg**.

UTANFÖR DEN TJUGOSJUÅRIGA Etty Hillesums fönster blommar jasminen samtidigt som världskriget rasar i Europa. Den judiska Hillesum gör sig inga illusioner. "Det är vår totala förintelse som är målet", skriver hon i sin dagbok den 3 juli 1942. Ändå är det inte om det hon i första hand vill vittna. Också i 1900-talets mörkaste stunder vill hon berätta om att Guds värld är meningsfull: "Jag kommer att fortsätta prisa din skapelse Gud – trots allt." Det är en kanske enkel sak att skriva i kammarens stillhet, det anmärkningsvärda är att Hillesum håller fast vid sin föresats också när livsvillkoren blir alltmer fruktansvärda. Att inte kunna handla i vanliga affärer eller åka spårvagn, att inte få äga en cykel eller promenera i parker, att få inkallelseordern och hamna i uppsamlingslägret

Amsterdam, där hon studerade juridik och sedermera slaviska språk med utmärkta resultat. Liksom sin mor och sina båda bröder, konsertpianisten "Mischa" och advokaten "Jaap", finns en mental skörhet hos Etty. Hon drabbas av huvudvärk och depressioner, och känner sig rotlös. År 1941 söker hon upp den redan då ryktbare Julius Spier, en judisk immigrant från Berlin och före detta bankdirektör, som har upptäckt sin talang för psykokiologi (läran att läsa en människas karaktär och sinnelag i handens linjer). Han har studerat för Carl Gustaf Jung och har nu öppnat praktik i Amsterdam. Mötet får avgörande betydelse. Efter att ha bevistat några föreläsningar blir Hillesum Spiers patient och snart också hans assistent, diskussionspartner och älskarinna. Den tjugosju år äldre Spier – som hon genomgående kallar S. i dagboken – blir hennes läromästare och stora kärlek, trots att han är förlovad med en annan.

DET ÄR SÅDAN vi först möter henne i dagböckerna, som hon förmodligen börjat föra på Spiers anmodan: sinnlig, förälskad och sökande. Detta dagbokens första år präglas av relationen med honom och av böckerna hon läser. Den svenska utgåvan *Dagböcker och brev i urval*

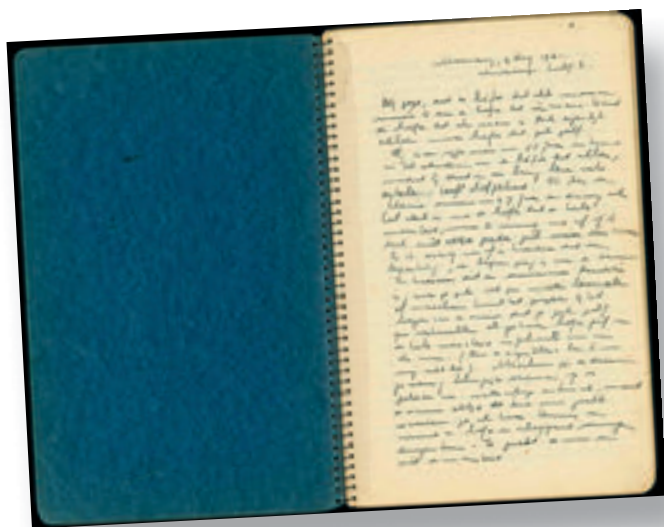
de som sedan kommer att föra henne till Gud. Den andliga mognad hon visar prov på och som sker så häpnadsväckande hastigt måste ses i ljuset av hennes dialog med litteraturen. De främsta i hennes privata kanon är Bibeln, Augustinus, Rilke, de stora ryska författarna och Jung.

JÄMFÖR MAN MED hennes dagboksskrivande landsmaninna Anne Frank, som de allra flesta känner till, blir skillnaden påtaglig. Historien om Frank är enkel och tragisk – en ung flicka som mördas – och därför mycket kraftfull. Hillesum är en mer okonventionell person, erotiskt utlevande och egensinnigt intellektuell, utmanande i sitt frisinne – när hon blir oönskat gravid ser hon till att göra abort. Dessutom är hon – vilket kanske är det svåraste för den sekulära svensken att ta till sig – innerligt troende. Det kanske också är en förklaring till varför Etty Hillesum länge varit ett förhållandevis okänt namn i Sverige. Men förhoppningsvis är tiden mogen för en svensk nyöversättning och komplett utgåva.

Den förre påven, Benedictus XVI, har lyft fram Hillesum som ett exempel på en människa som kommer till tro. Det är denna process, kanske i första hand, som dagböckerna skildrar. Men det sker mot fonden av extrema omständigheter. Hillesum upplever sig vara ett "slagfält där tidens frågor utkämpas".

Som modern läsare kan vi inte läsa dagböckerna eller breven annat än med historiens facit. Det gör de teologiska resonemangen brännande och ger dem tyngd. Men även vardagens prosaiska bekymmer och glädjeämnen – att handla en vattenmelon innan de tar slut eller ställa blommar på sitt bord – färgas av det fruktansvärda slutet. Outhärdlig blir varje framtidsplan, alla tankar på ålderdom, för över textraderna faller skuggan av Auschwitz skorstenar.

När vi först möter henne i dagboken 1941 finns inte hennes gudstro där. Det finns en väldig andlig längtan – missriktad som den alltid är innan den kanaliseras mot dess sanna mål, Gud – en sinnlig kärlek till världen, en vilja att "äga" den. Detta sker analogt med förälskelsen till Spier, där Hillesum kämpar med sina känslor: vill hon eller vill hon inte gifta sig

Westerbork, för att till slut lastas upp i godsvagnen och föras österut mot döden den 30 november 1943 i Auschwitz.

Ju hårdare den provas, ju svårare omständigheterna blir, desto starkare blir hennes tro. Hillesum skriver i juli 1942: "Jag är hos de hungrande, hos de misshandlade och hos de döende, alla dagar, men jag sitter också vid jasminen med ett stycke himmel utanför mitt fönster. Det finns plats för allt i ett enda liv. För en gudstro och för en undergång i elände."

Etty Hillesum föddes 1914 i Middelburg i Nederländerna och flyttade efter en uppväxt i ett kaotiskt men bildat hem till

(översättning Brita Dahlman och Olov Hyllienmark, Bokförlaget Faethon) är i stor utsträckning identisk med en utgåva från 1983, men en skillnad är att det nu anges var strykningarna har skett. Redigeringen lägger tonvikt på de senare dagböckerna, där Hillesum framstår som närmast helgonlik. Hon talar om sin tro och sprider ljus också i det djupaste mörker. De tidigare inläggen med en ung kvinnas reflektioner över sin kropp och menstruation, hennes erotiska erfarenheter, saknas i hög grad. Likaså de långa citat som hon skriver av ur de böcker hon läser – och som måste ses som början på det sökan-

Etty Hillesum.

FOTO: ALAMY

Jag är hos de hung-
rande, hos de miss-
handlade och hos
de döende, alla
dagar, men jag
sitter också vid
jasminen med ett
stycke himmel
utanför mitt fön-
ster. Det finns plats
för allt i ett enda
liv. För en gudstro
och för en under-
gång i elände.

med honom, ”äga” mannen? Relationen ändrar gradvis karaktär och Spier blir alltmer en andlig vägvisare. Han lär Hillesum att be, ”att böja knä”. Denna fysiska handling innebär till en början ett motstånd för henne, hon känner sig lite löjlig när hon ligger på knä med knäppta händer. Men det går allt lättare, och i dagboken för hon ett innerligt samtal med Gud. Genom samtalen med Spier och sin egen läsning utvecklar hon en alldeles egen teologi som blommar upp utan att hon ingår i någon ordnad, religiös gemenskap eller egentligen praktiserar religion. Hon omfamnar Bibeln som sin främsta religiösa skrift, men överväger aldrig att konvertera formellt.

Vad innebär det att vara troende? Det är att befinna sig i en relation med Gud. För Hillesum är denna relation starkt förknippad med relationen till Spier. Efter hans död i september 1942 blir de än mer sammanvävda och det är ibland oklart om det Du som Hillesum riktar sig till är Gud eller Spier; kanske är de omöjliga att skilja åt vid det laget. Inte för att hon förväxlar dem, utan för att hon likt andra stora mystiker internaliserat Gud och bär Honom inom sig.

HILLESUM HAR FÅTT kritik, i sin samtid och senare, för att hon inte försökte att fly. Men hon går till barackerna med ambitionen att vara ett ”tänkande hjärta” och ”ett plåster på många sår”. Hur svårt det än är. Vilket är Etty Hillesums budskap? Kanske främst det att Gud har man alltid med sig. Oavsett var någonstans man befinner sig välver sig en hög himmel över den som vilar i Guds famn. ✨

HISTORIA

Myterna om Vietnam

Trots att nästan ett halvsekel förflutit sedan fredsavtalet i Vietnam är debatten om kriget intensiv i USA. Bilden av skeendet har nyanserats, skriver **Gunnar Åselius**.

KEN BURNS UPPMÄRKSAMMADE TV-serie om Vietnamkriget – som bland annat visats i SVT, Axess TV och Netflix – har bidragit till att nyansera den svartvita bild av konflikten, som länge har varit förhärskande i Sverige. Trots att snart ett halvsekel har förflutit sedan krigsslutet pågår fortfarande debatten i USA om huruvida kriget var berättigat eller inte.

”Revisionistiska” historiker i USA har på senare år framfört uppfattningen att kriget hade kunnat vinnas om inte politisk feghet, strategisk inkompetens och vinklad nyhetsrapportering hade kommit i vägen. Men även de begränsar som regel sitt fokus till amerikanskt källmaterial och har som en outtalad premis att det låg i USA:s makt att segra, om bara ledarna i Washington hade önskat det tillräckligt mycket. Den framträdande revisionisten Mark Moyar menar i boken *Triumph Forsaken. The Vietnam War, 1954–1965* (2006) att USA valde att utkämpa ”a wise war under

foolish restraints”. Att eftervärldens bild av Vietnamkriget har blivit så kritisk skylar Moyar på de journalister som skickades att rapportera om konflikten – personer som Frances Fitzgerald, David Halberstam, Stanley Karnow och Neil Sheehan – vilka hade ytliga kunskaper i vietnamesisk historia och förfördes av Hanois propaganda. De bästsäljande böcker som dessa reportrar senare skrev betraktas fortfarande som standardverk om kriget, trots att de är illa underbyggda och för länge sedan har sprungits förbi av den akademiska forskningen.

Även om Moyar inte har fått stå oemotsagd, har en historisering av Vietnamkriget gradvis inletts under 2000-talet. De studier i de tidigare kommunistländernas arkiv som kunde göras möjliga efter kalla krigets slut har gjort det möjligt att skildra Vietnamkriget som ett stycke internationell historia, och inte bara som en serie konsekvenser av amerikanska beslut. Man kan numera bekräfta att det fanns kopplingar mellan Mao Zedongs geopolitiska strategi och konflikten i Vietnam, att Hanoi-regimen spelat en aktivare roll än regeringen i Washington när det gällde att vid olika tillfällen eskalera konflikten, liksom att FNL-gerillan i söder ända från sin tillblivelse med fast hand styrdes från Hanoi och huvudsakligen bemannades av soldater ur Nordvietnams reguljära armé.

PIERRE ASSELIN ÄR en av de forskare som har gjort den grundligaste forskningen i de vietnamesiska arkiven. Han vill inte frita amerikanerna från ansvar för kriget, men han understryker att de vietnamesiska kommunisterna varken var passiva eller oskyldiga. I boken *Hanoi's Road to the Vietnam War, 1954–1965* (2013) kritiserar han ”myten att dessa ledare i själva verket bara var nationalister som av omständigheterna tvingades hoppa på det kommunistiska tåget och tillgripa krig för att skydda sitt land mot ännu en utländsk angripare. Det är den berättelse som myndigheterna

Den förste kejsaren Gia Long.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Demonstration mot Vietnamkriget 1965. Cornelis Vreeswijk, Fred Åkerström och Gösta "Skepparn" Cervin.

FOTO: TT

i Nordvietnam med stor framgång propagerade i väst i samtiden, och som allt för många amerikaner som skriver och undervisar om Vietnamkriget har hjälpt till att etablera."

Den norskfödde historikern Stein Tønnesson understryker att kommunistledarna i Kina, Vietnam och Kambodja trodde på broderskapet mellan revolutionära rörelser och hade en stark vilja att expandera kommunismen: "Hanoi och Peking önskade att dominobrickorna skulle falla lika mycket som Washington önskade bevara dem stående. Domino-teorin var alltså fullständigt korrekt – så vitt det handlar om tro, förhoppningar och avsikter."

Medan det ännu pågick, brukade Nordvietnams sympatisörer i väst beskriva Vietnamkriget som slutakt i en uråldrig befrielsekamp. Statsminister Olof Palme beskrev i sitt tal på första maj 1974 vietnameserna som "ett folk som i årtusenden kämpat för sitt nationella oberoende". Sådana romantiska berättelser är naturligtvis inte sannare när de gäller Vietnam än andra länder.

DE NORDLIGASTE DELARNA av det nuvarande Vietnam ingick från 200-talet fKr i det kinesiska imperiet. Åtminstone tre fjärdedelar av orden i modern vietnamesiska härstammar från kinesiskan, som har samma relation till vietnamesiskan som latinet till franskan eller italienskan. En vietnamesisk kultur och ett vietnamesiskt språk formades först under Songdynastin (960–1279), efter långvarig kinesisk invandring och inom ramarna för den kinesiska civilisationen. Fram till 1400-talet talades inte

vietnamesiska alls söder om Röda floden. Mekongdeltat längst ned i Sydvietnam dominerades fram till 1700-talet av khmerrer, och en större vietnamesisktalande befolkning invandrade dit först under det

Vi kan konstatera att detta mytlanse-ringsprojekt blev framgångsrikt. Amerikanska Vietnam-korrespondenter, Sveriges statsminister och miljontals andra människor övertygades.

följande seklet. Andra delar av det moderna Vietnam har ingått i det hinduiska Champariket eller befolkats av moi-, meo- och thaifolken. Fortfarande talas över 50 språk i landet.

FÖRE 1900-TALET FANNS knappast heller förutsättningar för någon nationalistisk massrörelse i Vietnam, eftersom läskunnigheten var ytterst begränsad. Först sedan den franska kolonialmakten hade ersatt de tusentals kinesiska skrivtecknen som tidigare användes med ett par dussin latinska bokstäver (*quoc ngu*) – vilka inte var fler än att människor utanför mandarinklassen hade möjlighet att lära sig dem – kunde tidningspressen slå igenom och

skolor göras tillgängliga för åtminstone 10 procent av befolkningen, inklusive kvinnor (dock knappast utanför städerna). Även om *quoc ngu*-alfabetets genombrott skapade förutsättningarna för nationalistisk agitation, innebar paradoxalt nog det latinska alfabetet också att stora delar av det vietnamesiska kulturarvet från tidigare århundraden, som var skrivet med kinesiska tecken, i realiteten blev otillgängligt även för den litterata delen av befolkningen.

ETT ENAT VIETNAMEISKT kejsarrike uppstod inte förrän 1802. Till och med USA är som stat alltså ett par decennier äldre än Vietnam. Den förste kejsaren Gia Long ville först inte kalla sitt rike Viet-Nam utan Nam-Viet ("Söderns Viet"), men ändrade sig eftersom Kina kunde uppfatta det som om han hade territoriella anspråk på södra Kina. Redan 1813 – efter elva år – döptes riket om till Dai Viet ("Större Viet") för att 1838 döpas om till Dai Nam ("Större Södern"). När fransmännen etablerade sig som kolonialmakt från 1860-talet styrde inte de heller över något enhetligt Vietnam utan över de tre regionerna Kochinkina, Annam och Tonkin, som tillsammans med Kambodja och Laos utgjorde Franska Indokina.

"Vietnam" blir ett gängse använt begrepp först från kommunistledaren Ho Chi Minhs självständighetsförklaring från fransmännen 1945, och det är från den tiden som projektet att konstruera ett gemensamt, uråldrigt nationellt förflutet härstammar. I förlängningen gällde det också att sprida föreställningen om Ho Chi Minhs kommunister som de rättmätiga arvtagarna till detta uråldriga, äkta Vietnam, därigenom också förutbestämda att segra över amerikanerna och deras inhemska bundsförvanter i Saigon. Vi kan konstatera att detta mytlanse-ringsprojekt blev framgångsrikt. Amerikanska Vietnamkorrespondenter, Sveriges statsminister och miljontals andra människor övertygades. ✱

Hellre hederlig än moralisk

Den nyligen avlidne György Konrád hade en osedvanlig intellektuell integritet, skriver **Jakob Sjövall**.

FÖRFATTAREN GYÖRGY KONRÁD har nyligen gått bort, 86 år gammal. Född i en judisk familj i östra Ungern överlevde hans närmaste familj mirakulöst nog andra världskriget och Förintelsen. Att han som barn hela tiden hade befunnit sig i dödens närhet kom att prägla hans författarskap. Det lade förmodligen grunden till en osedvanlig intellektuell integritet, som han delade med flera av sina generationskamrater.

Vid krigsslutet valde Konrád att stanna i Ungern, trots att han omedelbart kom på kant med de kommunistiska myndigheterna. Han verkade som dissident livet ut; under revolten 1956 deltog han på frihetskämparnas sida (även om han enligt egen utsago aldrig avfyrade sin kulsprute-

än vad som hade kunnat hända mig under kriget.

När han tog emot Karlspriset 2001 hylades han bland annat för sin "kritiska intelligens, icke-konformitet och anda av motsägelsefullhet". Som intellektuell var han en stark röst för individens grundläggande företräde. Publiceringen av Konráds böcker hämmades eller stoppades ofta av myndigheterna och hans författarskap spreds delvis genom utsmugglade utgåvor i väst och illegala samizdatutgåvor.

HANS SKÖNLITTERÄRA BÖCKER kom att kretsa kring minnet, både det egna och det gemensamma. Hans i stora delar självbiografiska *Trädgårdsfesten* (i svensk över-

kosyn och ibland bitter insikt om människans villkor. Konrád tar där ofta ställning för de föraktade och förfallna bland människorna, för individens felbarhet, om man så vill.

Om erfarenheterna av kriget och kommunismen i någon mån skärpte Konráds individualism, kom kalla kriget att forma honom till en övertygad europé. Han anslöt sig i någon mån till tankarna i Milan Kunderas inflytelserika och kontroversiella essä *Ett kidnappat Västerland eller Centraleuropas tragedi*, som Timbro gav ut i svensk nyutgåva så sent som i somras. Kundera framhäver där tillgången till den europeiska – västerländska – kulturen som en sorts motkraft mot sovjetryska imperialistiska ambitioner i Centraleuropa och på ett djupare plan som ett försvar för individualitet och humanism mot underkastelse och godtycke. Kalla krigets uppdelning av Europa var därför, enligt Kundera, ett övergrepp grundat i ett fundamentalt missförstånd. Konrád formulerade sin egen version av kritiken i den manifestlika boken *Antipolitik* (på svenska 1985), där han på ett liknande sätt argumenterade för att Jaltaöverenskommelsen mellan de allierade och Sovjet på ett onaturligt sätt delat upp Europa.

BÅDE KUNDERA OCH Konrád framhävde kulturens avgörande roll för djupare politiska sammanhang. *Antipolitik* är en bitvis märklig men ovanligt självständigt formulerad ståndpunkt – en "antipolitisk utgångspunkt som manar till ironisk vaksamhet" – som han formulerat sin inställning på annat håll. Han kom att återvända till frågan och argumenterade genomgående för vikten av att upprätthålla en livaktig europeisk kultur med rötterna i den humanistiska traditionen.

Flera av Konráds böcker finns i fina svenska översättningar av Maria Ortmann. Stilistiskt är de präglade av en skarp, ironisk ton med pregnanta meningar som ibland gränsar till det aforistiska. Ett exempel kan samtidigt fungera som ett epitaf för en europeisk intellektuell som tog sin uppgift på allvar: "Det är bättre att jag är hederlig än moralisk. Om att vara moralisk innebär att jag vinner mina samtidas gillande därför att jag tänker likadant som de, då behöver jag inte vara moralisk." ❀

György Konrád.

FOTO: ALAMY

pistol utan bara "tog den på promenad"). Han fick senare möjlighet att lämna landet men valde att stanna kvar. Erfarenheten av andra världskriget och nazismen gav honom perspektiv: det värsta som kunde hända mig som dissident, påpekade han i någon senare intervju, var långt mindre illa

sättning 1987) går i idéromanens tradition och växlar mellan ett kalejdoskopiskt myller av lösryckta röster, inte olik landsmannen Péter Esterházy's *Harmonia Caelestis*. Det är en rik romankonst som kräver uppmärksamhet men som i sina bästa stunder avslöjar en humanistisk männis-

Public service på tyska

För en tid sedan offentliggjorde Moderaterna att de vill se en översyn av programbolagen SVT, SR och UR. Rätt så. Mindre fokus på underhållning och mer på själva kärnuppgiften efterlyses (något SVT och SR själva tolkar som att det ska omfatta alltifrån helgmålsringning till illa dold reklam för sexleksaker. Envisheten att inte ens vilja närma sig diskussionen om vilken typ av innehåll som ska känneteckna public service är en av de viktigaste orsakerna till att förtroendet stadigt urholkas). M:s nya riktlinjer ska vägleda partiet inför arbetet med det nya sändningstillståndet som ska börja gälla 2026.

Att förslaget kom efter att det nuvarande sändningstillståndet klubbats igenom är bara att beklaga, men det är inte mycket att göra åt nu. Tyvärr drucknade en stor del av moderaternas nya giv i uppståndelsen kring att partiet sade sig vilja öppna för reklamfinansiering av programbolagen, något som faktiskt förekommer i andra europeiska länder.

I Tyskland, till exempel. Public service-giganterna ARD och ZDF tilläts att sända 20 minuters reklam varje vardag till och med kl 20.00. Sannolikt ett välbehövligt tillskott utöver den årliga intäkten på drygt 8 miljarder euro som alla hushåll i Tyskland måste betala in till "Beitragsservice" (deras motsvarighet till vår insomnade Radiotjänst).

INFÖR ATT AVGIFTEN skulle införas 2013 gick debattens vågor höga. Numera står striden istället om hur hög avgiften ska vara – idag ligger den på 17,50 euro per månad. Representanter för programbolagen kräver ständigt mera pengar, då bland annat kostnaderna för musik- och sporträttigheter uppges bli allt dyrare. Motargumentet är givet: Var går den ekonomiska smärtgränsen för ett hushåll som tvingas betala för musik- och sportevenemang det inte vill se, givet att prisutvecklingen för visningsrättigheter fortsätter att stiga mot det oändliga? Alternativet att visa mindre underhållning i rutan verkar vara lika impopulärt bland programledningarna där som här.

Organisatoriskt är det stora skillnader mellan SVT, SR och UR och deras tyska motsvarigheter. Där de svenska programbolagen och dess strukturer formades av det trygga monosamhället, skapades ARD ur Hitler-Tysklands ruiner. Nio regionala utsändare, som tillsammans representerar de 16 delstaterna, bildar ett slags konsortium. Nyhetsprogrammet *Das Erste* produceras gemensamt. I det högsta beslutande organet sitter en representant från varje utsändare. Ordförandeposten väljs via enkel majoritet och kan återväljas efter ett år. Den federala och korporativistiska strukturen är tänkt att omöjliggöra en centralisering av mediekontrollen på det sätt som skedde på 1930-talet. Komlicerat är det i alla fall. ZDF, som är en nyare skapelse, lyder under andra strukturer.

EN SAK som både de svenska och tyska programbolagen verkar dela är att förtroendet för nyhetsförmedlingen är kopplat till ideologi. Personer som anser sig vara till vänster om mitten uppger att de har ett högre förtroende för ARD än personer som uppfattar sig stå till höger, enligt en studie från Reuters Institute. I Sverige gjordes en liknande undersökning i våras: förtroendet för SVT var klart lägre bland dem som röstade höger än bland dem som röstade vänster.

Det borde oroa programbolagen betydligt mer än utsikten att få lägga ner mindre pengar på underhållning framöver.

Erik Thyselius är projektassistent vid Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse.

I korthet

Jakten som kulturarv

Nu pågår den svenska jaktsäsongen, vilket är betydelsefullt i ett land med cirka 300 000 jägare. Självt minns jag känslorna efter att ha fällt mitt första vilt, en blandning av allvar, lättnad och tacksamhet. Det var en augustikväll i början av bockjakten. Övning och tålmod hade till slut givit mig möjligheten att klara min överlevnad själv, vilket är kärnan i det mänskliga oberoendet.

Att vara jägare är dock så mycket mer än att alltid nå målet. Naturupplevelsen är tveklöst det viktigaste. Det är en jägares uppgift att ta hand om och vårda naturen, det är självklart att behandla djuren med respekt.

Denna upplevelse har skildrats av lyrikern Herman Säterberg, författare till bland annat "Studentsången", "Glad såsom fågeln" och "Vintern rasat ut". Hans texter beskriver en värld som nästan tvåhundra år senare är precis lika fascinerande att få ta del av. En av hans samlingar heter *Jägarens hvila* (1838), och i en av dikterna beskriver han en jägares morgonupplevelser:

"Vinden öfver blomstren far,/ Trädet rörs i lunden:/ Helsa, lif och fågring har/ Allt i morgonstunden,/ Gryningens purpur i björkarne leker,/ Dufvan sin maka bland eklöfven smeker,/ Andkullen lockar från strändernas rör.../ Hör!"

Den som ingår i ett jaktlag får också en nyttig övning i att samarbeta med andra, vilket är nödvändigt för att jakten ska få ett önskat resultat. Jaktlaget är en ovärderlig mänsklig gemenskap, höjdpunkten är oftast höstens älgjakt.

Inte minst viktigt är umgänget över generationsgränserna, i överförandet av ett kulturarv. Bland jägarna finns en stor spridning i åldrar. För mig har jakten alltid varit en del av familjegemenskapen. Ända sedan jag var liten hade jag fått följa med på jakt. Det kunde vara att passa på rådjur under sensommaren, harjakt en kall januaridag eller att gå i drevet under älgjakten. Några av de första minnena består av dessa tillfällen ute i naturen och hur sedan hela familjen stod i köket och malde köttfärs. Sedan jag blev vuxen nog att själv ta jägarexamen är det framförallt tid för mig och farfar tillsammans.

Emma Ophus

Detta nummers recensioner:

Lars Åke Augustsson ratar hatiska paroller; **Ninna Rösiö** håller begravning för vår civilisation; **Magnus Linton** följer språk i döden; **Hans-Åke Persson** jämför omröstningar; **Carl Rudbeck** avdemoniserar folkets talesmän; **Göran Frankel** ser människan glida ur fokus; **Emil Uddhammar** avlägsnar våt filt; **Håkan Lindgren** lystrar till visseblås; **Eva Forslund** funderar över fyllda fångelser; **Håkan Arvidsson** passerar historiens slutstation.

Adolf Hitler: demagog med säker blick för andras fåfänga.

FOTO: TT

Var tid har sin egen Hitler

Också Hitlerbiografierna har sin egen historia. Man tager vad man som författare haver, och är beroende av det material som finns till hands. Det tillkommer ständigt nya studier, varför bilden av Hitler måste omprövas.

Lars Åke Augustsson uppdaterar sina kunskaper. Och våra.

HISTORIA

I södra Nürnberg ligger *Parteitagsgelände*, ett område med en arena, ett podium och breda gator, byggda för de partidagar som nazisterna avhöll där under hela 1930-talet fram till krigsutbrottet. Här talade Adolf Hitler år 1936 inför en jublande församling: "Det är vår tids under att ni har funnit mig bland så många miljoner. Och att jag har funnit er, det är Tysklands lycka!" Dagens demokratiska Tyskland ser till att hålla hela området i stånd, så att minnet av den mörka tiden står kvar, och i vad som en gång skulle ha blivit en kon-

gresshall har man inrättat ett utmärkt museum över nazismen. I en annan del av Nürnberg finns ännu ett museum: den domstolslokal där många av nazismens krigsförbrytare ställdes inför rätta efter kriget. Men stadens centrala delar, med smala gator och broar över floden Pegnitz, är till stor del rekonstruerade efter kriget eftersom de allierade bombade ut denna centralort för nazismen. Inte heller historikern kan nöja sig med yttre symboler, utan måste också rekonstruera diktaturens strukturer och berätta om dess skapare.

I en viss mening är historien väl känd. Gosse växer upp i ett hörn av Österrike, tidigt faderlös, innerligt älskad av en

mor som han också mister i sin ungdom, har ouppfyllda drömmar om att bli arkitekt, lever i lättja och tidvis misär i Wien, i München, går ut i första världskriget, kommer åter som korpral med två fixa idéer: allt ont kommer från judarna och tyskarna behöver livsrum i öster, idéer som vägleder hans karriär som enväldig partiledare, folktalare, rikskansler, härförare och initiativtagare till ett av världshistoriens värsta massmord. Berättelsen kan sammanfattas på cirka 150 sidor; vilket Volker Ullrich, historiker som tidigare skrivit om såväl Bismarck som Napoleon, gör i pocketvolymen *Die 101 wichtigsten Fragen. Hitler*, som är ett slags destillat av den stora biografi som vi snart ska komma till.

>>

Hitlerbiografierna har en egen historia. Redan 1936 gav den landsflyktige journalisten Konrad Heiden ut ett skarpsynt tvåbandsverk om Hitler, med undertiteln "Ansvarslöshetens tidsålder". Även om de som skrivit efter andra världskriget så att säga har facit, visar det sig att historien hela tiden växlar, beroende på tidsanda och att nya fakta resulterar i kritik av gamla myter och att nya perspektiv etableras. (De flesta av nedanstående verk finns i svenska översättningar.)

1952 kom den första stora studien, Alan Bullocks *Hitler. A Study in Tyranny*. Hitlers list och skådespelartalanger erkännes, men han ses som en grund och principlös opportunist. Bullock skriver mycket litet om nazisternas folkutrotningspolitik, vilket kan förklaras av att kort tid har förflutit sedan kriget, och hans verk är föga användbart idag.

Först 1973 kom ett nytt verk i samma storleksordning. I Joachim Fests *Hitler. Eine Biographie* fokuseras mer på personen Hitler och dennes karismatiska förmåga. Bara ett tiotal av bokens över 800 sidor ägnas åt utrotningspolitiken, trots att Raul Hilbergs grundläggande verk *The Destruction of the European Jews* publicerats redan 1961.

Vad som fram till nu har varit ett standardverk är Ian Kershaws tvåbandsverk *Hitler 1889–1936. Hubris*, 1998, och *Hitler 1936–45. Nemesis*, 2000. Till skillnad från Fest ser Kershaw inte Hitlers personlighet som avgörande, ser honom snarare som en nolla utan ens negativ storhet som dock svarade mot djupt kända behov hos stora delar av tyska folket. Förintelsen och dess förspel får i detta verk äntligen ett ordentligt utrymme och uttolkning.

Och biografierna har fortsatt att kom-

ma. Peter Longerich, som tidigare har skrivit betydande verk om såväl Förintelsen som om Heinrich Himmler och Joseph Goebbels, utgav en sådan år 2015, och Hans-Ulrich Thamer utgav en år 2018.

Att historien om Adolf Hitler och nazismen hela tiden revideras beror också på nya och fördjupade studier om de personer och sammanhang som omgav honom. Under 2000-talet har det kommit böcker som skildrar ättlingarna till Richard Wagner och deras förhållande till Hitler, om bildhuggaren Arno Brekner, om regissören Leni Riefenstahl, om Eva Braun, om ledande nazister som ideologen Alfred Rosenberg och SS-mannen Reinhard Heydrich och om många av de ledande militära befälhavare som tjänade Hitler. Sedan 2006 föreligger Joseph Goebbels dagböcker i en fullständig utgåva, år 2013 upptäcktes Alfred Rosenbergs dagböcker som länge hade antagits vara försvunna. 2011 utkom de ytterst värdefulla dagboksanteckningarna av småstadsjuristen och samtidsvittnet Fried-

"Volker Ullrichs nyligen fullbordade tvåbandsverk kommer säkert att behöva revideras, men för överskådlig tid kommer det att vara ett standardverk."

rich Kellner: *Vernebelt, verdunkelt sind alle Hirne*, Wolfram Pyta gav 2015 ut: *Hitler. Der Künstler als Politiker und Feldherr*, som hävdar att Hitler som ledare och fältherre tänkte som en konstnär, om än till sist lika dilettantisk som han varit som vykortsmålare och arkitekturfantast.

Än viktigare i detta sammanhang är den fördjupade kunskapen om Förintelsen i verk från de senaste decennierna. Saul Friedländers två volymer med

Nürnberg: arena specialbyggd för partidagarna.

FOTO: TT

samlingsnamnet *Nazi Germany and the Jews. The Years of Persecution, 1933–1939* och *The Years of Extermination 1939–1945*, kom 1997 respektive 2007. Nya översiktsverk kom 2016, av David Cesarani, och 2017 av Laurence Rees respektive Christian Gerlach. Grundligast är den av *Institut für Zeitgeschichte* knutna *Zentrum für Holocaust-studien* utgivna granskningen *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*, som i fullbordat skick kommer att omfatta sexton band.

Volker Ullrichs nyligen fullbordade tvåbandsverk kommer säkert också att behöva revideras, men för överskådlig tid kommer det att vara ett standardverk. Många av dess sammanlagt cirka 2 000 sidor granskar myter och halvsanningar. En är att Hitler avstod från judehets i sina valkampanjer för att inte avskräcka väljare. Men i 1930 års ytterst framgångsrika kampanj hävdade han sådant som att judarna "praktiskt taget stod ovanför lagen" och använde begrepp som judisk och marxistisk som synonymer. Väljarna visste vad de valde. Inte heller hans andra fixa idé var någon hemlighet. Han talade om att "vårt utrymme är för trångt" och att "vi vill att tyska folket kämpar för sitt livsrum".

En annan myt är Hitler som en skapelse av storkapitalen. Han stöddes förvisso tidigt av en storkapitalist som Fritz von Thyssen, men sågs i allmänhet med skepsis av ledande industrimän från den kemiska industrin och metallindustrin, som dock anpassade sig efter maktövertagandet. Ett maktövertagande som inte var den "viljans triumf" som den nazistiska propagandan ville göra det till, utan resultatet av ett ränkspel bakom kulisserna där Hitler erbjöds makten av en kammilla kring rikspresidenten Hindenburg.

Var motstånd möjligt? Det skulle i så fall ha kommit från socialdemokratin och fackföreningsrörelsen. Men i en lågkonjunktur som resulterat i att sex miljoner gick arbetslösa var generalstrejk ingen lösning. Agerandet av *Allgemeine Deutsche Gewerkschaftsbund*, den tyska landsorganisationen, blev istället att efter maktövertagandet distansera sig från socialdemokraterna och i brev från ordföranden Theodor Leipart erbjuda sig att "stäl-

En annan del av Nürnberg: krigsförbrytare inför rätta.

FOTO: TT

la sig i den nya statens tjänst” och delta i gemensamma förstamajdemonstrationer, under hakkorsfanor, med nazisterna. Dagen efter besatte trupper från nazistiska *Sturmabteilung* fackförbundens hus och satte ledande funktionärer, bland dem Leipart, i koncentrationsläger. Trots att valen därefter var manipulerade och ingen opposition tilläts, hade Hitlers regim ovedersägligt stöd av en stor majoritet av det tyska folket, enligt samtida iakttagare både från neutrala länder och från den socialdemokratiska partiledningen, som gått i exil i Prag.

Ullrich uppmärksammar särskilt förhållandet mellan Hitler och *Wehrmacht*. Efter 1945 bedyrade många militärer i befälsställning att de gjort motstånd mot order om massmord och etnisk rensning. Men motstånd var sällsynt; snarare jämnade man vägen för vad som kallades insatskommandon och specialkommandon och försökte på sin höjd dra sig undan ansvaret för de värsta åtgärderna. Och ingen i den högsta militärledningen kunde tvivla på vad som planerades; den 27 mars 1940 sammankallade arméchefen von Brauchitsch de högsta befälen för arméer och pansarförband och delgav dem att ”kampen kommer att föra ras mot ras och genomföras med den skärpa som krävs” och någon dag senare sammankallade Hitler hela militäreliten och svor dem i praktiken in i ett förbund för Förintelsemetoderna.

Ullrich sammanfattar för läsaren i ett par tungt vägande kapitel den stora tillväxten i forskningen kring Förintelsen. Å ena sidan var Hitlers på eliminering inriktade antisemitism avgörande, å andra sidan utdelade han inga uttryckliga order om att inleda Förintelseprocessen, utan denna utvecklades i ett komplext växelspel mellan det centrala kommandot i Berlin och i periferin opererande förband från SS, polisen och armén, ofta i samarbete med kollaboratörer i de ockuperade länderna. Ledarna för SS-kommandona ”hade med få undantag juridikstudier bakom sig, en hel rad av dem hade avslutat dessa med att avlägga examen. De handlade alltså på intet sätt om ett negativt urval, en kriminell utkantsgrupp i det tyska samhället, utan om akademiskt bildade, ännu relativt unga och äregiriga företrädare för en fungerande elit, som hade praktiska erfarenheter av SS- och polisapparaten och i vilkas handlande en kylig saklighet och ideologisk fanatism ingick en mordisk blandning.”

Vad visste man hemmavid? Fried-

rich Kellner, jurist bosatt i en småstad, antecknade redan 1942 i sin dagbok: ”Från välunderrättat håll hörde jag att samtliga judar förts till Polen och där mördats av SS-förband.” Förmodligen kände man inte till förintelseläger som Belzec, Sobibor, Treblinka, men förhör med krigsfångar visar att de själva hade bevittnat massavrättningar eller hört om dem av kamrater och soldater på permission som berättade för dem därhemma. Ullrich sammanfattar: ”Det efter 1945 ofta flerstämigt framförda ”Vi visste ingenting!” var i de flesta fall en vilja att inte veta – en vägran att följa upp vissa iakttagelser, ställa vissa frågor och dra vissa slutsatser.” Efter 1945 hade de flesta tyskar så fullt upp med att försöka överleva att de inte hade tid att ägna *Der Führer* så många tankar; Hannah Arendt talar om den ”djupt rotade, hårdnackade och ibland brutala vägran att ta till sig det som faktiskt har hänt”. (Det övert räffade reportaget från denna tid förblir Stig Dagermans *Tysk höst*, 1947.)

Volker Ullrich fördjupar skildringen i ett antal tematiska kapitel. Ett av de viktigaste heter ”Människan Hitler” och är skrivet på utförligare faktaunderlag och med mera kritisk blick än vad Joachim Fest hade i sin biografi. Behöver vi förmänskliga Hitler, räcker det inte med att påminna om hans förbrytelser? Vi behöver minnas att en gång liknade han oss och också hans värsta handlingar var en människas. Med rätta kallade Thomas Mann honom, i en essä skriven i landsflykt år 1938, för *Bruder Hitler*.

Andra biografier har karakteriserat Hitler som, med Kershaws ord, ett ”tomt skal”. Ullrich menar att mycket av detta förmenta tomrum var ett arrangemang

av Hitler, som beklagade sig över att han som rikskansler saknade privatliv och ensam måste uppfylla sin historiska mission. Men han var en person bakom mustaschen, denna mustasch som han, så länge någon vågade yttra sig kritiskt, för svarade med att den en dag skulle bli på modet, men också med att den behövdes för att mildra intrycket av hans stora näsa. Det fysiska drag hos Hitler som samtiden mest talar om är hans ögon. En historiker minns dem som ”stora, ljusblå, glänsande av fanatisk kyla” medan ett annat vittne minns ”underbart vackra violblå ögon som lät ana hela hans gemyt och värme”. Också händerna lade man märke till. Filosofen och antinazisten Karl Jaspers uttalade tvivel om en så obildad människa kunde styra Tyskland, men då svarade filosofen och nazimedlöparen Martin Heidegger att bildning är helt likgiltigt: ”men se bara på hans underbara händer!”

Både kritiker och sympatisörer är ense om hans enastående demagogiska begåvning. Som en ”ojämförlig barometer för stämningen inom massan” karaktäriserades han av sin förste biograf, Konrad Heiden. Han kunde trovärdigt ena dagen spela damernas riddare och barnvän den andra dagen, för att nästa dag hota fiender med utplåning och sedan nästa dag gråta på beställning. Bakom denna begåvning ligger en skarpsynt iakttagelseförmåga för andras svagheter och fåfänga: ”en mästertlig psykolog också inför den enskilde”, enligt Albert Speer, som i likhet med Goebbels kände sig utkorad och svarade med en till förälskelse gränsande lojalitet.

Han hade ett formidabelt minne. Känd till kaliber, räckvidd och mekanism för >>

Berghof: här blandade Hitler politik och privatliv.

FOTO: TT

alla slags vapen, kunde ur minnet återge hela sidor ur böcker av militärteoretikern von Clausewitz eller filosofen Schopenhauer, och om så behövdes återge dessa som sina egna tankar. Och han kunde vissla sig genom hela musikstyckerna av idolen Richard Wagner. Som mången autodidakt hade han också betänkliga luckor i sitt vetande, och eftersom hans huvudsakliga intresse inte var vetande utan personlig makt, tog han till sig enbart vad som låg i linje med vad han redan trodde, vilket blev förödande när kriget gick honom emot.

Kapitlet "Hitler och kvinnorna" inleds med den skandal som skulle kunnat sätta stopp för karriären redan 1931, då den 23-åriga systerdottern Geli Raubal i hans våning tog sitt liv med en pistol som tillhörde Hitler. Men inget stoppade stjärnan på uppåtgående och inget tyder heller på att han hade ett sexuellt förhållande med sin unga släkting, däremot ett kontrollbehov som hon fann outhärdligt. Något omfattande sexualliv hade Hitler antagligen aldrig; en orsak kunde vara vad som bekräftades av fängelseläkarens rapport från Hitlers tid i Landsbergfäng-

var liksom Geli psykiskt labil, även hon försökte begå självmord i början av deras bekantskap, men förhållandet stabiliserades och Eva accepterade länge att hålla sig i bakgrunden – det var först i kretsen av förtrogna på Berghof hon blommande upp.

Denna "Berghof-krets" ägnas ännu ett viktigt kapitel. Här, i Obersalzberg nära Berchtesgaden i Bayern, tillbringade Hitler mer tid än på någon annan plats

sin karaktär och inte om hon kommer ur proletära kretsar", sade Hitler men Tredje rikets verklighet var en annan. Visst erbjöds karriärvägar också för sociala skikt som hittills hade fått stå tillbaka, – i NSDAP och dess organisationers väldiga apparater samt den med återinförandet av värnplikten starkt expanderande armén fanns gott om jobb. Men *Volksgemeinschaft* försökte inte förändra egendomsförhållanden och den grundades på en extrem ojämlikhet mellan *Volkgenosser* och *Gemeinschaftsfremden*, till vilka räknades inte bara regimens motståndare och judar, utan också alkoholister, homosexuella och romer. Redan i andra delen av *Mein Kampf* talade Hitler för "de modernaste medicinska hjälpmedlen" för att främja fruktbarheten hos folkets sunda krafter och inte låta sig hindras av "modernt humanitetspjunk" om att och "bevara de svaga på de sundares bekostnad". Han grep därmed tillbaka på eugeniska idéer som hade varit i svang sedan slutet av 1800-talet, och som vi vet präglade även de mörkaste sidorna av svensk 1900-talshistoria med rasbiologi och tvångssteriliseringar.

Kriget gjorde tankarna om den tyska folkidyllen än mera absurd. Sommaren 1943 befann sig 6,5 miljoner utläningar i Tyskland – krigsfångar eller tvångsutskrivna eller värvade i ockuperade länder; i september var de 7,6 mil-

"Här i Obersalzberg nära Berchtesgaden i Bayern blandades politiska och privata sfärer på det för Hitler typiska sättet."

elset 1923–1924, som återfanns så sent som 2010, där det bland den intagnes fysiska kännetecken nämns att han hade bara en testikel. Vilket är betydelselöst för könsfunktionen men som i hans tid med dess manlighetsmyter kan ha gjort honom osäker på sig själv.

Klart är att han föredrog umgänge dels med kvinnor som var klart äldre än han själv, ofta ekonomiskt välbeställda, dessa så kallade "Hitler-Muttis" uppvaktade han med kavaljeraktig sirlighet, dels med kvinnor som var betydligt yngre än han själv, främst bland dem Eva Braun, som var 17 år då den 23 år äldre Hitler träffade henne i slutet av 1920-talet. Hon

under andra världskriget och här blandades politiska och privata sfärer på det för Hitler typiska sättet. Hans närmaste män, från Göring till Speer, fick också lov att skaffa sig hus i närheten för att vara Führern nära. Här fanns också hans livläkare, kirurgen Karl Brandt, som även var en av de högsta ansvariga för de mord på sjuka och förståndshandikappade som utgjorde modell för Förintelsen, och Karl Morell, som uppmärksammade Hitlers hypokondriska drag och under förfallsåren gav honom injektioner av uppiggande medel.

Ett par kapitel granskar personkult och retoriken om folkgemenskap. "Jag ser om en människa utmärker sig genom

**DIE 101
WICHTIGSTEN
FRAGEN
HITLER**
VOLKER ULLRICH
C H Beck 2019

**ADOLF HITLER
BIOGRAPHIE.
1: DIE JAHRE
DES AUFSTIEGS
1889–1939**
VOLKER ULLRICH
S Fischer 2013

**ADOLF HITLER
BIOGRAPHIE.
2: DIE JAHRE
DES UNTERGANGS
1939–1945**
VOLKER ULLRICH
S Fischer 2018

joner. Många av dessa arbetade i rustningsindustrin, och utan dessa hade man inte kunnat föra krig i två år efter nederlaget vid Stalingrad. Samtidigt försökte ledningen hålla tyska folket på gott humör och var försiktig med att rusta ner sociala förmåner. Ju värre bombningar och varubrist, desto större behov av verklighetsflykt. Goebbels förespråkade lättare programsättning i radion och underhållningsfilmer som *Die Grosse Liebe*, 1942, krigsårens största kassasuccé, där Zarah Leander som motvikt mot nederlag och bomber framförde sånger som "Ich weiss, es wird einmal ein Wunder geschehn" och "Davon geht die Welt nich unter".

Sammanfattningsvis är Volker Ullrichs stora biografi oumbärlig dels för att den är aktuell, uppdaterad med den senaste forskningen, dels för att den ger en bild av personen Adolf Hitler som för honom närmare oss, vilket inte är så behagligt men säkert nödvändigt, dels för att den – och här väljer jag att bli mer spekulativ – känns paradoxalt *mer aktuell* i dagens värld än på länge. Inte så att vi står, som Weimarrepubliken gjorde, inför en dödlig kombination av människor med färsk erfarenhet av att döda, organiserade i arméliknande frikårer, ett rättsväsen med stor sympati för dessa, en katastrofal inflation och massarbetslöshet. Men det saknas inte demagoger som hetsar mot minoriteter, vare sig i Indien, Filippinerna, Brasilien – eller i USA? 2016 kom första delen av Ullrichs biografi ut i engelsk översättning. Det var mitt under den amerikanska presidentvalskampanjen och flera kommentatorer såg paralleller mellan den enes ohämmade lögn, demagogi, rasistiska övertoner och den andres. Ullrich har i intervjuer tagit avstånd från sådana lättvindiga paralleller. Men han varnar, bland slutorden i sitt verk, för hur "snabbt en demokrati kan gå överstyr, när de politiska institutionerna sviker och civilsamhällets krafter är alltför svaga för att bemästra den auktoritära hemsökelsen".

Eftervärlden måste bygga motkraft. Kring Königsplatz i München fanns nazisternas centrala byggnader; deras partihögkvarter, det så kallade *Braunes Haus*, är rivet och ersatt med ännu ett utmärkt museum över det förgångna. På något sätt är det mera hoppfullt att ledarens forna högkvarter, det så kallade Führerhaus finns kvar men numera inrymmer en *Hochschule für Musik und Theater*, där man förhoppningsvis får lära sig att verklig konst kräver inlevelse och identifikation och inte hatiska paroller. ✱

Lars Åke Augustsson

EU-flaggans tolv stjärnor: varsel om apokalyps.

FOTO: ALAMY

Det kidnappade Europa

POLITIK

Som en märklig ironi ser Régis Debray det, att de tolv stjärnorna i EU-flaggan ursprungligen är en kristen symbol, hämtad från Johannes apokalyptiska uppenbarelser. Ché Guevaras franske revolutionskumpan, numera politiskt moderat medieprofil, anser nämligen att EU är en sekulär religions-Ersatz i ett avsakraliserat Europa. Inslaget av apokalyps innebär däremot ingen motsägelse. Det visar han med all önskvärd tydlighet i sin senaste essä *L'Europe Fantôme*. Inte heller ligger det något egendomligt i att han hyllar hundraårsdagen av Paul Valérys berömda utsaga från första världskrigets slut: "Vi civilisationer vet numera att vi är dödliga" i den bok som utkommer samtidigt: *Un été avec Paul Valéry*.

Debray låter sig nämligen i hög grad inspireras av den längesedan döde poeten. En annan av Valérys förutsägelser om den europeiska kulturens utveckling citeras också i Europaessän: "Jag undrar

om inte allting här i Europa slutar i vanevett eller allmän upplösning". Av alla Valérys roller – som poet, moralist, filosof, kritiker, geopolitiker, dramaturg och föreläsare – var, menar Debray, den viktigaste den som härold för det 21:a århundradet. Med sin laserblick på det internationella läget, förutsåg han redan 1927 hur Europas kommande förfall skulle se ut:

"Europa åstundar synbarligen att styras av en amerikansk kommission. Hela dess politik syftar till det. Som den kontinent som vill lösgöra sig från sin historia skulle vi avlastas den av de lyckliga folk som inte har någon eller knappt. Det blir dessa lyckliga folk som påtvingar oss sin lycka."

Och 1945, då EU så att säga började ligga i stöpsleven, uttalade han ännu en profetia: "Det är slut på Europa."

Valéry var dock ingen militant interventionist som försökte bygga någon doktrin av sina åsikter. Han förblev en "intellektuell på kvartstid", som trodde på sanningens kraft och hade förtroende för att den en gång skulle bryta

>>

Paul Valéry: förutspådde vanvett och upplösning.

PAUL VALÉRY AV YUN GEE

fram. Det hindrade inte att han i mellankrigstiden tog aktiv del i Europas andliga gemenskap, som vid bildandet av Penklubben eller Kommissionen för litteratur och konst under Nationernas Förbund, liksom i dess radio- och museiråd. Han var hedersmedlem av Paneuropeiska unionen. Han satte igång ett omfattande nätverkande inom diplomatin kring de schweiziska sjöarna, i Locarno och Genève. Där deltog både diplomater som Aristide Briand och Alexis Leger, alias Nobelprisbelönade författaren Saint-John Perse, och andra författarkolleger. På den tiden kunde man bygga broar mellan tänkare och politiker; de intellektuella lade sig i politiken och politikerna läste, gick på teatern och besökte ateljéer.

Vem hörde då till Europa? Enligt Valéry de som delar dess anda, det vill säga: alla folk som kan återropa sig på de tre ”dopfuntar” som förenar Europa: det antika Rom med sina institutioner och lagar, kristendomen med sina ”uppsättningar” samvetet och människovärdet. Men främst av allt Grekland, ”för att det med sina axiom och teorem har gett oss det enda och sanna universella, den rena vetenskapen”. Med andra ord: ”Överallt där namnen Caesar, Gajus, Trajanus, Vergilius, överallt där namn som Moses och Paulus, överallt där namnen Aristoteles, Platon, och Euklides på samma gång har haft både betydelse och auktoritet, där är Europa.” Att just vetenskapen fick en så

framskjuten ställning i Valérys föreställningsvärld, berodde på att han såg den som det enda som kunde rädda oss undan nationalismen.

I Valérys ögon var Europa främst Medelhavets kontinent. Hans Europa hade palmen och inte eken som symbol, det behärskades av språk som italienskan, spanskan och franskan snarare än *globalish* – innan lobbyisternas Europa hade övergått till engelska.

EU som ny civil frälsningslära är en tro på mänsklighetens slutgiltiga uppgående i en enda enhet via ett annat slags treenighet: medling, kollektiv säkerhet och nedrustning, menar Debray. Det är bara det att med ständig digital uppkoppling och konsumistisk individualism har det visionära löftet krympt till prosaisk småttighet. Det poetiska har fått ge vika för ekonomisk krasshet och räkenskaperna har tagit över som den heliga skrift. Nu är det i stort sett bara innerstädernas mobilsurfande veganer med sin multipla hemhörighet som sluter upp kring idén. Det är i varje fall inte ”folk som röker och kör på diesel”, som en fransk minister förklarade den senare kategorins utbreda EU-valskolk.

Inom euro-ideologins oheliga allians mellan de tidigare oförenliga lärorens kristdemokrati och socialdemokrati, sköts bilden av idyllen av vänsterflygeln, påpekar Debray, medan den heliga dogmen om maximalt 3 procents budgetunderskott övervakas av högern. Socialistvänstern och socialdemokratien har slutgiltigt låtit sig övertygas av marknadslagarnas ofrånkomliga diktat om ekonomins avreglering. Även om den föga socialistiska dogmen om fri och ohämmad konkurrens kanske inte precis är det bästa sättet att ena folk på. Vad tjänar då EU-Europa till? Jo, menar Debray: till att dölja politikens abdikation och på ett djupare plan avstämning från varje politisk vilja. Då tjänar Europa som alibi för den styrande klassen att dölja för sig själv att den inte längre har grepp om så värst mycket, och att det är en god sak att EU monterar ner våra välfärdsmodeller. ”Det ger i alla fall en progressiv anstrykning åt ett urgammalt sammanhang”, drämmer den gamle revolutionären till med, ”nämligen de rikas dominans av de fattiga.”

Den federativa grammatiken kallar Debray den diskurs som omger EU. Men det som amerikanerna för sin federation har uttryckt i devisen *ex pluribus unum* (av flera en enda) kan aldrig tillämpas på Europa, som förvisso har biografier men ingen europeisk film, lika litet som någon gemensam dagstidning. Hur byråkraterna i Bryssel än anstränger sig lyckas de inte omvandla sin apparat till en organisk nation. Hoppet att genom Europaparlamentet skapa ett Europafolk eller att genom en gemensam valuta få en enda ekonomi att uppstå, har inte uppfyllts. Eurosedlarna avbildar heller inga gemensamma hjältar eller platser ur historien – eftersom dessa inte finns.

Habermas utopiska idé om en ny global konstitutionell patriotism med uppslutning bara kring universella fri- och rättigheter, förblir i sitt tyngdlösa tillstånd blott en filosofers dröm. Människoplantan har behov av verklig mylla. När man nu hävdar att Europas kännetecken är att inte ha några kännemärken, att dess identitet består av att ta emot alla andra identiteter, med vad ska man då identifiera sig? Vilka värden återropa, förutom dem som liksom Habermas har föreslagit, högst allmänt formulerade redan i FN-stadgan eller i Allmänna förklaringen om mänskliga rättigheter? Och hur projicera sig på ett Ingenstans?

Och även om så vore, kräver den federativa grammatiken några konstanter om man ser till verklighetens exempel på federala statsbildningar: en ”federatör”, en fiende, en berättelse. Eller med andra ord: en katalysator, en gräns, en story.

Exempel på ”federatörer” är Lincoln, Cavour och Bismarck som enade USA, Italien och Tyskland. Till fiender utsåg de den brittiska kronan, myllret av småfurstendömen och Österrike. Mot dessa makter riktade de rustandet av en armé och en berättelse om vem man var.

Det är tänkvärt att begreppet ”europeisk” för första gången dök upp i annalerna efter slaget vid Poitiers, då de kristna började fördriva muslimer från kontinenten och hävda sin rätt att bli herrar i eget hus och därmed också sin identitet. Om EU ska vara vän med hela världen utan att ha någon stat eller organisa-

L'EUROPE FANTÔME
RÉGIS DEBRAY
Gallimard
Tracts 2019

UN ÉTÉ AVEC PAUL VALÉRY
RÉGIS DEBRAY
Équateurs
Parallèles 2019

tion att konfrontera, drar Debray slutsatsen att Europa gjorde sorti ur historien i och med EU:s inträde på arenan.

Antingen det gäller Valéry's Medelhavs-Europa, eller det vid Rhen eller Östersjön, har det blivit omkört av sin transatlantiska avknoppning. Hur sannspådd blev inte Valéry i sitt siande om "en amerikansk kommission" nu när verklighetens ex-president för EU-kommissionen, Barroso, belönats med en slutpost på Wall Street och Europaarméerna inordnats under Nato, utbrister Debray sardoniskt. Från USA kommer numera fyra femtedelar av all film och alla serier, två tredjedelar av musik och serieteckningar, nästan samtliga konstgallerier, naturve-

pa börjar eller slutar. Han upplever därför EU-medlemskapet som påtvingat och tillrättalagt.

Vad gäller försvaret ser det ut att bli svårt för en sammanslagning av stridskrafterna. Vem skulle bli överbefälhavare? En lett, spanjor, fransman eller tysk? På vilket språk ska orderna utdelas och hur många fingrar krävas på kärnvapenknappen? Kårandan skulle lämna mycket i övrigt att önska. Men framförallt: Hur skall man kunna samsas om en strategi, ett gemensamt mål, utvärdering av hoten? Hur åstadkomma en snabbinsats på bara några minuter när det vill till enhälliga EU-beslut? Och kan man, när det kommer till kritan, begära av en

lidande med aktörer och statister som samvetsgrant och möjligen aningslöst bär upp dekoren, och med vackra tal och fäfänga traktater försöker återuppväcka de sista anhängarnas intresse för föreställningen. Det gör Debray.

Men i rättvisans namn skall väl sägas att det senaste EU-valet fick ett ovanligt högt deltagande i både Sverige och andra medlemsländer. Visst, men ändå visar en nyligen genomförd studie, redovisad i *Le Figaro Magazine* den 31 maj i år, att immigrationen i ljuset av en krympande europeisk befolkning oroar 69 procent av EU-medborgarna, och att hela 75 procent av dem över 60 och 58 procent av dem mellan 18–24 år anger islam som ett särskilt problem och islamismen som bidragande orsak till populism. Det kan ge en fingerisning om att de övervägande positiva förväntningarna på EU som valet tyckts visa på snarare beror på en förlorad tro på de egna ländernas förmåga att hantera hoten – mot klimatet, från fundamentalistisk islam och från terrorism.

"EU kan långtifrån betraktas som suveränt och demokratiskt då det röstras på en nivå och beslutas på en annan."

tenskapliga, filosofiska och humanvetarfakulteter, leksaker och tidskrifter. Europa har funnit sig tillrätta som vasall.

Det Milan Kundera en gång kallade det "kidnappade Europa" har blivit Onkel Sams favorit-adoptivbarn. Det är inte av servilitet utan en europeisk internalisering av USA:s intressen som den amerikanska rättens extraterritoriella tillämpning upplevs som naturlig. Hur kan vi européer annars så lätt acceptera att få våra banktillgodohavanden beslagtagna och själva bli avlyssnade, få våra företag bötesstraffade och beskattade utanför USA:s gränser och att tvingas följa USA:s beslut om sanktioner mot tredje makt? Hypermakten har uppnått naturaliserad status hos oss och vi lever med i dess konflikter som vore de våra egna.

När det nu en gång är så att det som utmärker européerna är just den envetna vägran att uppgå i varandra, är det då inte en riktigt dålig affär att byta ut sin makalösa inbördes brist på samfällighet mot en helt och hållet artificiell sådan? Hur mycket man än upprepar att enighet ger styrka och att man måste vara av en viss storlek för att utöva inflytande, måste det medges att sökandet efter minsta gemensamma nämnare mellan flera än tolv medlemsländer försvagar de starka och att varje nytt medlemstillskott enbart belastar och försinkar den övertyngda konstruktionen när det är snabbhet som gäller i tävlan mellan nationerna. Det storlekstänkande man har fått på hjärnan skapar ett glapp mellan avgränsningen som kan tas in med sinnena och den rent organisatoriska. Europén får svårt att ha en naturlig geografiuppfattning eftersom ingen ges möjlighet att veta var Euro-

fransk soldat att slåss på liv och död i Litauen? Att dö för Europa, således, när redan att göra det för sitt fosterland sitter långt inne?

EU kan långtifrån betraktas som suveränt och demokratiskt då det röstras på en nivå och beslutas på en annan. I den ojämna maktfördelningen mellan parlament och råd saknar parlamentet initiativrätt till lagstiftning. Valen till Europa-parlamentet förblir illusoriska så länge de behåller fokus på den nationella politiken.

Att det federala projektet skjuter över målet provocerar dessutom fram återfall i det feodala skedet, menar Debray. Gränsernas utsuddande leder till upprättandet av murar, när "progressisternas" moralkakor spelar de avskydda populisterna i händerna. Det är tragiskt att se hur den kontinent där politiken uppfanns nu kastrerar sig själv genom att utsträcka marknadstänkandet till alla aspekter av livet.

På vilken plats på jorden lever man bäst och längst, var styrs man med minst brutalitet, var är man säkrast och vid bäst hälsa? Vart söker sig de utsultna i Afrika och de förföljda och krigstraumatiserade från Mellanöstern med fara för livet? Jo, Europa förstås. Fast den som likt Valéry erinrar sig ömtaligheten hos trossatserna som håller en civilisation vid liv, och svårigheten i att byta ut dem under resans gång, måste väl ändå känna ett visst med-

Euro: gemensam valuta men skilda ekonomier.

FOTO: WIKIPEDIA

Ninna Rösiö

Papua Nya Guinea: drar till sig blåögda forskare.

FOTO: ERIC LAFFORGUE/GETTY IMAGES

Besök av djungelns jultomte

ANTROPOLOGI

En kväll 2009 hettar det till i den isolerade byn Gapun – känd bland lingvister för sitt säregna språk – djupt in i Papua Nya Guineas regnskogar efter att en vit mans studier av svarta hade dragit väpnade lösdrivare till trakten. Den vite är antropolog och byborna har, övertygade om den blondes övernaturliga krafter, byggt honom ett hus flera gånger större än andras – från vilket han som en djungelns jultomte i hopp om samarbete delar ut prylar som våtmärkens folk storögt eftertraktar: tändare, knivar, fotogen, ballonger.

Några år tidigare har den vites närvaro orsakat ett mord på en byinvånare enligt förutsägbart mönster. Extrema skillnader i levnadsvillkor leder förr eller senare till social oro och våld i de flesta samhällen, och givet vad byborna dittills sett av den främmande mannens hantering av tillgångar tänker sig några av skogens män nu att det gamla mordet kan användas för att pressa antropologen, medveten om sin indirekta skuld, på mer pengar än den kompensation som redan lämnats. Tro, rykten, myter, hopp och drömmar om att få lämna fattigdomen har börjat blandas med både rationella och irrationella för-

ställningar om – i byn finns varken skola eller skriftspråk – den vites trollkarlslika förmågor. Det börjar osa hett. Antropologen tror sig uppfatta viskningar och rop, anar ett nytt våldsbrott i vilket han denna gång själv kan bli dödlig måltavla. Varpå han halar fram sin satellittelefon, chartrar en helikopter – och till ett pris ingen bybo kan föreställa sig lyfts den vite upp ur det svarta eländet.

Kvar i träsket står studieobjekten. Bland våldsspiralerna.

Jag vet inte om någon postkolonial teoretiker läst den svenskamerikanske antropologen Don Kulicks senaste bok *A Death in the Rainforest*, men att hans tidigare förlag inte ville ge ut boken är inte förvånande. Kanske inte så mycket för att den yviga raljansen – spottloskorna mot akademiska kolleger och knäppa locals är tänkta som läsarförtroende men fungerar dåligt, i alla fall på mig – i kombination med den uppenbara naiviteten kan uppfattas som rasistisk, utan för att bokens ärende under läsningen försvinner i ett slags välformulerad kvicksand. I sig, möjligen, ett resultat av allt för många redaktörers krav på nyansering förklaringar och mildrande omskrivningar.

Kulicks formella syfte, åtminstone det mest påtagliga, är att studera hur språk dör. Papua Nya Guinea är inte bara en

djungel i vanlig bemärkelse, utan också en djungel av språk; på en yta lika stor som och inom en befolkning något mindre än Sveriges pratas nära 1 000 unika språk, vilket länge har attraherat lingvister från hela världen. De flesta av landets språk har ännu inte dokumenterats och talas av grupper på mindre än tre tusen personer. Många av dessa, som Gapuns språk *tayap* – det som Kulick efter vissa äventyr bestämmer sig för att studera – bara av något hundratal. Som grön antropolog, långt innan hela disciplinen efter postkolonial kritik skulle hamna i kris, ”hittar” han Gapun 1985 och reser sedan med ojämna mellanrum tillbaka för att följa *tayap* in i döden. Han besöker byn under längre perioder 1986, 1991, 2009 och under kortare vid ytterligare några tillfällen, innan han 2014 likt en utmattad backpacker ”tröttnade” på allt som har med byn och dess människor att göra.

Den 30 år långa berättelsen om hur *tayap* slukas av det större språket *tok pisin* innehåller förvisso en del intressanta tankar och omtumlande fakta. Som att varje gång ett språk dör försvinner något unikt och värdefullt oåterkalleligt ur mänsklighetens gemensamma bok, och att 90 procent av världens 6 000 språk just nu är hotade, är förstås alarmerande även om det inte är svårt att förstå varför.

Byliv: ingenting är gemensamt.

FOTO: ALAMY

De 100 största språken talas idag av 96 procent av jordens befolkning, vilket gör dem till bättre redskap. Mer användbara än de tusentals små. Kulick sörjer på goda grunder och med vackra ord de små språkens hädanfärd och att mänsklighetens kommunikativa utveckling, i takt med att allt fler kulturer möts, så att säga åter upp språk, är måhända sorgligt. Men, för att använda ett begrepp som tycks vara på väg tillbaka, naturligt.

På ett annat ställe gör författaren stor affär av att Gapuns människor – ”till skillnad från många andra samhällen runt om i världen” – inte uppfattar språk som något gemensamt. Faktum är att *inget* i byn är gemensamt, allt – varje palm, machete, kastrull, yxa, träd – ägs av någon och på samma sätt äger varje individ ”sin egen version av språket”. Till en början låter det intressant, och man sympatiserar med Kulicks vilja att skaka om västerländska stereotyper – traderade av mången antropolog – om att urfolk delar på det mesta, medan väst gått ner sig i privategendomens dekadens. Men det analytiska avstampet får ingen meningsfull utveckling och när läsaren har skrapat bort några tjugiga formuleringar och börjar fundera på vad påståendet eller föreställningen egentligen innebär faller det ihop i trivialiteter. Även *min* svenska är förstås något jag själv äger, men så fort jag använder den blir den något jag – precis som för Gapuns invånare – delar. Har gemensamt med andra. Annars vore det ju inte ett språk. Delandet ligger så att säga i språkets definition.

Kulick ska ha en stor eloge för att ha dokumenterat och för eftervärlden bevarat *tayap*, men hans kamp för att säga djupsinnigheter om ”språkdöd” stannar dessvärre i en stapel självklarheter: ”Ett språk dör inte bara rätt och slätt; det finns inte här den ena minuten för att försvinna i nästa. Istället löser språk upp sig, de tynar bort.”

Som läsare sörjer man dock inte bristen på djupare språkanalyser eftersom boken trots deklaration – undertiteln lyder ”how a language and a way of life came to an end in Papua New Guinea” – bara marginellt rör ämnet. Ett tag ser det ut som att Kulicks egentliga ärende är upprättelse för en sargad epok i antropologins historia, tiden då kollegerna i Margaret Meads anda rakryggat reste långt bort och intresserade sig för ”andra” – det vill säga: innan alla doktorander, med Kulicks ord, ängsligt började ”stanna hemma” för att bara studera ”människor som dem själva”. Till Freuds idé om upp-

hovsmännen till vetenskapens ”tre stora revolutioner” – Kopernikus, Darwin och (förstås) Freud själv – vill Kulick nu lägga Mead och hennes kolleger från det tidiga 1900-talet; de som saluförde ”den chockerande nymodiga idén” att alla kulturer, hur bisarra de än kan förefalla ur ett västerländskt perspektiv, har ett unikt värde och att olikheten mellan ”dem” och ”oss” kan lära alla något stort om mänsklighetens mångfald.

Här finns överlappningar såväl till den kanadensiske filosofen Charles Taylors teorier om den kulturella olikhetens vär-

mot slutet men avsnittet känns mest som en inslängd gymnasieuppsats – och det tar ett tag att fatta att inget av detta heller är meningen.

Kulick vill berätta en *story*. Bara det. Uttråkad av stiffer akademiska skrivformat och pk-maffior som ropar *makt-perspektiv!* så fort en vit man tar till orda har han velat släppa loss och utan hämningar dra historien om sig själv och Gapun. Med rafflande cliffhangers, ohämat förakt för det mesta, detaljerade näradödenupplevelser och fritt och fullt

”Uttråkad av stiffer akademiska skrivformat och pk-maffior har Kulick velat släppa loss och utan hämningar dra historien om sig själv och Gapun.”

de i sig som till aktuella strömningar inom dagens vänsterradikala identitetspolitik och den identitära högeradikalismens etnopluralism – och givet Kulicks parallella roll som forskare inom den identitetskritiska queerteorin hade det varit intressant att läsa fördjupningar. Men även Meadhyllningarna blir bara snabb-skisser. Kantade av trötta funderingar om ”huruvida kunskaper om någonting alls numera är till någon nytta överhuvudtaget”. Och om författaren avsåg att tillskriva Gapunbornas kultur något som helst värde utöver det säregna språket, är det omöjligt för läsaren att finna detta bland alla sarkasmer som regnar över Kulicks slem-ätande grannar i ”träsket”.

Som vanligt när män på ålderns höst skriver självbiografiskt blir det lite för många ”nu för tiden” men dessbättre vägs de här upp av en *I don't care*-attityd som gör att man till slut, liksom bakvägen, finner ett stort värde i den här berättelsen. Boken säger inget särskilt spännande om vare sig språk, kultur, antropologi eller nya och gamla sociala och ekonomiska realiteter för isolerade folk i Papua Nya Guinea – en ansats till det senare görs

utvecklat språk – boken är i vissa delar fenomenalt skriven och aldrig tråkig – tas läsaren med till regnskogen och dess folk och får genom Kulicks lins följa det bitvis galna projektet som gjorde att *tayap* mot alla odds blev nedtecknat.

Titeln ”död” ska, tror jag, tolkas flerdigt. Dels som *tayaps* död: språket ”kommer med säkerhet att vara borta inom de kommande 100 åren”. Dels som slutet på, döden för, den 30 år långa relationen mellan Kulick och Gapun. Antropologen har fått veta vad han behöver och säger nu tack och goodbye. Att det folk han i perioder levt med inte kan läsa hans slutliga omdöme om vilka de är, varför de finns och varför de gör som de gör, ger läsaren plågsamma insikter i vilket dominansförhållande som råder – men kanske är det som författaren antyder: att skriva om ”andra” är alltid, ofrånkomligen, ett övergrepp. Han ser det som en sorts antropologens värnplikt, ett helvete man inte kommer undan men som man jublande muckar från när man äntligen får lämna objekten och återvända till den vita världens sköna våningar, vin och weekendflyg.

Här finns också berättelsen om bybor-

>>

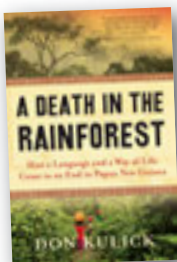
nas idé om Kulick som en "död bybo som återvände till livet", men konkret handlar kanske "död" mest om det där mordet på Kawri, en av byns män, som av oklara skäl dödas efter att antropologens närvaro dragit rövare till platsen: "Även om jag inte var direkt ansvarig för Kawris död, så var jag inblandad i den. Om jag inte hade kommit till Gapun så hade Kawri fortfarande befunnit sig i livet." Kulick anmäler det hela till myndigheter, får senare ut en summa försäkringspengar han enligt egen utsago gör vad han kan för att få fram till berörd familj – men kompensationsförsöket föder bara mer trassel, fler myter, mer våld.

Den som har läst *Ingen tobak, inget halleluja!*, Eric Lundqvists klassiker från 1956 om en svensk missionärs hopplösa frälsningsprojekt på Nya Guinea – prästen tvingas muta de infödda på med växande mängder tobak för att få dem till kyrkan – kommer att känna igen sig. Kulick tycks omedveten om vilken blåöghet hans historier redovisar, vilket å andra sidan ger läsningen ett lite pikant om än något generande mervärde. Ena dagen beskriver han sin verksamhet som om "jultomten hade slagit upp sin verkstad i regnskogen", men efter att tomten/antropologen har bytt plastsaker mot glosor och verbformer blir han – som Lundqvists missionär – till synes på allvar förvånad över att "hur mycket jag än hade med mig, så var det aldrig tillräckligt".

Metoden är kanske inte helt tillförlitlig, men Kulick menar om jag förstår saken rätt att alternativ saknades och att målet – kartläggningen av *tayap* – nåddes. Till priset av en bybos död. Och en forskares stora umbäranden. Hur vi kan vara säkra på att det Gapuns invånare, vid sidan av författaren de enda källorna, har berättat för

Kulick inte till stora eller små delar bara har fabulerats fram i hopp om presenter eller annat utbyte förtäljer inte historien. ✖

Magnus Linton

**A DEATH IN THE
RAINFOREST**
HOW A LANGUAGE
AND A WAY OF LIFE
CAME TO AN END IN
PAPUA NEW GUINEA
DON KULICK
Algonquin 2019

Ja till Europa: det var då det.

FOTO: P.FLOYD/GETTY IMAGES

Jasägarna som ändrade sig

POLITISK HISTORIA

Den 24 mars 1990 samlade den brittiska premiärministern Margaret Thatcher i hemlighet så många inhemska Tysklandsexperten som möjligt för att diskutera Tysklands och Europas gemensamma framtid. Rädslan var stor för att ett återförenat Tyskland än en gång skulle gå sin egen väg och på sikt återigen hota Europa.

Vi vet hur det gick. Det förenade Tyskland integrerades tämligen väl i det nya Europa. Tyskarna ville inget hellre än att bli de goda européerna. Att inte utmärka sig och hålla en låg profil. Thatchers rädsla hade så här i efterhand inget fog för sig.

För britten är relationen till Europa över tid å andra sidan rejält problematisk. En del premiärministrar har stupat på Europafrågan (Thatcher, Cameron, May). Andra har utnyttjat förhållandet till den europeiska kontinenten för egen politisk vinning. Här är Boris Johnson exemplet par excellence. Han strävar efter "splendid isolation", ett suveränt UK, och förstärkt koppling till resten av den engelsktalande världen, i synnerhet USA.

Vi har otaliga gånger hört Johnsons hyllningar till Churchill. En retorisk finess av en politiker som samtidigt riktat ett tungt slag mot det brittiska parlamentet när han lät stänga det. Det är framförallt symboliken som står ut. Churchill vänder sig i sin grav. Att Johnson slänger ut Churchills barnbarn är illa nog, men att ge sig på vad som är brittiska politikens *raison d'être* kan stå honom dyrt. Högsta domstolen gav snabbt klara besked om att det var olagligt att stänga

parlamentet. Det borde han själv ha kunnat räkna ut. Det har han säkert gjort också, men han valde att spela ett högt spel.

Färden mot ett brittiskt uttåg hade så här i backspegeln börjat redan i december 2011. David Cameron lade då in sitt veto mot en fördragsrevision om skärpt budgetdisciplin inom EU. Den irländske statsvetaren Hugo Brady menade vid det tillfället att efter det brittiska vето skulle EU inte längre bli sig likt. Mindre än två år senare utlyser Cameron en folkomröstning om Storbritanniens framtid i Europa. Det är naturligtvis inte en rak linje mellan de båda händelserna. Den tanken vore litet väl konspiratorisk. Men ur ett vidare perspektiv kan det förklaras av att relationen Storbritannien och Europa över tid alltid har skavt.

Vad händer nu? I korten ligger att före oktobers utgång kan Boris Johnson avgå, utlysa nyval, folkomrösta, genomföra en överenskommelse med EU, eller driva ut landet utan avtal. Inget av det ovan nämnda är särskilt attraktivt, inte ens för den sittande premiärministern. Men det skulle inte förvåna om han ändå lyckas navigera sig genom svårigheterna. Varför? Jo, oppositionen befinner sig i ett sällan skådat kaos. Det är möjligtvis Boris Johnsons smala lycka.

Så här i skrivande stund, i slutet av september 2019, är det således omöjligt att komma med några kvalificerade gissningar. Det är bara att sitta still i båten och bevittna dramat på de brittiska öarna. Men ett tips kan var att läsa den brittiske Oxfordhistorikern Robert Saunders bok om den för många okända folk-

omröstningen 1975 om Storbritanniens vara eller icke vara i 1970-talets europeiska gemenskap, *YES to Europe!*. Det är en perspektivrik berättelse om Storbritannien som berör såväl inrikes- som utrikespolitik.

När britterna röstade bort Storbritannien ur EU förändras landets politiska och ekonomiska förutsättningar i ett slag. Brexit jämförs med Jugoslaviens sammanbrott. Den välkände Oxfordhistorikern Timothy Garton Ash hävdar att brexit mycket väl kan vara slutet på EU och pekar på hur Europas högerpopulister genom brexit har fått en lyftkraft utan dess like. Brexit är som Berlinmurens fall, fast tvärtom.

Jämförelserna med Jugoslaviens sammanbrott, Berlinmurens fall och det brittiska imperiets fall som gjordes av en del brittiska kommentatorer skjuter möjligen över målet. Men det är frestande att söka i det förflutna för att förstå nuet.

Det är just så Saunders gör, inte systematiskt men mera reflekterande. Han gör en diakron jämförelse det vill säga: han ställer folkomröstningarna 1975 och 2016 mot varandra och försöker se likheter och olikheter. Men boken är främst upp-

"Boris Johnson exemplet par excellence. Han strävar efter 'splendid isolation' och förstärkt koppling till resten av den engelsktalande världen."

byggd kring händelserna 1975. Däremot avstår han explicit från att försöka sig på att vaska fram utvecklingslinjer och teman över tid.

Saunders konstaterar att såväl 1975 års premiärminister Harold Wilson (labour) som David Cameron båda var motvilliga européer. Båda insåg vikten av medlemskap i det europeiska projektet, men de omfamnade inte tanken på den europeiska gemenskapen. Cameron som Wilson ledde ett splittrat parti med en liten majoritet i parlamentet. Harold Wilson använde folkomröstningen som ett förhandlingskort i förhållande till Gemenskapen. Han ville förhandla fram bättre villkor. David Cameron följde Harold Wilsons spelplan till punkt och pricka när han i sitt så kallade Bloombergtal i januari 2013 offentliggjorde sitt beslut om folkomröstning. Tanken var naturligtvis att göra om sin föregångares succé. Men till skillnad från 1975 blev 2016 en katastrof. I varje fall i förhållande till Camerons intentioner, vilket han vidimerar i sina nyutkomna memoarer.

Folkomröstningen 1975 skapade inte en fundamental politisk kris med två på varandra avgående premiärministrar – först David Cameron och därefter The-

resa May inom en relativ kort tidsperiod. Det politiska etablissemangen skakades inte i sina grundvalar. Inte heller förorsakade folkomröstningen omedelbara gra-

Boris Johnson: strävar mot *splendid isolation*.

FOTO: XINHUA/TT

va och svårläta splittringar såväl inom Labour som framförallt inom det konservativa partiet. Det politiska etablissemangen höll och gick relativt snabbt vidare till *business as usual*. Icke desto mindre hade folkomröstningen varit den första i Storbritanniens nationella historia. Aldrig tidigare hade en politisk fråga lämnat Westminster det vill säga centralmakten och lagts i händerna på folket. Parla-

mentets suveränitet sattes på prov. Och överlevde.

Genom folkomröstningen hade Storbritannien visat att de ville tillhöra den tidens europeiska gemenskap med rösterna 62,7 procent mot 32,8. Saunders pekar också på att innan Storbritannien gick med i Gemenskapen 1973 var landet mer än någonsin i brittisk historia en integrerad del av den europeiska kontinenten. Redan i början på 1960-talet hade britterna med Harold Macmillan som premiärminister ansökt om medlemskap i Gemenskapen. Men man stoppades då av Charles de Gaulle.

Det som var anmärkningsvärt med britternas ansökan var att den gjordes bara något år efter att de hade tagit initiativet till att skapa EFTA. Detta var en helomvändning som samtiden inte omedelbart såg poängen med.

Bakgrunden var att britterna relativt snabbt förstod att EG inte blev det misslyckande som de hade förväntat sig. Storbritannien insåg att de framöver kunde förlora stora marknadsandelar i Västeuropa samtidigt som deras

starka position i imperiet höll på att svikta. Men som vi sett fick britterna sitta i det europeiska väntrummet i mer än tio år. de Gaulle var rädd för att ett brittiskt medlemskap skulle ge USA mer inflytande inom Gemenskapen samt utmana Frankrikes unika position som det ledande landet inom EG. Med de Gaulle borta från presidentskapet förändrades samarbetet och Storbritannien släpptes in 1973 tillsammans med Danmark och Irland. Två år senare bestämde sig Labour för att utlysa en folkomröstning om medlemskapet. Bättre villkor var ett argument. Agerandet verkar synnerligen bekant.

1975 ansågs Storbritannien vara "the sick man of Europe". Karikatyrer avbildade landet som ett sjunkande skepp med en besättning som med iver paddlade mot den frälsande gemensamma marknaden. I en tid av nationellt nödläge framstod de starka ekonomierna på kontinenten med Västtyskland som främsta exemplet som räddare i nöden. Mat på bordet, trygghet i vardagen och plånboksfrågor var viktigare än suveränitet och oberoende. Det var avgörande för utgången av folkomröstningen 1975. Förhållandena var precis tvärtom 2016 men en stagnerad eurozon, arbetslöshet och låg tillväxt på den europeiska kontinenten. Suveränitet och oberoende blev nu verktyg för att riva sig loss från kontinenten.

Saunders bok är så mycket mer än en jämförelse mellan två folkomröstningen med fyra decenniers mellanrum. I smått och i stort återkommer författaren hela tiden till hur Storbritanniens förhållande till sin omvärld skall förstås. Ett ständigt sökande efter en självförståelse i förhållande till Europa liksom till det nu förlorade imperiet. Risker är dock stor att britternas behov av utanförskap denna gång – om nu brexit genomförs och möjligtvis under Boris Johnsons ledning – kastar det forna imperiet ut i en situation starkt beroende av utvecklingen på världsscenen där Kina, USA och inte minst EU är huvudaktörer. Storbritannien får då finna sig i att navigera på bästa sätt utifrån en provinsial och perifer situation. ✿

Hans-Åke Persson

YES TO EUROPE!
THE 1975 REFERENDUM
AND SEVENTIES BRITAIN
ROBERT SAUNDERS
Cambridge University Press
2018

Anser sig tala i folkets namn: Marine Le Pen.

FOTO: CLAUDE PARIS/TT

När folk tycker fel

POLITIK

Vid det här laget har det blivit svårt att freda sig ifrån den tsunami av böcker som driver tesen att populismen är på väg att gräva en grav för den västerländska demokratin, speciellt så som den har sett ut efter andra världskrigets slut. Många författare tar för givet att den liberala formen av demokrati egentligen är den enda legitima och att alla avvikelser från normen innebär hot som måste fördömas.

Men inte bara det. Vanligen används ordet "populism" som ett skällsord – och det må väl vara hänt – men det används också – och det må inte vara hänt – som ett argument. När man väl en gång har lyckats klistra etiketten populist på ett parti eller en politiker, så behövs inga ytterligare argument och populisterna är inte längre välkomna i de fina, påstått demokratiska och upplysta salongerna. Man behöver inte längre logiskt och intellektuellt tala för sin sak.

Detta är ett tillvägagångssätt som passar de intellektuellt lata och historiskt okunniga. Det är en av de lärdomar eller insikter man kan hämta från Nadia Urbinatis *Me the People*. Hennes bok är visserligen ofta ganska snårig men den ger en mer nyanserad bild av populismen, eller rättare uttryckt: populismerna, eftersom den kommer i vitt skilda former. Titeln är en ironisk blinkning till den amerikanska författningens inledande ord – *We the people* – eftersom populismen ofta men långt ifrån alltid personifieras i en ledare som i egen person säger sig förkroppsliga folket och dess vilja.

I vissa av sina varianter kan populismen vitalisera demokratin, i andra utgöra ett hot. Men, och det säger Urbinati flera gånger, att rakt av fördöma den är just odemokratiskt. Det är en folklig rörelse och den är mångfasetterad. Populismen är, skriver hon, "en global rörelse men varje speciell manifestation av populismen har sina egna lokala, kontextuella och specifika egenskaper."

En av orsakerna till att så är fallet är att, åtminstone enligt somliga, populismen inte är en ideologi eller en viss politisk regim, utan en representativ process som konstruerar ett "kollektivt subjekt" som strävar efter inflytande och makt. Att den vill ha makt är inget att säga om – alla politiska rörelsers mål är att tillskansa sig makten.

En annan signifikativ skiljelinje påstås gå mellan populism i fattiga länder och i rika länder. Urbinati skriver att populismen i länder utan långa och starka demokratiska traditioner – Venezuela och några andra Latinamerikanska länder skulle väl kunna ge syn för sägen – gör det lättare för populistiska ledare att inte bara förvandla – *transform* – utan ödelägga demokratin. I dessa länder är populismen nästan alltid förknippad med en person, som till exempel Juan Domingo Perón i Argentina eller Hugo Chávez i Venezuela.

I Europa och Nordamerika är den ibland utan tydlig ledare. Där kan den lika gärna stå till vänster som till höger, de gula västarna i Frankrike och Tea Party-rörelsen och Occupy Wall Street i USA visar att den inte alltid har samma politiska inriktning och saknar identifierba-

ra ledare. Hade Urbinati väntat litet med att skriva sin bok, skulle hon kunnat hämta ytterligare ett exempel genom att lyfta fram det som just nu händer i Hongkong.

Urbinati är professor vid Columbia University i New York; politiskt verkar hon stå en bit till vänster om mitten. Istället för att för femtielfte gången försöka bestämma vad populism *är* – en ideologi, en mentalitet, en strategi eller stil – frågar hon vad populismen *gör*. Hur den förändrar den representativa demokratin.

Det torde väl vid det här laget var tydligt att den representativa demokratin idag dras med stora problem. Alltför vanliga väljare känner – och det är ofta en mer eller mindre vag känsla snarare än en tydligt artikulerad intellektuell insikt – att demokratin med sina partier inte längre representerar dem och deras intressen. Partierna har mera gemensamt med varandra än med väljarna. Den reella makten har hamnat hos någon form av oligarki, det kan vara träsket i Washington, den djupa staten, Davosmänniskan, en demokratiskt oansvarig EU-byråkrati eller hos Facebook och Google. Med rätt eller orätt utmålas alla dessa som folkfiender som i sin maktfullkomliga arrogans tvingar fram folkliga initiativ. Urbinati skriver: "Populister hävdar att konstitutionell demokrati har misslyckats med att infria sitt löfte att se till att alla medborgare har samma politiska makt."

Det populistiska hotet mot demokratin – i den mån det alls är ett hot – kommer alltså i första hand inifrån, inte utifrån; det är orsakat av tillkortakommanden inom den reellt existerande demokratin. En svaghet i *Me the People* är att den inte alls tar upp de ekonomiska faktorer som kan tänkas ligga bakom det populistiska uppsvinget, till exempel den ökade klyftan mellan mycket rika och en medelklass som känner sig marginaliserad och snart proletariseras. Urbinati medger detta och försvarar sig med att ekonomi ligger bortom hennes kompetens.

Redan tidigt i sin bok tar Urbinati avstånd från den vanliga distinktionen mellan liberal och illiberal demokrati. Det ligger i själva demokratis natur att den inte bara tillåter utan uppmuntrar fri debatt och skarpa motsättningar. Om ett block av liberala partier permanent lägger beslag på makten så är det inte längre en väl fungerande demokrati. "Liberal demokrati", skriver hon, "är en pleonasm och illiberal demokrati en självmotsägelse, en oxymoron." Liksom populismen kommer demokratin i mer än en form.

Urbinati varnar för vad hon kallar *hybris definitoria*, ett slags övertro på definitionens kraft att göra verkligheten mer

entydig än vad den faktiskt är. Populismen kan vara sekulär eller ha starka religiösa inslag, den kan använda nationalistiskt språkbruk eller anamma myten om "first occupants", alltså att de som först påstås ha bebott ett land eller plats har speciella eller exklusiva rättigheter. Gemensamt för många av dess former är en betoning av *ethnos* och *demos*, nationen och folket. Men det är inte vilket folk som helst. Det handlar om en grupp som sägs vara det sanna eller till och med goda folket och som har känt sig undanskuffat och föraktat. Hillary Clinton uttryckte det precis och koncist när hon kallade Donald Trumps anhängare för *deplorable and irredeemable*, beklagansvärda och ohjälpligt förtappade.

Det hör numera närmast till god ton bland politiska analytiker att tala om populism som om den utgjorde en demokratins kris. Urbinati har föga tålmod med dessa. Hon ser inte någon kris och "flörtar inte med apokalyptiska visioner". I ett stycke som statsvetare och politis-

om Urbinati inte bortser från ett slags fascistisk skugga som vilar över den. Fascismen använde sig av korrupta maktmedel – demagogi och tyranni. Populismen använder sig av det förra men inte av det senare. Skulle den göra det slår den naturligtvis över i fascism.

Om Urbinati har rätt är demokratin inte i kris men partidemokratin är det. Den är i flera länder i färd med att ersättas av vad hon kallar *audience democracy*, som kretsar kring ledaren och de käns-

"Urbinati har inget till övers för dem som menar att felet ligger hos den stora otvättade massan som är både dum och okunnig."

ka tyckare borde ta till sig skriver hon: "Det är inget 'odemokratiskt' att välja en främlingsfientlig ledare; det är heller inget 'odemokratiskt' i uppkomsten av partier som är emot etablissemang. Demokratien är inte i kris för att eller när den ger oss en majoritet som vi inte gillar eller som vi föraktar."

Att utmana etablissemang – ett i och för sig ganska otydligt begrepp – är inte odemokratiskt utan snarare demokratins livsluft och en av dess mest betydande fördelar gentemot andra styrelseformer. Att beskriva brexit som en kris för demokratin anser hon närmast löjväckande; det vore att förneka att demokratin kan innehålla folkliga rörelser och folkomröstningar och inte bara etablerade politiska institutioner.

Att populismen fortfarande i vida kretsar har dåligt rykte är förstås begripligt. Tiden efter första världskriget i Europa banade den väg för fascism. Efterkrigstidens Latinamerika har i flera länder sett en liknande utveckling.

Dagens situation i Europa ser annorlunda ut. I fullt ut demokratiska länder utmanar den, som sagt, det representativa styrelseskicket inifrån. Den upphäver inte fria och konkurrensutsatta val. Tvärtom ser den sådana som ett sätt att legitimera rörelsen. Så länge den respekterar fria val är den demokratisk även

lor som han eller hon kan väcka hos folket. President Trump är det tydligaste exemplet på det. I stora massmöten entusiasmerar han folkmassor; i jämförelse med dessa framstår hans konkurrenters samlingar som beskedliga sýföreningsmöten. Trump är formellt republikan men avskydd av många traditionella medlemmar i Republikanska partiet som inte känner igen sig i hans folkliga tonfall och illa dolda förakt för tidigare respekterade eliter.

Me the People kommer inte att bli det sista ordet om populism och kommer nog inte heller att omvända särskilt många i dagens polariserade värld. Men den borde tvinga dem som är intresserade av dessa spörsmål att fundera litet djupare innan de tar sig självgodast bröstoner.

Urbinatis bok har en cynisk eller åtminstone mörk syn på politiken. I Carl Schmitts efterföljd skjuter hon i sank den fromma myten som vill inbilla oss att vi alla djupast sett har gemensamma intressen och strävar mot samma mål. Istället har vi hamnat i en kompromisslös antagonism som står bortom eller vid sidan om den gängse vänster-höger-uppdelningen. I vår nya sköna värld är politiken inte längre ett spel utan ett krig med vinare och förlorare.

Demokratins kris? – eller inte.

ILLUSTRATION: PARESH NATH

Populismens framfart innebär, hävdar Urbinati, slutet på alla utopier och idealiseringar.

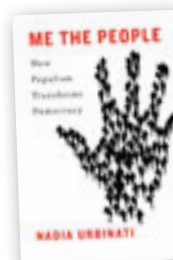
Riktigt hur vi ska hantera denna situation vet hon lika lite som alla andra. Hon har inget till övers för dem som menar att felet ligger hos den stora otvättade massan som är både dum och okunnig. Hon avfärdar på fullt allvar framförda förslag att endast de som kan visa att de är åtminstone hjälpligt politiskt informerade ska ha rätt att rösta.

Flera gånger tar hon avstånd från de gravallvarliga tyckare som talar om demokratins kris. Alldeles mot slutet av sin bok tycks hon något modifiera denna ståndpunkt. I själva verket hänger kris och demokrati ihop. Demokratien har alltid varit attackerad från både vänster och höger. Den är inte ett gudagivet naturligt tillstånd; vi har inte rätt att lugnt anta att när den en gång väl är etablerad, ska den tryggt leva vidare. Den undergår hela tiden förändringar. Just nu är partidemokratin under attack. Den fungerar så dåligt att den har orsakat en populistisk framgångsvåg som inte visar några tecken på att avta.

Nadia Urbinati och många med henne hoppas väl att så ska ske, men då räcker det inte att demonisera rörelsen, istället måste dess motståndare vara beredda att förvandla institutioner så att de blir mera öppna för ett bredare och mer direkt folkligt inflytande. EU och nomenklaturen i Bryssel måste göra något innan det är för sent.

Avslutningsvis antyder författaren att populismen inte har realistiska lösningar på de utmaningar som demokratin idag står inför. Men så länge etablissemang, den gamla ordningens män och kvinnor, inte vill eller kan lösa problemen eller ens se svårigheterna, kan vi nog räkna med att det "goda" folket också i fortsättningen kommer att ta på sig gula västar. Folket kommer att trotsa förmaningar och bannor från dem som anser sig veta bättre och envist fortsätta att rösta på fel kandidater. ✱

Carl Rudbeck

ME THE PEOPLE
HOW POPULISM
TRANSFORMS DEMOCRACY
NADIA URBINATI
Harvard University
Press 2019

Wolverine: fulländad kropp och romantisk avvikare.

FOTO: ALAMY

Gudar och monster gör comeback

IDÉHISTORIA

Det fanns en tid då människan delade sin värld med gudar, hjältar och monster eller ansiktslösa makter som naturen eller ödet. Med renässansen och upplysningen inledades en tyngdpunktsförskjutning från Den Andre mot Människan. Människan blev alltings mått och alltings centrum. Vad en människa är och vilka rättigheter som tillkommer henne ansågs vara odiskutabla självklarheter. Men idag är humanismen ifrågasatt – inte av en antihumanism, men väl av en posthumanism som ställer besvärliga frågor om humanismens natur. Posthumanismen problematiserar genom att ställa frågan om vad en människa är och i vilket avseende hon kan tänkas vara unik. På något sätt har pendeln slagit tillbaka. Gudar och monster har gjort comeback, fast i en annan mening. De aktualiserar gränser som är otydliga och därför fyller oss med visst obehag – som vårt förhållande till naturen, andra livsformer och de maskiner som vi lever i allt tätare symbios med.

Med exempel från litteratur, film, tv-serier, internet och andra massmedier ställer Jan Grue, professor i kvalitativ metodik på Institutt for spesialpedagogik vid Oslo universitet, dessa frågor i *Det var en gang et menneske. Posthumanism som tanke og tendens*. Han är aktiv som

litteraturkritiker, debattör och författare av såväl fackböcker som skönlitterära verk. Det hör till bilden att Grue lider av en neurologiskt betingad muskelsjukdom och därför är rullstolsbunden. Funktionshämningar, hävdar han, har nästan alltid beskrivits som ett problem i den humanistiska världsbilden. Han tillägger syrligt att detta att problemförlära vissa grupper av människor har som bekant en rätt mörk historia. För honom är det mödan värt att pröva posthumanistiska resonemang och ställningstaganden, därför att de är intressanta och uppfriskande provocerande. Själv beskriver han sin bok som ”en humanistisk bok om posthumanismen”.

Grue diskuterar humanism kontra posthumanism i sex essäer. En handlar om synen på döden, en annan om jaget och medvetandet i modern litteratur, en tredje om humanistisk kunskapsproduktion och så vidare. Grue har humor och är associationsrik, men det är lätt att som läsare ibland tappa orienteringen i det forsande verbala flödet... vad är det nu, frågar man sig otåligt, han vill komma till? Men det är kanske så här det måste bli när det handlar om en filosofisk inställning som trevar sig fram, som ifrågasätter utan att ha några klara och entydiga svar.

Posthumanistiska tankegångar uppträder tidigt redan hos de nya franska filosoferna, särskilt hos Michel Foucault. Enligt honom är människan en uppfinning, en

konstruktion, en artefakt. Om grunden för denna konstruktion skulle komma i gungning och ge vika – ja, då kommer bilden av henne att slätas ut, som ett ansikterit i strandkanten. Våra handlingar och utsagor är inte självklart våra egna; de formas av andra individers handlingar och de ramar som samhället ställer upp. Vi tar mycken kunskap för given trots att den ständigt revideras och omformas av historien. Foucault hävdar att vetenskaperna i en given tidsepok har mer gemensamt än vad motsvarande disciplin har i nästa epok. Ett exempel är klassisk filologi som inte liknar modern lingvistik. I klassisk filologi konstruerade man släktträd med en indoeuropeisk stam som grenar ut sig åt olika håll. Det är slående likt de darwinistiska släktträd som ritades under samma tid av biologerna. Högst upp grenade människoarterna ut sig.

När Jan Grue granskar posthumanismen i litteraturen utgår han från den klassiska humanistiska litteraturkritiken. För Harold Bloom kännetecknas den goda litteraturen av att vi känner igen oss själva. Som en motsats till detta – men också god litteratur – nämner Bloom Dantes gudomliga komedi: en vision av världen bortom mänsklighetens gränspålar. Och för litteraturkritikern James Wood handlar det om att skapa en övertygande illusion av världen sådan vi upplever den, något som förutsätter att jaget är en realitet. Mot denna realism ställer Wood ”den hysteriska realismen”, en stil där det narrativa centralperspektivet saknas och där till synes ovidkommande detaljer belamrar framställningen. Det är en värld där mening har ersatts med lösrykta brottstycken, med information. Som exempel på författare som antingen gestaltar eller diskuterar detta nämner och behandlar Grue sedan David Foster Wallace, JM Coetzee och Donald Barthelme. Jag känner varken till Barthelme eller Wallace närmare, men till Grues förtjänst måste jag säga att man blir rätt nyfiken på att läsa dem. Upplever vi något slags paradigmskifte inom litteraturen? Kanske. Svårt att säga.

Hur går det då med vår syn på döden om det faktiskt är så, att människan håller på att glida ur fokus? Vad är det för död vi vill ha? Döden ska vara värdig och – om möjligt – vacker. Det kan vara värdigt att välja att avsluta sitt eget liv när det på grund av sjukdom eller andra plågor blir alltför svårt att uthärda. Med en rad exempel visar Grue att det finns en dödsbejakelse i tiden som förbryllar honom. Vi har ju frigjort oss från urgamla religiösa föreställningar. Döden är inte som på medeltiden en dans av skräckinjagande skelett. Inte heller väntar oss bort-

om detta livet ett paradiset. Den kan handla om att undgå lidandet och maximera det goda livet. Grue kunde ha gått vidare på det spåret och diskutera den egenartade stress som döden utlöser hos den moderna människan. Det är ju en massa saker man måste hinna uppleva innan man dör. Och är man systematisk gör man upp en så kallad *bucket list* och kryssar av alltförersom önskedrömmarna förverkligas. Upplevelsekapitalet måste placeras så avkastningsgivande som möjligt.

Bejakelsens motpol är förnekelsen. Vi måste ta upp kampen mot döden; *rage, rage against the dying of the light* som Dylan Thomas skrev när fadern låg på sitt yttersta. Denna inställning finns också i vår samtid. Transhumanismen är en ideologi som hävdar att den snabba teknologiska utvecklingen kommer att göra oss till gudars like. En generation som blir flera hundra år gammal är kanske redan född. Vi som på grund av hög ålder är i otakt med utvecklingen behöver inte likt faraonerna balsamera oss men kan som färskare lik låta djupfrysas oss och överlåta åt framtiden att återuppväcka och förnygra oss. Paradoxalt, tycker Grue, när han ställer bejakarna och förnekarna mot varandra. Medan bejakarna har en sekulär inställning, har de transhumanistiska förnekarna hamnat i gamla religiösa tankebanor, menar han. Det är förvisso lätt att läsa in en religiös färgning i föreställningarna om evigt liv, men samtidigt är transhumanisterna ofta ateister och filosofiska materialister. Men jag tror det finns en gemensam nämnare mellan dem som bejakar och dem som förnekar. Det är drömmen om makt, om att ha kontroll över både sitt liv och sin död. I den meningen är även bejakarna goda tekniktroende. Tekniken är ju en inte oväsentlig faktor när man till exempel diskuterar terminalvård och eutanasi.

Grue funderar också över hur posthumanism och transhumanism förhåller sig till humanism. Posthumanismen problematiserar den humanistiska världsbilden, men har inga klara idéer om vart människan är på väg eller vart hon borde vara på väg. Det har däremot transhumanismen. Det är en utopisk lära. Paradiset är inom räckhåll, om vi är villiga att nyttja ny teknik. Det är rentav vår plikt gentemot framtida släkten att göra så. I själva verket är transhumanismen en form av extremhumanism; människan är sin egen lyckas smed och hennes utvecklingspotential är gränslös. Denna bild av transhumanismen är dock alltför enkel. Det är en ideologi med inbyggda motsägelser. Den innehåller nämligen också en underström av teknologisk determinism. Det är inte alltid människan som driver

tekniken framåt. Förhållandet är enligt somliga av rörelsens förgrundsfigurer det motsatta. Vi formas av såväl en biologisk som en teknologisk evolution. I förlängningen av ett sådant tänkande finns föreställningen om en super-AI, den punkt där biologisk intelligens ersätts av något annat. Det är faktiskt inte alla transhumanister som oroar sig för ett sådant perspektiv utan som tvärtom välkomnar det i tron att vi nu slipper mänskligt oförnuft. Vi kapitulerar! Ta över rasket! Det låter inte som humanism.

Dantes inferno: omänskligt.

FOTO: GETTY IMAGES

När Grue tar temperaturen på samtiden hämtar han sina exempel från populärkulturen. Som barn på 1980-talet slukade han Marvelserierna om X-men och Spiderman. Nu kan han yrvaket konstatera att det som var subkultur då är mainstream idag. Det görs nu knappast någon ny storfilm som inte har en eller

”För Harold Bloom kännetecknas den goda litteraturen av att vi känner igen oss själva. Som en motsats till detta nämner Bloom Dantes gudomliga komedi.”

annan superhjälte som huvudperson. Tack vare tekniska framsteg kan man nu framställa dem ytterst trovärdigt på en filmduk. Biobesökarna vet att monster och övernaturliga väsen är fiktioner. Men fiktionerna blir kraftfulla därför att de fungerar som slagkraftiga metaforer. Ett exempel på detta är agent Smith i Matrix, en konkretion i mänsklig form av de maskiner som har tagit över världen och också en spegling av vår skräck för dessa maskiner. När det gäller superhjältarna sätter Grue ljuset på det intressanta förhållandet att många av dem associeras till djur: Batman, Spiderman, Wolverine och så vidare. De har djurets mystik och är utrustade med fulländade kroppar men är samtidigt romantiska avvikare.

ibland dras det väl stora växlar på vad man kan utlä-

sa om den posthumanistiska diskursen i populärkulturen. Tony Soprano klagar över sitt liv som maffiaboss: *I'm getting the feeling that I came in at the end*. Den typ av kriminalitet som den klassiska maffian ägnade sig åt är inte längre lika profitabel som nya former av organiserad brottslighet, till exempel inom finansvärlden. Jag har svårt att läsa sådana utsagor som något annat än vad de bokstavligen är. Mr Soprano känner sig malplacerad som brottsling, inte som människa.

De många populärkulturella exemplen väcker också frågor som man inte får några svar på. Varur hämtar en eventuell decentralisering av människan sin näring? Jag tvivlar på att Marvels skapare eller tv-seriernas författare och regissörer har lusläst Michel Foucault. Var finns rötterna? Är det i den moderna genetiken som visat oss att vi i stort sett har samma genpool som andra djur och att skillnaderna i förhållande till andra primater är försvinnande små? Eller är det den nya neurovetenskapen som dekonstruerar jaget och till och med ifrågasätter autenticiteten i den mest fundamentala av alla upplevelser: den att vara medveten? Har vår självkänsla fått en allvarlig knäck av maskiner som kan göra allt det vi trodde gjorde oss unika? Kan det vara upplevelsen av att vara utbytbar i en snabbt skiftande ekonomi och arbetsmarknad? Är det kanske ett uttryck för hur desillusionerade vi är av vårt eget släkte med alla dessa krig, folkmord och miljöförstöring?

Eller är det den moderna narcissismens baksida: en smygande ångest när identiteten känns bräckligare än någonsin? Eller är det allt detta sammantaget och mer därtill som håller på att förändra vår världsbild? *Det var en gång et menneske* är en idérisk och intressant bok men den hade blivit ännu intressantare om författaren i samlad form hade diskuterat posthumanismens rötter. ✱

Göran Frankel

DET VAR EN GANG ET MENNESKE
POSTHUMANISME SOM TANKE OG TENDENS
 JAN GRUE
 Universitetsforlaget 2019

Det nya Kina: en häpnadsväckande revolution.

FOTO: GETTY IMAGES

Moderna tider

KINA

I början av 1970-talet hade vi en ganska färgstark lärare i fysik på läroverket i Norrköping som kallades Slaktarn. Han bar alltid en vit rock med några rostfläckar. Inför lektionerna rullade han in en vagn med de apparater som skulle användas, och påpekade vid något tillfälle att endast de två enklaste och samtidigt sämsta maskinerna i fysiklabbet kom från Kina.

Häromåret skaffade en närstående till familjen en fotodrönare. Den är synnerligen avancerad och finns i ett flertal modeller. De används också professionellt, och tillverkaren dominerar fullständigt marknaden i USA och övriga världen. Då jag undersökte bolaget närmare förväntade jag mig att det skulle vara baserat i Silicon Valley i USA. Det visade sig vara kinesiskt.

Dessa två episoder illustrerar den fullständiga och häpnadsväckande revolution som det kinesiska samhället och

ekonomin har uppvisat under de senaste decennierna. Denna upphämtning och utveckling har diskuterats av många, och upptar även de tre avslutande kapitlen i *Making China Modern* av Klaus Mühlhahn. De övriga nio kapitlen behandlar Qingdynastin under 1600-talet fram till 1900, revolutionerna under början av förra seklet och Chiang Kai-sheks styre, samt eran under Mao fram till 1976.

Mühlhahns bok karaktäriseras av stor bredd, men också grundlighet. Eftersom författaren är professor i kinesisk kultur och historia vid Freie Universität i Berlin, kunde man kanske tro att framställningen skulle vara fokuserad på kulturella aspekter, men dessa utgör endast en del av det hela. Den politiska och ekonomiska utvecklingen bildar stommen, och huvudfrågan är hur vi kan förstå orsakerna bakom den snabba modernisering som har skett under de senaste decennierna i Kina.

Det analysredskap Mühlhahn använder är institutionell teori, och här ligger ett väsentligt bidrag med boken. Det är

visserligen inte så att författaren är originell i detta – han använder Daron Acemoglu och James A Robinsons begreppspar inkluderande respektive extraktiva institutioner för att förklara utvecklingens olika skeden. Men här visas mycket övertygande, hur fruktbar den nyinstitutionella teorin är för att förstå kulturella, politiska och ekonomiska förändringar – innovation, deklination och framsteg. Borta är marxismen och leninismen, som absurt länge har legat som en våt filt över ekonomisk, politisk och social historievetenskap.

Från den nya institutionella teorins klara höjder blickar alltså Mühlhahn ut över de senaste 400 åren av kinesisk historia och intellektuell utveckling; det är så långt tillbaka han menar att vi alla minst måste gå för att kunna besvara den fråga han ställt, även om han gör vissa återblickar till tidigare skeden.

Qingdynastin varade från 1644 till 1911, och tiden fram till år 1800 betecknar Mühlhahn som den gyllene eran. De kulturella och politiska institutioner som grundades då var imponerande. Kanaler och bevattningssystem skapade ett mer effektivt jordbruk.

Den administrativa apparaten var byggd på konfuciansk grund och innefattade ett rigoröst examinationssystem för blivande statstjänstemän vart tredje år.

Ministeriet för Ritualer ansvarade för att träna examinatore och säkerhetsvakter för dessa examina i 17 provinser, 140 prefekturer och 1 350 kommuner. Detta examinationssystem kom senare att kritiserats och göras om, men fanns i olika former kvar som ett meritokratiskt rekryteringssystem fram till 1962. Längre var detta oöverträffat i världen.

Efter kulturrevolutionens kaos och Deng Xiaopings återkomst till makten, var en av de första åtgärder denne vidtog att 1977 återinföra ett nationellt examinationssystem som grund för antagning till högre utbildning. Det kom att bli inkluderande, då det öppnades för alla, oavsett klass och grad av politisk aktivitet.

En väsentlig del av Mühlhahns framställning bygger på idéhistorien kring de ideal som formades under olika skeden, för hur staten borde styras och hur samhälle, kultur och vetenskap skulle förstås, inklusive hur västerländsk kunskap bäst hanterades. Under 1600-talet fanns en grund, som utvecklats från tankar om Himmels mandat för kejsaren, vilka föreskrev att denne skulle beskydda sitt folk från utländska invasioner och naturkatastrofer. Han skulle utbilda folket, skapa goda samhällsinstitutioner och välfärd.

Kinesisk lag och administration var

Deng i hatten: signalpolitik.

FOTO: GETTY IMAGES

under Qing den kanske mest avancerade i världen, enligt författaren. Den öppning mot väst i form av handel som skedde under 1700-talet, skapade också en tidig industri som var väl så utvecklad eller mer än den i Europa inom gruvdrift, textilier, porslin och matvaror. En förutsättning var också institutioner som var jämförelsevis inkluderande, och som lämnade skydd för privat egendom och handel.

Mühlhahn beskriver övertygande hur en konfuciansk renässans tog fart under flera skeden, inte minst under 1700-talet, då en intellektuell utveckling skedde som på många sätt motsvarade upplysningen i Europa. Kinesiska filosofer och intel-

riet i öster och Xinjiang i väster till Ryssland, Burma till England och Vietnam till Frankrike. Detta var förödmjukelsens tid för Mittens rike.

Mer fruktbar för landets utveckling blev den påtvingade utrikeskontakten i de fördragshamnar som skapades utmed kusten efter påtryckningar eller krigshandlingar från olika kolonialmakter. Där grundades en rad industrier och företag, vilka i viss mån byggde på mer inkluderande institutioner än de som rått tidigare.

Ett slags katastrofalt crescendo av västerländsk chauvinistisk imperialism i Kina utspelades under det så kallade box-

listen och revolutionären Chiang Kai-shek att vinna överhanden, och styrde som generalissimus och president över ett endast delvis enat Kina i omgångar från 1928 fram till 1949. Mühlhahn lyfter fram hur nationalistpartiet organiserades enligt leninistiska principer – som nationalsocialisterna gjorde i Tyskland – och hade liksom dessa en vänster- och en högerfalang. Successivt manövrerade Chiang Kai-shek ut vänsterfalangen, men styrde sitt parti med bolsjevikerna i Ryssland som förebild.

Den moderna historien med Maos övertagande och kulturrevolutionens förödelse, liksom återuppbyggnaden och återkomsten efter 1976 är mer känd. Åter lyfter Mühlhahn fram väsentliga institutionella förändringar som förklaring till att reformpolitiken blev så ekonomiskt framgångsrik.

Vid det tredje plenarmötet med centralkommittén i december 1978 gav Deng Xiaoping sitt berömda tal "Befria tanken, sök sanningen från fakta och enas i att se framåt". Vid denna kritiska vändpunkt togs steget att överge den maoistiska klasskampen och att istället inrikta alla krafter mot ekonomisk utveckling. Ledare skulle avgå vid en viss ålder, högre tjänstemän utnämnas för maximalt 15 år.

1979 besökte Deng USA. Ett fotografi av honom iförd cowboyhatt vid en rodeoarena i Texas signalerade utåt att det nu var tillåtet att inspireras av amerikansk kultur. Denna inspiration sträckte sig som bekant inte så långt att man ville tillåta demokratiska influenser. På så sätt påminner kommunistpartiets reformagenda rätt mycket om Kants karaktäristik av upplysningen i Fredrik den stores Preussen: "Diskutera om vad ni vill så mycket ni vill – men lyd."

Det är sex institutionella reformer som Mühlhahn anser har lagt grunden till Kinas nutida modernisering. Den första är den konkurrens mellan kommuner och provinser i ambitionen att bygga flygplatser, motorvägar, vetenskapscentrum, telekommunikationer och så vidare som infördes under 1990-talet. Den andra är devalveringen av valutan renminbi 1994, den tredje att man successivt tog bort regleringar som förhindrade människor att flytta inom landet, exempelvis mellan land och stad. Småningom kom detta även att gälla kapital, varor och idéer.

En fjärde institutionell förändring var en genomgripande skattereform och med utökad beskattning som följd, från cirka 11 procent av BNP i början av 1990-talet till 21 procent tio år senare. Mühlhahn påpekar på ett annat ställe att skillnaden mellan Japan och Qingdynastins Kina i förmågan att industrialiseras och

"Ett fotografi av Deng iförd cowboyhatt vid en rodeoarena i Texas signalerade utåt att det nu var tillåtet att inspireras av amerikansk kultur."

lektuella återupptäckte klassiker, kritiserade skolastik, vidskepelse och despoti, förordade empirisk faktainsamling och mer rationella metoder. Nyare forskning har visat att europeiska missionärer överstatte flera av dessa verk tidigt, och att de inspirerade upplysningstänkare i Europa. Enligt Mühlhahn var således upplysningen ett mer globalt fenomen än vad vi i allmänhet föreställer oss.

Dessa ansträngningar kunde dock inte hindra att Kina successivt förlorade kontrollen över sitt eget öde under 1800-talet. Västerländska makter samt Ryssland och Japan kom att domiera viktiga hamnar och provinser. I en av Storbritanniens minst ärorika stunder tvingade man på den kinesiska marknaden opium från Mellanöstern för snödvinnings skull. Under senare delen av 1800-talet förlorade centralmakten en rad randområden till främmande makter: Korea till Japan, delar av Manchu-

arupproret. Flera olika folkliga rörelser mobiliserades mot de utländska kolonisationsörerna och våldsamma konflikter följde. Missionärer och västerländska tjänstemän dödades; imperiemakterna slog tillbaka med full kraft.

I Shandongprovinnsen, som var Tysklands koloni och inkörsport till landet, kallades tysk militär in från hemlandet. I staden Gaomi, som var ett intellektuellt konfucianskt centrum, brändes akademien och bibliotekets alla böcker med klassiska texter av de tyska soldaterna. Detta var en konsekvens av en dåvarande västerländsk uppfattning, framhåller Mühlhahn, och citerar den tyske guvernören Jaeschke: "I Kina utspelar sig just nu en kamp mellan två världsåskådningar: den nationella kinesiska, som vilar på sekelgamla traditioner, och den kosmopolitiska västerländska."

Efter kejsarmaktens fall 1911 följde inbördeskrig och en era av dominans av olika krigsherrar. Till slut kom nationa-

>>

nå ekonomisk modernisering i slutet av 1800-talet troligen förklaras av olikheten i ländernas kapacitet att ta in skatt vid den tiden. Många utvecklingsländer saknar ännu effektiv förmåga till intern beskattning.

Samtidigt som 1990-talets skatte-reformer genomfördes, skedde en massiv bantning av de stora statsägda företagen och industrierna från 45 miljoner anställda till 18 miljoner. Den sista stora förändringen som Mühlhahn betonar är avregleringen av möjligheten för utländskt kapital att komma in i landet. Lagstiftningen kring utländskt ägande liberaliserades också.

I boken lyfter författaren också fram de enorma miljökonsekvenser som Kinas ekonomiska modernisering fått, bland annat på luftkvalitet och vattenresurser.

De två institutionella faktorer som Mühlhahn ännu saknar är privat äganderätt och politisk liberalisering. Trots att privata företag länge tillåts i Kina, saknas privat äganderätt till mark. Många privata företag är delvis statsdirigerade och kraftigt reglerade. Den utblivna demokratiseringen ägnas relativt litet utrymme. För den som intresserar sig för denna aspekt är *The Perfect Dictatorship* av Stein Ringen att rekommendera som kompletterande läsning.

Mühlhahns bok är inget mindre än en *tour de force* inom sin genre. Kombinationen av kunskaper inom kinesisk idéhistoria, kulturhistoria, ekonomiska och politiska förändringar inom en ram av institutionell analys skapar ett mycket läsvärt och gediget verk.

En parallell är Christopher Clarks *Iron Kingdom* som beskriver och analyserar Preussens utveckling från 1600-talet fram till nedläggningen 1947. Den innehåller samma bredd av kunskaper och sinne för relevanta konkreta skeenden. Till skillnad från Henry Kissingers *China*, som i sig innehåller många intressanta observationer, låter sig de ovanstående författarna inte fascineras så till den milda grad av sina analysobjekt, som en kanin inför en orm. ✱

Emil Uddhammar

**MAKING CHINA MODERN
FROM THE GREAT QING
TO XI JINPING**
KLAUS MÜHLHAHN
Belknap 2019

Edward Snowden: lojal med organisationens principer.

FOTO: JORG CARSTENSEN/GETTY IMAGES

Killen med kuben

MEMOAR

Han gjorde det med en Rubiks kub. USB-minnen är alldeles för klumpiga i förhållande till den datamängd de kan lagra, skriver Edward Snowden i sin självbiografi. När han samlade material från NSA föredrog han den minsta sortens SD-kort. En hel arbetsdag kunde gå åt till att fylla ett Micro SD-kort och därefter kryptera innehållet med hjälp av ett par bortglömda, oanvända datorer. Sällan har väl någon tittat lika sammanbitet på en datorskärm med en stapel av typen "92 procent klart". Sedan måste han på något sätt få med sig materialet ut.

Vid den här tiden arbetade Snowden på en underjordisk bas som kallades Tunneln: "en enorm flygplansfabrik från Pearl Harbor-eran som gjorts om till NSA-anläggning och ligger under ett ananasfält i Kunia, på ön Oahu på Hawaii". När han passerade vakterna vore det bra om han hade något annat att tänka på. Det skulle hjälpa honom att gå naturligt. Han skaffade en Rubiks kub och började lösa den på vägen ut. Karaktäristiskt nog blev han snart så skicklig att han kunde lösa den med en hand; Snowden har det slags fokus som gör att han blir bra på allt som han ägnar sin tid åt. Han blev känd som Rubiks kub-killen. Vakterna brukade dra sina barndomsminnen och småpratade lite med honom

innan han gick hem. I kuben smugglade han ut sina SD-kort, ett efter ett. En kub var också vad han använde som kännetecken när han stämde möte med journalisterna Glenn Greenwald och Laura Poitras för att lämna över sitt material i Hongkong. Allt de fick veta var att de skulle "gå till en viss lugn alköv i hotellets restaurang" och "vänta på en kille med en Rubiks kub".

I självbiografien *Permanent Record* (samtidigt utgiven i svensk översättning: *I allmänhetens tjänst*) framstår Snowden som en idealisk rekryt för varje under rättelsetjänst. Han är intelligent, tålmodig och noggrann. Det är inte konstigt att han snabbt gjorde karriär. Den som undrar om han också kan skriva självbiografiskt behöver inte oroa sig; han har en lugn och återhållen berättarstil som fungerar väl. Före Snowden kunde man misstänka att internet skulle kunna utnyttjas för global massövervakning, eller avfärda tanken som paranoia; efter Snowden vet vi. 2013 visade han världen vad USA:s underrättelsetjänster ägnar sig åt, i samarbete med de monopolföretag som behärskar nätet. Det är ett av vår tids största och modigaste avslöjanden, men hans bok är helt fri från överdriven, upplåst dramatik.

Huset där han växte upp hade fått en tillbyggnad. I hans sovrum fanns det ett fönster från den före detta ytterväggen; genom det kunde han spionera på vad som hände i rummet bred-

vid, istället för att sova. En kväll såg han att hans pappa tog fram en beige, ökänd apparat och anslöt den till tv:n – en Commodore 64. Det är den vackraste scenen i boken, och där börjar allt.

Snowden blir en datakille. Alla som var med om internets första, entusiastiska och fulmliga tid beskriver den som ett förlorat paradiset, och Snowden är inget undantag. Därmed visar han indirekt att de senaste årens debatt om nätet är falsk: det hätska samtalsklimat som oroar oss beror inte på tekniken. Samma teknik plus en våg av nördig optimism gav oss ett vänligt internet. Alla körde med pseudonym; det hindrade inte totala främlingar från att hjälpa och uppmuntra varandra. Släpp in ett par miljarder människor till och addera pessimism, sociala konflikter, frustration och ilska, och du får det nät vi har nu. Internet mår som vi mår, eftersom det inte finns något internet som är skilt från resten av samhället. Vi är internet.

Förresten var Snowden själv ett troll ibland. ”Eftersom en viktig aspekt av den tidiga internetkulturen innebar att jag tävlade med andra om att säga de mest provocerande saker brukade jag aldrig tveka att till exempel förorda att bomba ett land som beskattade videospel”, skriver han. Det han säger om nätets diskussionskultur är värt att fundera över. ”Detta kanske inte tycks som den mest hälsosamma miljön att växa upp i och ändå

”Vi vet att nätföretagen övervakar oss – ändå fortsätter vi att använda deras tjänster. Vad blir de långsiktiga konsekvenserna av det?”

är det just den enda miljö där man kan växa upp. Med det menar jag att det tidiga internets möjligheter att skilja en pseudonym från personen bakom uppmuntrade mig och min generation att ändra våra djupast rotade åsikter, istället för att bara spjärna emot och försvara dem när vi stötte på motstånd. Denna förmåga att återuppfinna sig själv innebar att vi aldrig var tvungna att stänga våra sinnen genom att välja sida eller sluta leden av rädsla för att göra oreparabel skada på våra rykten.”

Är det fortfarande så det fungerar? Oroar vi oss i onödan för samtalsklimatet på nätet? Sannolikt är det lite mer komplicerat. Några leker med åsikter som de sedan överger, somliga radikaliserar på allvar; det ena beteendet kommer aldrig att kunna skiljas helt från det andra.

Västvärlden har övergått ”från att vara skapare och försvarare av det fria internet till att bli dess motståndare och blivande förstörare”, skriver Snowden. Han bekräftar det jag länge har tänkt: digitalisering

är en Midasberöring, som förvandlar alla företag och organisationer till underrättelsetjänster. I praktiken är det ingen skillnad på Google och NSA (se min recension av Steffen Maus bok *The Metric Society* i Axess 5/2019). I likhet med Shoshana Zuboff talar Snowden om övervakningskapitalism. Jag vill rekommendera hennes aktuella bok *The Age of Surveillance Capitalism* (recenserad av Katrine Marçal i Axess 3/2019), där hon beskriver det samhälle vi får när kommersiell och statlig övervakning blir alltmer lika varandra.

Det kändes ”som om alla större teknikföretag, inklusive Dell, nu rullade ut nya civila versioner av det jag arbetade med för CIA”, skriver Snowden på tal om molnlagring. Att lagra saker i molnet innebär ett steg bakåt i teknikutvecklingen, från det decentraliserade internet tillbaka till centraliserade servrar. Data som ligger på någon annans server är inte dina längre.

Terrorattacken 11 september får honom att ta värvning i armén. Då väger han 56 kilo. Han bryter nästan benen under en militärövning, lämnar grundutbildningen och tar sig dit han vill komma: till CIA och NSA. Från sin nuvarande position betraktar han USA:s anfall mot Irak som ett katastrofalt misstag: ”Mitt eget reflexmässiga och okritiska stöd för det beslutet är det jag ångrar mest i mitt liv.” Han tillägger: ”Den största föröd-

mjukelsen är att inse hur lätt denna förvandling var och hur beredvilligt jag välkomnade den.”

Snowden kommer in i underrättelsevärlden just när den genomgår ett generationsskifte. NSA och CIA fylls av datakillar som inte har någon hög status i organisationen, men deras insikter i verksamheten sträcker sig längre än cheferna förstår: ”En tekniker på systemnivå har ju egentligen tillgång till allt.” På Hawaii var Snowden administratör för dokumentplattformen Sharepoint, vilket gav honom kontroll över stationens dokumenthantering. ”Med andra ord”, skriver han, ”råder det ofta en obalans mellan vad människor som jag är tänkta att veta och vad vi kan veta.”

Han får sin första utlandstjänst i Genève. Det är långt från de konflikthärdar han hoppats på, men snart inser han att det inte kunde bli mycket hetare. Staden var en knutpunkt för den digitala övervakning som höll på att byggas upp.

Där fanns ”världens rikaste miljö av sofistikerade mål”: FN, banker, Internationella telekommunikationsunionen, Internationella atomenergiorganet och WTO. På diplomatminglen brukade folk tappa intresset för Snowden när han sade: ”Jag jobbar med it.” Visste folk vad som var på gång i underrättelsebranschen skulle de betrakta honom som den viktigaste personen i rummet. Om inte rent av den farligaste.

Digital kommunikation: ständigt övervakad.

FOTO: ALAMY

”Att bli indoktrinerad in i underrättelsevärlden, liksom att bli teknisk expert, har starka psykologiska effekter”, skriver han. ”Helt plötsligt har man tillgång till berättelsen bakom berättelsen, dolda historier om välkända, eller förment välkända, händelser.” Ändå finns det något hos honom som gör att han inte är lojal med organisationen, utan med de principer som organisationen säger sig försvara. När författningen delas ut gratis är han den ende som tar ett exemplar och läser. Det borde ha fått varningsklockorna att ringa hos hans kolleger. Här har vi någon som riskerar att börja tänka, någon som kanske till och med tar de högtidliga principerna på allvar.

Långsamt blir Snowden alltmer kritisk till underrättelsebranschen. NSA ljuger för kongressen. Ledningen påstår att man inte ägnar sig åt massövervakning av amerikanska medborgare, men programmet är större än så: det omfattar alla uppkopplade människor på planeten, från Angela Merkel till dig.

Snowden bestämmer sig för att belägga i detalj hur övervakningen går till, och sedan överlämna materialet till Greenwald och Poitras, två journalister som han har förtroende för. De två viktigaste övervakningsprogrammen kallas PRISM och Upstream. I PRISM ingår Micro-

>>

soft, Yahoo, Google, Facebook, Skype och Youtube – ”vilket förvandlar dessa företag till medvetet medsammansturna”.

Har Snowdens avslöjande skadat USA:s säkerhet? En underrättelsetjänst vilar i grunden på medborgarnas förtroende. Om verksamheten i hemlighet har utvecklats långt bortom vad lagen tillåter kan en visselblåsare behöva lyfta på locket för att återställa förtroendet. Snowden argumenterar konsekvent för att han har försvarat konstitutionen.

Det är en olycklig ironi att Snowdens och Julian Assanges öden har kommit att likna varandra, instängda i exil på varsitt håll. För mig kunde de inte vara mer olika. Assange är en amatör som tror att han och andra Wikileaksfrivilliga kan avgöra vilka läckor som är genuina och vilka data de kan släppa utan att skada tredje part; Snowden är ett proffs och vet när han ska hålla tyst. Han beskriver Assange som ”egoistisk och fäffång, lynnig och även en översittare”. Assange erbjöd honom sin hjälp, men Snowden bröt kontakten efter en månad.

Det hemliga övervakningsprogrammet inrättades för att förhindra ett nytt 11 september, men när det väl finns på plats kommer det inte bara att användas för att jaga terrorister. NSA har ägnat sig åt ekonomiskt spionage och tjuvlyssnat på FN, EU och vännerna i Nato, skriver Greenwald i *Storebror ser dig* (2014), en bok som bygger på Snowdens material. Alla som misstänks för att uttrycka radikaliserande tankar kan fastna i nätet – här finns den förutsägbara glidningen från att förhindra våld till att massregistrera åsikter, en glidning som ligger så nära till hands för varje underrättelseorganisation.

Vart hade han tänkt ta vägen efter det att han trädde fram? ”Ryssland var utslutet”, skriver han. ”USA:s regering skulle inte behöva göra något annat för att misskreditera mig än att peka på kar-

tan.” Han väljer Hongkong. När Hongkong inte kan garantera hans säkerhet är nästa val Ecuador. På vägen dit dras hans pass in; i Moskva får han veta att han inte kan flyga vidare.

PERMANENT RECORD
EDWARD SNOWDEN
Metropolitan Books 2019

Han söker asyl i 27 länder, som alla säger nej. Till sist får han stanna i Ryssland.

Våra data är redan globala, skriver Snowden. ”Videorna av en begravning i Varanasi är uppe i Apples iCloud, som delvis ligger i min hemstat North Carolina och delvis är utspritt över partnerservrar som tillhör Amazon, Google, Microsoft och Oracle i hela EU, Storbritannien, Sydkorea, Singapore, Taiwan och Kina.” Han utvecklar inte de konsekvenser som den tanken för med sig, men det är lätt att göra det själv: om våra data är globala borde våra rättigheter också vara det. Nationell lagstiftning är inte längre relevant på internet. Kanske innebär diskrepansen mellan lagstiftning och den tekniska verkligheten att vi står inför nästa språng i mänsklighetens utvidgning från samhäll till allt större sociala enheter.

Nationalstaten har varit det ramverk på vilket medborgerliga rättigheter har kunnat växa fram, som en planta på en spaljé; kan då internet vara en struktur som får globala rättigheter att utvecklas, så att vi äntligen förverkligar idealet om universella mänskliga rättigheter? Vilken världsordning skulle en sådan utveckling föra med sig? Skulle det krävas en världsregering? Vilka bakslag och nya möjligheter till storskaliga orättvisor bör vi vara vaksamma på?

Snowden är ingen visionär; sådana frågor får man fundera på utan honom. Det jag saknar i hans bok är de större resonemangen, såväl teknologiska som idémässiga. Till skillnad från många andra – mig själv inräknad – skulle han med sina kunskaper och erfarenheter vara unikt lämpad att föra en sådan diskussion. Han berättar att han alltid har gillat att undervisa, och det märks. När han förklarar kryptering och andra tekniska detaljer är han en utmärkt pedagog. Varför ger han inte sina läsare lite mer av den varan?

Är massövervakning överhuvudtaget en vettig strategi, betraktad ur en underrättelsetjänsts perspektiv? Med tanke på att Snowden har jobbat sju år i branschen är det konstigt att han inte har mer att säga om det. Om du har ett par miljarder människors samlade kommunikation – kan du identifiera de sällsynta personer som utgör ett hot, eller kommer signalerna att drunkna i brus? Hur vet du ens vilka signaler du ska leta efter? Vill man hitta nålen i höstacken, har nät-säkerhetsexperten Bruce Schneier sagt, är det inte till någon hjälp att samla in mer hö. Hos mig väcks misstanken att vi håller på att bygga upp världshistoriens mest effektiva höinsamlingsorganisationer.

Hur ställer sig Snowden till påståendet att artificiell intelligens är lösningen? För närvarande vill vi tro att allt vi behöver

göra är att hålla ner vårt överflöd av osorterade data i ett självlärande system som identifierar mönster och varningssignaler åt oss, utan att vi har en aning om vilka associationsbanor som systemet utvecklar. Det är illa nog om ett försäkringsbolag gör det, men om en underrättelsetjänst arbetar på det sättet är det inte särskilt förtroendeingivande.

Snowden har varit ute ur matchen i sex år; den *inside information* han kan ge oss börjar åldras. Trots det hade det varit intressant att höra honom spekulera om vart övervakningsindustrin är på väg härnäst. Vilken strategi tror han att NSA och de andra organisationerna har valt efter hans avslöjande?

Snowden varnar flera gånger för att de personliga data som lagras om oss kan användas mot oss ”för evigt” – men nog måste han vara medveten om att det inte finns något arkivbeständigt sätt att lagra digital information? Digitala data har sämre hållbarhet än tidsningspapper. Filformat föråldras, hårddiskar går sönder. Jag hade gärna sett att han beskrivit vad detta innebär för övervakningsbranschen.

”Över 90 procent av världens internettrafik passerar genom teknik som utvecklas, ägs och/eller drivs av USA:s regering och amerikanska företag”, skriver Snowden. Här ingår program, hårdvara, chip, routrar, molnlagring, e-post, sociala medier – det är inte realistiskt att tro något annat än att detta används till övervakning. Hans avslöjande har sannolikt inte förändrat något i grunden. Kryptering är det motdrag som Snowden tror mest på, och den har blivit mycket vanligare de senaste åren, men hans varning är fortfarande giltig: ”Att säga att man inte bryr sig om integritet för att man inte har något att dölja är som att säga att man inte bryr sig om yttrandefrihet för att man inte har något att säga.”

Vi vet att nätföretagen övervakar oss – ändå fortsätter vi att använda deras tjänster. Vad blir de långsiktiga konsekvenserna av det? En ökande cynism? En känsla av maktlöshet, som leder till konspirationsteorier eller andra irrationella reaktioner för att kompensera vårt underläge?

Snowden lämnade sin flickvän Lindsay utan ett ord till förklaring. Hon förhördades och trakasserades av polis, men deras förhållande höll. De lever nu tillsammans i Moskva, där han arbetar på Freedom of the Press Foundation. Ingen känner igen honom, skriver han. I tunnelbanan är folk alldeles för upptagna med att titta på sina mobiltelefoner. ❀

Håkan Lindgren

Klubbat och oklart

JURIDIK

Året är 2011. Den tuffa, och av det skälet välrenommerade åklagaren Angela Cory åtalar Cristian Fernandez för mordet på dennes tvååriga lillebror. Fernandez, som själv hade utsatts för sexuella övergrepp av sin kusin och misshandel av sin styvpappa, var tolv år gammal. De båda barnen hade lämnats ensamma hemma. Fernandez hade ringt sin mamma och sagt att brodern blivit skadad, men först efter åtta timmar fick pojken sjukhusvård. Då var det för sent för honom. Tolvåriga Cristian Fernandez riskerade därmed livstids fängelse.

Fernandez-fallet är ett av många i boken *Charged*. Emily Bazelon, journalist på *The New York Times*, en av panelisterna i podden *Slate Political Gabfest* och forskare vid Yale, beskriver ett amerikanskt rättsväsende i kris. Hon berättar om åklagare som undanhåller bevis som talar till den misstänktes fördel, om polisens maktmissbruk och om människor som får sitt liv förstört. *Charged* handlar om hur åklagare medverkat till att två miljoner amerikaner sitter i fängelse (flext i världen i både absoluta och relativa termer). Bazelon är dock försiktigt optimistisk inför möjligheten att väljarna – i USA väljs åklagare i allmänna val – ska ställa åklagare till svars i högre utsträckning, och att åklagarna själva ska reformera yrket.

Egentligen är *Charged* två böcker i en: den ena är en dramatisk bladvändare, den andra en fackbok. Bladvändaren handlar om Noura och Kevin som har åtalats för två olika brott. Kevin-fallet hanterar åkla-

garen som man förväntar sig i en demokrati. Nourafallet hanteras på värsta tänkbara sätt. Dessa båda livsöden visar i vilken hög grad åklagaren i sig avgör den tilltalades framtid.

Bazelon språk är enkelt och starkt. Hon använder genomgående huvudpersonernas förnamn, vilket gör det lätt att identifiera sig med dem. Det förstärker också ett intryck av att det här är fiktion, inte ett stycke fackprosa. Nouras öde är oerhört gripande. Hon är 18 år när hennes mamma knivmördas i deras lägenhet. Ledtrådarna är få, och först efter flera månaders förundersökning åtalas dottern. Det saknas i stort sett bevis, men åklagaren lyckas teckna ett övertygande motiv: att Noura ville ått sitt arv. Förutom motivet anför åklagaren att luckor i Nouras alibi tyder på att hon är skyldig. Hon döms till 20 års fängelse. Men hon fortsätter att hävda sin oskuld och går efter ett decennium fri när det fastslås att åklagarsidan begått tjänstefel. Noura har då förlorat sin ungdom, sin tilltro till samhället och möjligheten att få veta vem som mördade hennes mor. Än idag har ingen av de inblandade i den felaktigt genomförda rättsprocessen lidit några kännbara konsekvenser till följd av Nouras tio år i fängelse.

Läsaren får också följa 20-åriga Brooklynbon Kevin, åtalad för olaga vapeninnehav. Enligt egen utsago var Kevin hemma hos en kompis som hade ett vapen utan licens. Det hade polisen fått nys om, och kom därför till lägenheten. Mallig och dumdristig tar Kevin pistolen i handen och säger till poliserna att det är hans.

Domarklubban: avtalas ofta bort och används sällan.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Det ska han komma att ångra. Han häktas och riskerar ett åtal som kan ge allt ifrån noll till femton år i fängelse – beroende på hur åklagaren väljer att rubricera brottet. Kevin har tur. Den högste åklagaren i Brooklyn, Eric Gonzalez, har gått till val på att förändra åklagaryrket. Istället för rättsligt åtal får Kevin delta i ett program som ska hjälpa honom på fötter. Programmet innebär utgångsförbud på kvällen och 100 timmars samhällstjänst. Allt Kevin har tid med är att jobba, plugga och umgås med sin flickvän. Misslyckas han, hamnar han i fängelse. Det gör han inte. Han får ordning på sitt liv.

Båda historierna förefaller i en svensk kontext osannolika. Men i USA är scenarierna naturliga följder av rättssystemet, vilket fackboksdelen av *Charged* handlar om. Bazelon baserar sin skarpa kritik mot rättsväsendet på forskarresultat inom nationalekonomi, sociologi och kriminologi. Hon citerar ofta dem som har drabbats av systemet och återger dialoger; de drabbade kommer nära och tragedierna griper läsaren. Hon intervjuar forskare i juridik som berättar om sin – ofta pessimistiska – syn på systemet.

I teorin fungerar systemet väl. Polisens utreder brott och lämnar utredningen till åklagaren. Åklagaren kan erbjuda ett förbestämt, kortare straff i utbyte mot att den tilltalade erkänner (så kallad *plea bargain*, åtalsförhandling). Om ingen åtalsförhandling sker, lämnar åklagaren över den bevisföring som anses relevant till försvarssidan. Åklagare och försvarare sätter samman sina respektive argumentationer som presenteras i rättegång för en jury på tolv personer. Jyryn består av lekmän, som antas vara jämlika med den tilltalade, som sedan avgör om denne är skyldig eller ej. Domaren fastställer straffet.

I praktiken fungerar det inte så. Nästan inga brottmål i USA leder till rättegång, 95 procent avgörs i åtalsförhandlingar. Bazelon menar att detta gör att fler hamnar i fängelse än vad som är rimligt. Åklagarna belönas karriärmässigt för antal fällande domar. Dit räknas erkännanden i åtalsförhandlingar. Åklagare har därför starka incitament att få fram sådana. De slipper då lämna bevismaterial till försvarssidan; de slipper bevisa skuld. Tanken är att åtalsförhandlingar ska vara frivilliga kontrakt, men de har kritiserats hårt. Juridikprofessorn John Langbein vid Yale liknar dem till och med vid tortyr. Han menar att tortyr och åtalsförhandlingar har det gemensamt att de syftar till att få fram

>>

Tydlig utveckling: överfulla fängelser.

FOTO: ANN JOHANSSON/GETTY IMAGES

ett erkännande. "Självklart är det skillnad mellan att få benen krossade om man inte erkänner, och att få ett betydligt hårdare fängelsestraff om man inte erkänner", säger han till Bazelon "men det är en gradskillnad, inte artskillnad."

Bazelon menar att det mest oroväckande med rättsväsendet är själva dess struktur, och allmänhetens inställning till det. Den allmänna bilden är att åklagare och försvarsadvokat har ungefär lika mycket makt och att en neutral domare säkerställer maktbalansen. Men Bazelon visar att åklagarna har ökat sin makt på bekostnad av försvarsadvokaternas och domarnas. Åklagarna bestämmer brottsrubricering, föreslår borgenssumma och bedriver åtalsförhandlingar. Olika brotts-

ras fall är uppseendeväckande, men det stora problemet med rättsväsendet är de vardagliga fallen. Noura står än idag fast vid sin oskuld, men spelar det egentligen någon roll för bokens budskap? Det är givetvis alldeles särskilt tragiskt om oskyldiga sätts i fängelse, men det är inte det främsta skälet till att reformer behövs. Även en misstänkt som faktiskt är skyldig ska betraktas som oskyldig tills motsatsen bevisats. Det stora problemet i Nouras, och många andras fall, var att motsatsen aldrig bevisades.

Likväl ger Bazelon en övertygande förklaringsmodell till bristerna i rättsväsendet: incitamenten leder åklagare, och andra aktörer, att handla stick i stäv mot målet att nå rättvisa. Högsta domsto-

"Charged handlar om hur åklagare medverkat till att två miljoner amerikaner sitter i fängelse (flest i världen i både absoluta och relativa termer)."

rubriceringar har vitt skiftande påföljder, som i Kevins fall; det finns också ofta minimistraff. Åklagarens val av brottsrubricering avgör i praktiken ofta straffen.

Bazelons snabba hopp mellan kronologi, tema och handling gör att spänningen behålls. Samma litterära grepp gör dock att Bazelon ibland målar med för breda penseldrag för att göra skildringen balanserad. Beskrivningen av rättsväsendet är stundtals så negativ och absurd att man knappt tror på det hon skriver. Om man inte delar Bazelons världsbild kan man nog bli skeptisk till delar av argumentationen. Vissa narrativa val är också tveksamma: Varför väljer hon just Noura för att belysa bristerna i rättssystemet? Noura

har successivt gett åklagarna mer frihet och mindre ansvar. Ett exempel är när åklagarsidan har undanhållit bevis och försvarssidan därför kräver en ny rättegång. Då måste försvarssidan först bevisa att det är sannolikt att juryn skulle ha friat den tilltalade ifall bevismaterialet hade lämnats över från början. Bevisbördan ligger alltså på försvarssidan. Åklagarna riskerar inte särskilt mycket, men har mycket att vinna, om de undanhåller bevis. Därför är det svårt att förstå hur Bazelon, som hon avslöjar redan i undertiteln, kan hoppas på att åklagarna ska

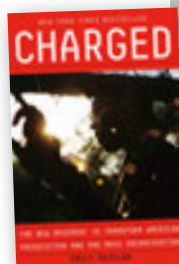
motstå incitamentsstrukturen och själva reformera sitt yrke. Att hon tror att väljarna ska rösta bort åklagare som driver fram för hårda straff eller begår tjänstefel verkar även det naivt i ett land som är närmast okänt för lågt valdeltagande.

Utöver väljarnas makt och åklagarnas förändringsvilja nämner Bazelon möjligheten till att förändra själva incitamentsstrukturen. Texaslagen *Michael Morton Act* är ett bra exempel. Lagen ökar transparensen i åklagarnas arbete. Åklagarna i Texas måste sen 2013 lämna över allt bevismaterial till försvaret redan från början. Åklagaren Benjamin David är positiv: "Åklagare kan ha blinda fläckar. Vi blir så fast övertygade om de åtalades skuld. Det borde inte vara vi som avgör vad försvarssidan behöver eller inte behöver. Nu avgör de själva. Det är en befrielse."

Några av de förklaringar Bazelon framför må vara naiva, men komplicerade problem kräver flera olika lösningar. Lagar behöver anpassas och ändras, väljare måste ställa högre krav och åklagare ta initiativ till förändring. Om det fanns en enkel lösning på problemet, skulle det redan ha lösts. Därför är Bazelons *Charged* både läsvärd, gripande och nödvändig för att förstå hur en av världens största demokratier satt två miljoner människor i fängelse. Åklagarnas agerande har spelat en avgörande roll. Det är skrämmande.

Cristian Fernandez, tolvåringen som riskerade livstids fängelse för mordet på sin bror, hade en skicklig försvarsadvokat, Melissa Nelson. Hon hade tidigare varit åklagare, men lämnade yrket i frustration över bristen på etik. Nelson förhandlade ner Fernandez påföljd till det i sammanhanget korta straffet sju års fängelse. En klen tröst för en tolvåring. Men försvarare som Nelson behövs för att systemet ska förändras: de som känner till detaljerna i det bristande systemet är trots allt de enda som vet vad som kan och bör rättas till. Det stora problemet kvarstår dock: Hur ska man få dem som gynnas av systemet att ta initiativ att förändra ett krisande rättsväsende? På den frågan ger Bazelon dessvärre inget svar. ✖

Eva Forslund

CHARGED
THE NEW MOVEMENT TO
TRANSFORM AMERICAN
PROSECUTION AND END
MASS INCARCERATION
EMILY BAZELON
Random House 2019

Mao: förförde stora grupper i väst.

FOTO: GETTY IMAGES

Det stora bondeupproret

IDÉHISTORIA

Maoismen är som politisk och ideologisk rörelse ett av efterkrigstidens märkligaste fenomen. Den vält på ett oväntat sätt omkull kalla krigets frusna världsordning och in jagade skräck och vanda inte bara i det demokratiskt kapitalistiska maktblocket, utan i lika hög grad i det kommunistiska. Den bröt mot den stabila och invanda maktbalansen i båda de läger som dominerade världen fram till 1989 då den traditionella Sovjetkontrollerade kommunismen kollapsade och slog upp portarna för en ny och mer oförutsägbar konkurrens om hegemonin i den nya epokens världs-politik.

Om maoismen som global rörelse och som ideologisk strömning med internationella konsekvenser har kulturhistorikern och Kinaspecialisten Julia Lovell skrivit en rätt originell bok som med både detaljerade skildringar och brett berättande penseldrag kastar ett delvis nytt ljus över den kinesiska kommunismens internationella utbredning och följder. Bokens styrka ligger just i dess internationella perspektiv, men här döljer sig också dess svagheter. Lovell skildrar tämligen ingående och med stor kunskap hur maoismen efter segern i Kina spred sig över hela den kolonialt behärskade världen, och även under 1960- och 1970-talen fick ett starkt genomslag inom den västliga ungdomsradikalismen.

När det sovjetiska blocket störtade samman hade maoismen som en interna-

tionell ideologisk inspirationskälla redan ebbat ut. Dess paroller och slagord hade förlorat sin gamla dragningskraft. Mao hade dött 1976 och i hemlandet Kina hade ett nytt ledarskikt tagit makten – personer som Mao under kulturrevolutionen hade bekämpat med hänsynslösa metoder. Kinas nye starke man Deng Xiaoping hade under den Maoleda kulturrevolutionen framställts som en ”galen hund” – ett av kapitalismen och revisionismen rabiessmittat hundkräk som måste hållas borta från alla ledande funktioner och centrala beslut. Ändå hade han då under mer än 30 år varit en hängiven anhängare av Maos politik och ideologi.

Vad var då denna maoism som förförde stora grupper såväl i den ekonomiskt utvecklade som i den industriellt avancerade delen av världen. Det är faktiskt inte lätt att säga, åtminstone inte så här i efterhand. Historiska perspektiv löser förvisso en del gåtor, men skapar lika ofta nya. Den kinesiska revolutionen är en sådan gåta, och särskilt svårbegriplig är Mao Zedongs förmåga att rida ut partistrider i KKP, och vid dessa uppehåller sig Lovell blott flyktigt. Inflytandet över bonderörelser i andra delar av Asien, Afrika och Latinamerika är mer lättbegripligt. Mao hade i realiteten brutit sig loss från den marxistiska idétraditionen, förvandlat Kinas bondemassor till ett substitut för det proletariat som Marx hade satt sina förhoppningar till. Han hade dessutom lyckats att föra sin bonde-revolution till ett segerrikt slut och hans revolution kom därför att framstå som

förebildlig för tredje världens utvecklade samhällen.

Själv ansåg sig maoismen vara en vidareutveckling av den marxistiska doktrinen, en ny förståelse av Marx sekelgamla budskap och en rättelse av felsteg och vantolkningar med vilka den sovjetiska kommunismen hade fläckat marxismens ursprungstexter och revolutionära budskap. Det var också så den förstods av västvärldens radikala ungdomsrörelser under 1960- och 1970-talen.

Den förståelsen är emellertid knappast hållbar. Mao anknyter endast vagt om än alls till Marx eller Engels, och jag tvivlar på att Mao överhuvudtaget hade läst Marx skrifter, annat än möjligen *Kommunistiska manifestet* och några andra korta pamfletter. Maos egna skrifter är praktiska, taktiska idéer och någon enstaka gång strategiska diskussioner om hur en revolutionär rörelse bör gå tillväga för att erövra initiativet och slutligen makten. De reflekterar aldrig över marxismens ekonomiska och sociala teoribildning. De är praktiska råd ofta grundade på ett slags sunt förnuft om vilka regler som måste iakttas för att man ska lyckas med ett uppror som övergått i ett nationellt befrielsekrig.

Men inte heller här är han någon nydanare. Således är exempelvis hans berömda tes om *protracted war* (utdraget krig) ingen nyhet inom militärstrategiskt tänkande. Samma idéer har funnits sedan antiken. I Roms krigskonst fanns den taktiska finten *bellum trahere* – att dra ut på kriget. Det var den taktik som romarna tillämpade i kriget mot Hannibal. Det är i själva verket en urgammal militärstrategisk insikt att det inte alltid är bäst att söka avgörande fältslag. I en situation där det råder brist på mat, transportmedel eller andra nödvändiga resurser är det av central vikt att veta vilken sida som lider den svåraste bristen och följaktligen har störst problem att uthärda ett utdraget krig.

Den typ av krig som Mao ledde var alla krig där hans trupper befann sig i ett underläge från resurssynpunkt. Både i kriget mot Japan och det efterföljande inbördeskriget mot Chiang Kai-sheks nationalistarmé var Maos kommunister i ett markant underläge. Visserligen understöddes de kinesiska kommunisterna av Sovjet, men det stödet var inte stort, i jämförelse med det stöd Chiang Kai-sheks nationalistarmé mottog från USA. Men Maos tillämpning av det utdragna kriget visade att den kommunistiska folkarmén förmådde att uthärda sin brist på resurser långt bättre än vad nationalisterna klarade av att hantera sitt relativa överflöd.

>>

Maos väg till makten i Kinas Kommunistiska parti var ingen söndagspromenad och makten var heller inte lätt att behålla när den väl var vunnen. Kring denna viktiga aspekt i Maos politik och hans skickliga utnyttjande av ideologiska brytningar för att behålla makt och inflytande, reflekterar Lovell bara knapphändigt. I det kinesiska partiet fanns, liksom i alla kommunistiska partier, en stark rivalitet inom det ledande gardet.

I KKP fanns ett stort antal medlemmar med betydligt större och solidare kunskaper i den marxistiska teorin än dem bondpojken Mao från provinsen Hunan kunde uppvisa. Många av Maos tidiga konkurrenter hade tillbringat år av studier vid parti-högskolor i Moskva och behärskade den marxistiska teorin som ett rinnande vatten. De saknade dock jämfört med Mao förmågan till nytänkande och dramatiska kovändningar. Mao var ingen nydanare inom teorin, men väl inom den revolutionära praktiken. Redan den ryska revolutionära rörelsen hade plågats av ett problem som i än högre grad drabbade den kinesiska kommunismen, och denna problematik hade sin upprinnelse i Marx entydiga historiefilosofi. Problemet är det följande:

Den centrala tesen i Marx historieteoretiska förkunnelse var en rest från hans ungdoms hegelianism. Enligt denna filosofi förflyter Historien, liksom produktionssättet och det politiska systemet i en logisk process där Tesen (den härskande hållningen) bryts mot sin Antites (en opposition och kritik av sakernas tillstånd), för att slutligen utmynna i en Synthes. Tesen är det tillstånd som råder vid processens inledning. Antitesen är en kritik av detta tillstånd som efterhand växer till ett alternativ. Synthesen är en sammansmältning av tesen och antitesen. Brottningen mellan tes och antites tar sig alltid, våldsamma uttryck. Tes och antites kan inte förenas harmoniskt. De måste stöta samman i en konfrontation, närmare bestämt en våldsam sammandrabbning.

Endast genom våldsam uppgörelse kan tes och antites svetsas samman till en syntes. En syntes som i sin tur blir en tes i en ny vända i historiens logiska förlopp. Enligt Marx doktrin har emellertid denna långdragna historiska process trots allt ett slut. *Historien har ett mål och en mening.* I den långa raden av teser, antiteser och synteser ligger själva nyckeln till allt mänskligt framtidskridande gömd. Synthesen är alltid ett språng ut ur tesens och antitesens segdragna kraftmätning, därav framsteget. Marx historiesyn är utpräglad finalistisk. Efter en lång rad av kollisioner i den politisk-ekonomiska utvecklingen når processen ett stadium där syntesen inte längre kan ge upp-

hov till någon antites. Denna punkt är det kommunistiska samhället – en underbar harmoni, där det inte längre finns något utrymme för kritik och motsättningar. Historien och mänskligheten har nått sin slutstation.

Mao bryter med denna grundtes i marxismen. När han i skriften om motsättningar resonerar om problemet finns ingen slutstation. Konflikter kommer oavslutligt att uppstå och orsaka nya konfrontationer och revolutioner. Historien har inte som hos Marx något slutmål. Den rullar bara på för evigt. Kollisionerna mellan tes och antites upphör aldrig och någon slutgiltig harmonisk syntes finns inte. Den hållningen står i direkt opposition mot Marx historiesyn. Det handlar inte blott om en feltolkning, utan om ett klart och otvetydigt missförstånd eller ren okunnighet.

Det andra problemet i maoismen följer av det redan skisserade och handlar om klasserna och deras uppgifter i den historiska processen. Här är avsteget från den klassiska marxismen om möjligt ännu tydligare. För Marx var det ett ofrånkomligt postulat att en socialistisk revolution bara kunde komma till stånd i ett samhälle som genomgått en omfattande industrialisering och genom denna skapat en arbetarklass – en klass som inget annat

”Tidigare dynastier har nöjt sig med att återupprätta Kina som ’Mittens rike’. Kinesiska muren är ett uttryck för denna slutenhet.”

har att förlora än sina bojar. Bara en sådan klass kunde framföra ett fritt socialistiskt och till slut ett kommunistiskt samhälle. Förvisso kunde det ske omstörtningar och uppror även i samhällen där ingen arbetarklass fanns, men dessa omstörtningar var inga revolutioner utan blott uppror. De kunde aldrig leda till någon socialism. De var enbart en antites till den härskande ordningen.

Industri och städer var med andra ord centrala i Marx föreställning av historiens utvecklingsprocess. Utan dessa faktorer kunde det visserligen göras uppror mot eländiga och omänskliga förhållanden, men dessa uppror skulle bara frambringa nya sociala orättvisor och ekonomiska olikheter. Såväl Lenin som Mao ställdes obevekligt inför denna problematik. De levde i samhällen där arbetarklassen var liten och både politiskt och socialt betydelselös. Industrin var svag och utvecklad. Det missnöje som kunde leda till uppror mot den bestående ordningen fanns hos bondemassorna, men bönder, även fattiga bönder, har något mer än sina bojar att förlora i ett uppror.

Både Lenin och Mao bortsåg medvetet från denna problematik och tog som utgångspunkt för sin revolutionära politik, böndernas missnöje med jordfördelningen och det aristokratiska förtryck under vilket de levde. De omtolkade detta förtryck till ett klassförtryck som kunde utlösa en socialistisk revolution. I Lenins teori låg lösningen i att en revolution i det efterblivna Ryssland skulle utlösa en kedjereaktion av revolutioner i den industrialiserade världen. Ryska revolutionen skulle fungera som en tändande gnista för

världsrevolutionen. När denna världsrevolution hade utlöst och fullbordats skulle den rika industriella världen stödja och hjälpa den fattiga världen till industriell och urban utveckling och socialismen över hela världen skulle genomföras.

Detta senaste led i Lenins teori saknas emellertid hos Mao. Han ser den kinesiska bonderevolutionen som förebild för världsrevolutionen. I Kina hade massan av bönder lyckats besegra både jordägarna och städernas aristokrati och de hade gjort det trots att dessa rika klasser åtnjöt stöd från sina imperialistiska herrar i andra delar av världen. Kinas bondemassor hade omringat städerna och de få industriella centrum som fanns. De hade isolerat dem och slutligen krossat dem. Den kinesiska revolutionen skulle nu fortsätta på en global scen och efter samma mönster som lett till framgång i Kina. De industrialiserade och imperialistiska länderna skulle omringas av världens bondemassor och krossas på samma sätt som städernas aristokrati hade krossats i Kina. Men en sådan världsrevolu-

Den stora muren: maoismen ville slå sig ut.

FOTO: ALAMY

tion framburen av jordens fördömda och fattiga bondemassor skulle, enligt Marx historiska synsätt, aldrig kunna skapa ett en socialistisk värld, bara en annan värld med nya orättvisor och nya olikheter.

På ett sätt är det lätt att förstå maoismens dragningskraft under efterkrigstidens första decennier. I hela tredje världen växte efter världskriget starka nationella befrielseströrelser. De ville alla ta sig ur det koloniala sammanhang i vilket de var inlemmade. De var nästan alla fattiga råvaruproducerande bonde-ekonomier, där den industri som förekom var enklaver av utländskt (kolonialt) ägda anläggningar. Städerna var blott en förtätning av landsbygden och infrastrukturen lågt utvecklad. I denna situation sågs maoismens och KKP:s revolutionära omgestaltning av Kina som ett föredömligt exempel. Kampen för självständighet och nationell frihet fick en ledstjärna i ordförande Maos praktiska revolutionsprojekt.

Det är svårare att förstå det genomslag samma teori kunde få i västvärlden industriella genomorganiserade samhällen. Här fanns inga fattiga bondemassor som förtrycktes av städernas jordägande aristokrati. Här fanns bara en kapitalistisk överklass, en växande borgerlig medelklass och en arbetarklass som oavbrutet fick det allt bättre både ekonomiskt och socialt genom reformer och kompromisser. Arbetarklassen i Västeuropa var så gott som genomgående socialdemokratisk eller katolskt reformistisk, med undantag för ett par sydeuropeiska länder där starka Sovjetdominerade kommunistpartier hade ett visst inflytande. Den var överallt organiserad i starka och självständiga fackföreningar vars makt inte kunde förbigås av de härskannde eliterna.

I denna högt utvecklade värld fick maoismen inget inflytande i arbetarrö-

relsen. Men den fick in en fot hos den studerande ungdomen vid gymnasier, högskolor och universitet. Och den fick detta inflytande genom att den tog en omväg via solidariteten med de fattiga folken i tredje världen. Redan tidigt, i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet, växte en radikal ungdomsrörelse fram. Den hade som mål en fredlig och jämlik värld. Den såg med fasa på kolonialismens brutalitet och hänsynslösa exploatering av tredje världens bondemassor och ville solidarisera sig med deras kamp för rättvisa. Lovell diskuterar också den industriella världens maoistiska rörelser med viss utförlighet och konstaterar att de ofta fick en terroristisk karaktär. Det gällde såväl Röda armé-fraktionen i Tyskland som Röda brigaderna i Italien och deras motsvarighet i Japan. De kidnappade ledande potentater, kapade flygplan och avrättade försvarslösa människor i ett slags revolutionärt festivalrus. De nådde inte sina mål när det gällde att gripa makten eller att förändra världen. Överallt stötte de på makter som i det långa loppet visade sig vara dem övermäktiga. Lovells förståelse för dessa rörelser och mål och metoder tycks mig ofta vara alltför rymlig.

Vidare framstår Julia Lovells förståelse av Maos tänkande och av maoismens ambitioner som alltför snäv. Hon reflekterar inte någonstans över att maoismen utvecklades i en starkt patriarkal, konfuciansk kultur. I denna kultur skall fursten visa välvilja mot undersåten, men undersåten skall samtidigt slaviskt lyda fursten. Maos berömda slagord "Tjåna folket" är ett uttryck för en traditionellt konfuciansk syn på förhållandet mellan herre och undersåte. Den kräver att fursten, i det här fallet partiet, ser till att undersåten kan leva på en anständig nivå, men kräver samtidigt absolut lojalitet och underkastelse av undersåten under fursten/partiet.

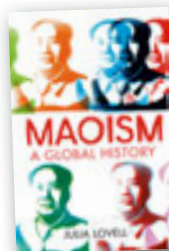
Hon uppmärksammar heller inte det eviga problemet i kinesisk politik: slitningen mellan centrum och periferi. Genom hela Kinas historia har det rätt konflikter mellan den kejserliga centralmakten och provinsernas eliter. När en kejserlig dynasti har gått under har det lett till inbördeskrig mellan provinsiella krigsherrar. Centralmakten har brutit samman, jordbrukskriser och svält har avlöst varandra, intill dess någon av krigsherrarna har segrat och lyckats återupprätta en ny dynasti som har kun-

nat restaurera lojaliteten mellan furste och undersåte. Sett ur detta perspektiv är den kinesiska kommunismen bara ännu en dynasti som upprättats, ännu en antites till en föregående tes, men definitivt ingen slutgiltig Syntes.

Lovell är heller inte medveten om att Maos verkliga brytning och förnyelse av kinesisk politik har varit just Kinas globala maktambitioner. Tidigare dynastier har nöjt sig med att återupprätta Kina som "Mittens rike". De har inte sökt utvidga sin maktssfär, inte haft ambitionen att bli en världsmakt, utan tvärtom sökt stadga det territorium som traditionellt hört till Kina och kejsaren. Kinesiska muren är ett uttryck för denna gränsdragning och slutenhet. Maos internationella maktaspirationer var och är ett avsteg från denna isolationistiska tendens i kinesisk politik. Idag säger sig Kina vara en socialistisk marknadsekonomi, men är snarare en renodlat kapitalistisk stat styrd av ett kommunistiskt parti. För vari består en socialism som kräver lydnad och uppoffringar av undersåterna och låter makten sitta i orubbat bo? Det är i varje fall inte den socialism Marx drömde om – ett samhälle av fria medborgare i en harmonisk social gemenskap, där var och en är både fri och likställd. I mina ögon liknar Kina mer en hierarkiskt, efter konfucianskt mönster, organiserad stat, där en kommunistisk elit leder staten och kräver lika mycket lydnad av sina undersåtar som någonsin dess kejserliga föregångare gjorde.

Lovells bok ger otvivelaktigt en bild av maoismens globala landvinningar under 1960- och 1970-talen, men den glömmer att dessa i stort sett alla var misslyckade. Världens maoistiska rörelser lyckades aldrig fullborda de utlovade revolutionerna, de gav inte jordens fördömda den frihet de drömde om. Idag följer Kina i likhet med alla mäktiga spelare på den internationella scenen den klassiska maktpolitikens regler. Landet beviljar bistånd på samma villkor som andra mäktiga stater. Det vill alltid ha något i gengäld. Det investerar i fattiga eller försvagade länder för att kunna snärja dem i den egna maktens garn. Kina är idag en politisk aktör vars gåvor man bör ta sig i akt för. Det har blivit alltmer likt en traditionell kejsardynasti som vet att skoningslöst utnyttja sina undersåtars lojalitet och att piska dem till lydnad när lojaliteten sviktar. ✨

Håkan Arvidsson

MAOISM
A GLOBAL HISTORY
JULIA LOVELL
The Bodley Head 2019

Ta den genaste vägen

– JA, LÄSPADE VIOLET.

Citatet kommer ur en av Richmal Cromptons Bill-böcker och brukar ofta dyka upp när man vill skrocka åt usla översättningar.

Och det vill man ju. Att skrocka åt usla översättningar kittlar dödsskönt i kistan eftersom man därigenom låter påskina att man har en sån utsökt språkkänsla och att de usla översättningararna skär i ens delikata språköron.

Men det är som med så mycket annat. Som P1:s "Sommar". Man vet ju exakt hur de inte ska vara. Man har stönat tusen gånger åt alla stereotypa upplägg ("PANG! Bildörren smällde igen bakom mig") och den tröttsamma framgångsdramaturgin ("Allt såg så bra ut i livet, sen kom den stora krisen, sen tog jag mig upp på fötter och nu mår jag bättre än någonsin"). Men om det vill sig illa ringer Bibi Röddö en dag och ger dig 90 blanka minuter som du kan fylla med vad du vill. Och då kan du inte fylla de 90 minuterna med hur programmet inte ska vara. Visst, du kan parodiera de vanligaste varianterna. Men det är ett trött grepp, och har dessutom använts ett antal gånger förut. Så hur ska just ditt program se ut?

Det är en, som engelsmännen brukar säga, *humbling experience*.

Den dagen du själv ska översätta en text från ett språk du trodde att du behärskade hyggligt väntar en *humbling experience* bakom vartenda hörn. Du kommer snart att upptäcka att ett språk är så mycket mer än en samling ord och fraser som kan översättas mer eller mindre elegant.

Häromdagen kom jag till en mening som började: "Helen was a lovely-looking teenager..."

Jag lyfte pekfingerarna mot tangentbordet, hejdade mig och kände sedan hur de sjönk mot bordsskivan.

DET FINNS NATURLIGTVIS en uppsjö alternativ när man ska översätta adjektivet "lovely-looking". Söt, snygg, vacker et cetera. Det är inte det som är problemet. Problemet är att man inte säger så på svenska. Åtminstone inte längre. Jag vet inte när vi slutade med det eller varför, även om jag har mina teorier, men det spelar ingen roll: en mening som börjar "Helen var en underbart vacker tonåring" hade möjligen kunnat passera i en veckotidningsnovell från femtiotalet. Och om det är författarens avsikt är det förstas inget att grubbla vidare över. Men om han inte vill låta som Sigge Stark återstår frågan: Ska jag vara trogen mot originalet, även om det innebär att läsaren snubblar till i texten?

När jag arbetar med mina egna texter ägnar jag gott och väl halva tiden åt att gå igenom det skrivna och hyvla ner alla trösklar. Tanken jag vill förmedla till läsaren ska alltid ta den genaste vägen. Varje onödigt ord, varje tröttande omväg

måste elimineras. Rättare sagt, en och annan tröskel måste förstås finnas, för läsningen ska inte vara slät som en blankis heller. Men läsaren ska bara snubbla till när jag vill att han eller hon ska göra det.

Och här kommer vi till språkets nästa nivå, den som inte handlar om huruvida orden och fraserna översätts på ett korrekt sätt eller inte, utan om *vad man säger* i olika situationer. Och det kan skilja sig åt mellan olika länder, kulturer och språkområden.

Vi har alla suttit framför amerikanska filmer och hört replikerna:

– Are you okay?

Ofta följt av:

– Do you wanna talk about it?

Men det är en film. Skådespelarna är amerikanska, kläderna är amerikanska, ljuden som kommer ur skådespelarnas munnar är amerikanska. Det är en tydlig överenskommelse. Men om du satt i en bil utanför Ljungby och din kompis sneglade på dig från passagerarsätet och frågade om "du är okej", eller "vill du prata om det" skulle det låta egendomligt. Vi bor i Sverige, och om vi vill "prata om det", då pratar vi om det.

Översättandet har gjort något med mig. Nyligen berättade en kompis skrockande att han hade läst uppmaningen "ge mig alla fem" i en bok.

Jag såg uttryckslost på honom och frågade:

– Hur hade *du* översatt det då?

Han började flacka med blicken.

– Ja... vad... "gimme five", jag hade väl...

Sekunderna gick. Han såg alltmer irriterad ut.

– Jag hade kanske inte översatt det alls, utan låtit det stå.

– Aha. Kanske lika bra då att inte översätta någonting? Utan låta hela boken stå kvar, på engelska?

Jag lät grälsjuk. Men en översättare kan inte unna sig lyxen att låta saker stå, bara för att

det inte råkar finnas några lyckade svenska motsvarigheter till just "gimme five". Det är ditt jobb att komma på det.

Sen kommer nästa nivå i språket; den som handlar om att hitta den genaste vägen mellan författarens

tanke och läsarens ögon. Översättaren ska hålla jämna steg med författaren. Men det är lätt hänt att man blir otålig, och börjar tycka att författaren drar benen efter sig. Gå inte ditåt, tänker man. Det är en onödig omväg. Nej, sväva inte ut i den där utvecklingen, fattar du inte att hela stycket tappar energi?

Och då har man börjat skriva texten så som man själv skulle ha skrivit den. Men det är inte din text, utan någon annans. En annan begreppsvärld. Ett annat kynne, en annan smak, ett annat temperament.

Ytterligare en *humbling experience*. Hur man nu översätter det.

Bengt Ohlsson

"Men det är inte din text, utan någon annans."

**Förstå vad som händer.
Innan det händer.
Upptäck Fokus!**

**8 nr
299:-**

Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, i stället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om de är oönskade. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

☐ **Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus (lösnummerpris 552 kronor)**

Du kan även beställa via webben: **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/12 2019 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.

Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

PosttidningB

Axess Magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

#BORN TODARE

BLACK BAY 36

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

1851

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

TUDOR